

*Відновлений
Українській державі
— 20 років*

*А ми тую
червону калину
підіймемо,
а ми нашу
славну Україну
— гей-гей! —
розвеселимо!*

УКРАЇНА

БУДА

Є

І БУДЕ

І ВІЧНО

МИ

БУДЕМО

З НЕЮ

Альманах УЖС 2011

АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

2011

РІЧНИК 101-ИЙ

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“
Парсипані, Нью-Джерзі

**ALMANAC
OF THE
UKRAINIAN NATIONAL
ASSOCIATION**

2011

SVOBODA PRESS
Parsippany, New Jersey

Стефан Качарай – Президент Українського Народного Союзу
Рома Гадзевич – Головний редактор „The Ukrainian Weekly“
і „Свободи“

Редактор Альманаху-2011 – Петро Часто
Обкладинка – Степана Слуцького

Svoboda–P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ, 07054

www.svoboda-news.com

Printed in United States of America

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	С	Наймен. Хр., Вас. Вел.		Боніфатія, мч.
2	20	Н	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЯМ Сильвестра Папи, свт.	Гл. 7 Єв. 10	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ Ігнатія Богоносця, свт. Гл. 7 Єв. 10
3	21	П	Малахії, прор.		Юліяни, мч.
4	22	В	Собор 70 Апостолів		Анастасії, вмч.
5	23	С	Навечір'я Богоявління		10 мучеників у Криті
6	24	Ч	БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЕ		Навечір'я Різдва, Євгенії, мч.
7	25	П	Собор Івана Христителя		РІЗДВО ХРИСТОВЕ
8	26	С	Юрія, Омеляна, пр.		Собор Пресв. Богор.
9	27	Н	ПО ПРОСВІЧЕННІ Полевкта, мч.	Гл. 8 Єв. 11	ПО РІЗДВІ Стефана, первомученика Гл. 8 Єв. 11
10	28	П	Григорія Нис., Дометіяна, пр.		Мучеників у Нікомидії
11	29	В	+ Теодосія Вел., пр.		Дітей убитих у Вифлеємі
12	30	С	Татіяни, мч.		Анасії, мч., Зотика, пр.
13	31	Ч	Єрмила і Стратоніка, мч.		Меланії Римлянки, пр.
14	1	П	Отців із Синаю, прмч.		Наймен. Хр., Вас. Вел.
15	2	С	Павла і Івана, пр.		Сильвестра Папи, свт.
16	3	Н	29 п. ЗІСЛАННЯ Поклін кайданам ап. Петра	Гл. 1 Єв. 1	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЯМ Малахії, прор. Гл. 1 Єв. 1
17	4	П	+ Антонія Вел., пр.		Собор 70 Апостолів
18	5	В	Атанасія і Кирила, свт.		Навечір'я Бог., Теопемта
19	6	С	Макарія, пр.		БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЕ
20	7	Ч	+ Євтимія Великого, пр.		Собор Івана Христителя
21	8	П	Максима, ісп.		Юрія, Омеляна, Домініки, пр.
22	9	С	Тимотея, ап.		Полевкта, мч.
23	10	Н	30 п. ЗІСЛАННЯ Климента, свмч.	Гл. 2 Єв. 2	ПО ПРОСВІЧЕННЯ Григорія з Нісси, Дометіяна, пр. Гл. 2 Єв. 2
24	11	П	Ксені Римлянки, пр.		+ Теодосія Вел., пр.
25	12	В	+ Григорія Богослова, свт.		Татіяни, мч.
26	13	С	Ксенофонта і Марії, пр.		Єрмила і Стратоніка, мч.
27	14	Ч	+ Перен. мощей Івана Зол.		Отців із Синаю, прмч.
28	15	П	Єфрема Сирійця, пр.		Павла і Івана, пр.
29	16	С	Пер. мощей Ігнатія Бого.		Поклін кайд. Ап. Петра
30	17	Н	31 п. ЗІСЛАННЯ + Трьох Святителів	Гл. 3 Єв. 3	31 п. ЗІСЛАННЯ + Антонія Великого, пр. Гл. 3 Єв. 3
31	18	П	Кира й Івана, чуд.		Атанасія і Кирила, свт.

ЛЮТИЙ

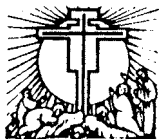
ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	В	Навечір'я Стрітення		Макарія, пр.	
2	20	С	Стрітення Господнє		+ Євтимія Великого, пр.	
3	21	Ч	Симеона й Анни, прор.		Максима, ісп., Неофіта, мч.	
4	22	П	Ісидра, пр.		Тимотея, ап.	
5	23	С	Агафії, мч.		Климентія, свмч.	
6	24	Н	32 п. ЗІСЛАННЯ Вукола, пр.	Гл. 4 Єв. 4	32 п. ЗІСЛАННЯ Ксені Римлянки, пр.	Гл. 4 Єв. 4
7	25	П	Партенія, свт.		+ Григорія Богосл., свт.	
8	26	В	Теодора Стратилата, вмч.		Ксенофонта і Марії, пр.	
9	27	С	Никифора, мч.		+ Перен. мощів Івана Зол.	
10	28	Ч	Харалампія, мч.		Єфрема Сирійця, пр.	
11	29	П	Власія, свмч.		Пер. мощів Ігнатія Богоносця	
12	30	С	Мелетія з Антіохії, свт.		+ Трьох Святителів	
13	31	Н	МИТАРЮ І ФАРИСЕЯ Мартиніяна, пр.	Гл. 5 Єв. 5	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ Кира й Івана, чуд.	Гл. 5 Єв. 5
14	1	П	+ Кирила, ап., Авксентія, пр.		Навечір'я Стріт., Трифона, мч.	
15	2	В	Онисима, ап.		Стрітення Господнє	
16	3	С	Памфіла і Порфірія, мч.		Симеона й Анни, прор.	
17	4	Ч	Теодора Тирона, вмч.		Ісидора, пр.	
18	5	П	Льва, папи Рим. свт.		Агафії, мч.	
19	6	С	Архипа, ап.		Вукола, свт.	
20	7	Н	БЛУДНОГО СИНА Льва Катанського, пр.	Гл. 6 Єв. 6	БЛУДНОГО СИНА Партенія, свт.	Гл. 6 Єв. 6
21	8	П	Тимотея, пр.		Теодора, страт., вмч.	
22	9	В	Відн. мощ. у Євгенії		Никифора, мч.	
23	10	С	Полікарпа, свмч.		Харалампія, мч.	
24	11	Ч	+ 1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.		Власія, свмч.	
25	12	П	Тарасія, свт.		Мелетія з Антіохії, свт.	
26	13	С	Порфірія з Гази, свт.		Мартиніяна, пр.	
27	14	Н	М'ЯСОПУСНА Прокопія, ісп.	Гл. 7 Єв. 7	М'ЯСОПУСНА + Кирила, ап.	Гл. 7 Єв. 7
28	15	П	Василія, ісп.		Онисима, ап.	

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	16	В	Євдокії, прмч.		Памфіла і Порфірія, мч.	
2	17	С	Теодота, свмч.		Теодора Тирона, вмч.	
3	18	Ч	Євтропія, Клеоніка, мч.		Льва, папи Рим. свт.	
4	19	П	Герасима, пр.		Архипа, ап.	
5	20	С	Конона, мч.		Льва Катанського, пр.	
6	21	Н	СИРОПУСНА 42 мучеників в Аморії	Гл. 8 Єв. 8	СИРОПУСНА Тимотея, пр.	Гл. 8 Єв. 8
7	22	П	Василія, Єфрема, свмч. (1 день в.п.)		Відн. мощ. у Євгенії (1 день в. п.)	
8	23	В	Теофілакта, свт.		Полікарпа, свмч.	
9	24	С	+ 40 мучеників із Севасті		1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.	
10	25	Ч	Кондрата, Кипріяна, мч.		Тарасія, свт.	
11	26	П	Софронія, свт.		Порфірія з Гази, свт.	
12	27	С	Теофана, ісп.		Прокопія, ісп.	
13	28	Н	1 ПОСТУ Перен. мощ. Никидора, свт.	Гл. 1 Єв. 9	1 ПОСТУ Василія, ісп.	Гл. 1 Єв. 9
14	1	П	Венедикта, пр.		Євдокії, прмч.	
15	2	В	Агапія й інших мч.		Теодота, свмч.	
16	3	С	Савина і Папи, мч.		Євтропія, Клеоніка, мч.	
17	4	Ч	Олексія, пр.		Герасима, пр.	
18	5	П	Кирила з Єрусалиму, свт.		Конона, мч.	
19	6	С	Хризанта й Дарії, мч.		42 мучеників в Аморії	
20	7	Н	2 ПОСТУ Оо. вбитих у м. св. Сави	Гл. 2 Єв. 10	2 ПОСТУ Василія, Єфрема, свмч.	Гл. 2 Єв. 10
21	8	П	Якова, ісп.		Теофілакта, ісп.	
22	9	В	Василія, свмч.		+ 40 мучеників із Севасті	
23	10	С	Нікона та його уч., прмч.		Кондрата, Кипріяна, мч.	
24	11	Ч	Захарії, пр.		Софронія, свт.	
25	12	П	БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ		Теофана, ісп.	
26	13	С	Собор Арх. Гавриїла		Перен. мощ. Никифора, свт.	
27	14	Н	ХРЕСТОПОКЛІННА Матрони, мч.	Гл. 3 Єв. 11	ХРЕСТОПОКЛІННА Венедикта, пр.	Гл. 3 Єв. 11
28	15	П	Іларіона, пр.		Агапія й інших мч.	
29	16	В	Марка і Кирила, свмч.		Савина і Папи, мч.	
30	17	С	Івана Ліст., пр.		Олексія, пр.	
31	18	Ч	Іпатія, свт.		Кирила з Єрусалиму, свт.	

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	19	П	Марії Єгипетської, пр.			Хризанта і Дарії, мч.	
2	20	С	Тита, пр.			Оо. вбитих у м. св. Сави	
3	21	Н	4 ПОСТУ Микити, пр.	Гл. 4 Єв. 1		4 ПОСТУ Якова, ісп.	Гл. 4 Єв. 1
4	22	П	Йосифа і Юрія, пр.			Василія, свмч.	
5	23	В	Теодула, мч.			Нікона та його уч., прмч.	
6	24	С	+ Методія, свт. (Поклони)			Захарія, пр. (Поклони)	
7	25	Ч	Юрія, свт.			БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ	
8	26	П	Іродіона й інших ап.			Собор Арх. Гавриїла	
9	27	С	Євостхую, мч. (Акаф. Суб.)			Матрони, мч. (Акаф. Суб.)	
10	28	Н	5 ПОСТУ Терентія, Помплія, мч.	Гл. 5 Єв. 2		5 ПОСТУ Іларіона, пр.	Гл. 5 Єв. 2
11	29	П	Антипа, свмч.			Марка і Кирила, свмч.	
12	30	В	Василія, ісп.			Івана Ліввичника, пр.	
13	31	С	Артемона, свмч.			Іпатрія, пр.	
14	1	Ч	Мартина, папи, ісп.			Марії Єгипетської, пр.	
15	2	П	Аристраха, Пуда, ап.			Тита, пр.	
16	3	С	Агапії, Ірини і Хіонії, мч. (Лас. Суб.)			Микити, пр. (Лаз. Суб.)	
17	4	Н	КВІТНА (Вербна) Симеона, пр.			КВІТНА (Вербна) Йосифа і Юрія, пр.	
18	5	П	Івана, учня Григорія, пр.			Теодула, мч.	
19	6	В	Івана Печерника			+ Методія, свт.	
20	7	С	Теодора Трихіни, пр.			Юрія, пр.	
21	8	Ч	ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)			ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)	
22	9	П	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ			ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ	
23	10	С	ВЕЛИКА СУБОТА			ВЕЛИКА СУБОТА	
24	11	Н	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ			ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	
25	12	П	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК			СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК	
26	13	В	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК			СВІТЛИЙ ВІВТОРОК	
27	14	С	Симеона, свмч., Стефана, свт.			Мартина, папи, ісп.	
28	15	Ч	Ясона і Сосіпатра, ап.			Аристраха, Пуда, ап.	
29	16	П	9 мучеників у Кизиці			Агапії, Ірини і Хіонії, мч.	
30	17	С	+ Якова, ап., брата Ів. Бог.			Симеона, пр.	

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	Н	ТОМИНА Єремії, прор.		ТОМИНА Івана, учня Григорія, пр.	
2	19	П	Атанасія Великого, пр.		Івана Печерника	
3	20	В	+ Теодосія Печер., пр.		Теодора Трихіни, пр.	
4	21	С	Пелагії, мч.		Януарія й інших свмч.	
5	22	Ч	Ірини, мч., Никидора, пр.		Теодора, Віталія, пр.	
6	23	П	Йова многотраждального		+ Юрія Переможця, вмч.	
7	24	С	Акакія, мч.		Сави Стратилата, мч.	
8	25	Н	МИРОНОСИЦЬ + Івана Богослова, ап. і еван.	Гл. 2 Єв. 3	МИРОНОСИЦЬ + Марка, ап. і євангелиста	Гл. 2 Єв. 3
9	26	П	+ Перен. мощ. св. Миколая		Василія, свц.	
10	27	В	+ Симеона Зилоти, ап.		Симеона, свц., Стефана, свт.	
11	28	С	+ Кирила і Methodія, ап. Слов.		Ясона і Сосипатра, ап., Максима	
12	29	Ч	Єпіфанія і Германа, свт.		9 мучеників в Кизиці	
13	30	П	Глікерії, мч.		+ Якова, ап., брата Ів. Бого.	
14	1	С	Ісидора, мч.		Єремії, прор.	
15	2	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО Пахомія Вел., пр.	Гл. 3 Єв. 4	РОЗСЛАБЛЕНОГО Атанасія Великого, свт.	Гл. 3 Єв. 4
16	3	П	Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.		+ Теодосія Печер., пр.	
17	4	В	Андроніка й ін. ап.		Пелагії, мч.	
18	5	С	Теодота, Петра, Діонісія, мч.		Ірини, мч., Никидора, пр.	
19	6	Ч	Патрикія, свмч.		Йова многотраждального	
20	7	П	Талалея, мч.		Поява Чес. Хреста, Акакія, мч.	
21	8	С	+ Константина й Олени, ап.		+ Івана Богосл., ап. і еван.	
22	9	Н	САМАРЯНКИ Василіска, мч.	Гл. 4 Єв. 7	САМАРЯНКИ Пер. мощ. св. Миколая	Гл. 4 Єв. 7
23	10	П	Михаїла, свт.		+ Симеона Зилоти, ап.	
24	11	В	Симеона, Микити пр.		+ Кирила і Methodія, ап. Слов.	
25	12	С	+ 3 увіднай. Голови Ів. Хрест.		Єпіфанія і Германа, свт.	
26	13	Ч	Карпа, ап.		Глікерії, мч.	
27	14	П	Терапонта, свц.		Ісидора, мч.	
28	15	С	Микити, свт.		Пахомія Вел., пр.	
29	16	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО Теодосії, прмч.	Гл. 5 Єв. 8	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.	Гл. 5 Єв. 8
30	17	П	Ісаакія Далматського, пр.		Андроніка й ін. ап.	
31	18	В	Єрмія, ап., Єрмея, мч.		Теодота, Петра, Діонісія, мч.	

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	С	Юстина Філософа, мч.		Патрикія, свмч.	
2	20	Ч	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ		ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	
3	21	П	Лукиліяна й ін. мч.		+ Константина й Ольги, ап.	
4	22	С	Митрофана, свт.		Василісіка, мч.	
5	23	Н	ОТЦІВ Доротія, свмч.	Гл. 6 Єв. 10	ОТЦІВ Михаїла, свт.	Гл. 6 Єв. 10
6	24	П	Васиріона, Іларіона, пр.		Симеона, Микити, пр.	
7	25	В	Теодота, свмч.		+ З увіднай. Голови Ів. Хрест.	
8	26	С	Перен. мощ. Теодора Тир., мч.		Карпа, ап.	
9	27	Ч	Кирила Олек., свт.		Терапонта, свмч.	
10	28	П	Тимотея, свмч.		Микити, свт.	
11	29	С	+ Вартоломея і Варнави		Теодосії, прмч.	
12	30	Н	Зіслання Святого Духа		Зіслання Святого Духа	
13	31	П	Пресвятої Тройці		Пресвятої Тройці	
14	1	В	Єлисея, прор., Методія, свт.		Юстина Філософа, мч.	
15	2	С	Амоса, прор., Єроніма, пр.		Никифора, свт.	
16	3	Ч	Тихона з Амапуни, свт.		Лукиліяна й ін. мч.	
17	4	П	Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.		Митрофана, свт.	
18	5	С	Леонтія, мч.		Доротія, свмч.	
19	6	Н	ВСІХ СВЯТИХ Юди Тадея, ап.	Гл. 8 Єв. 1	ВСІХ СВЯТИХ Висаріона, Іларіона, пр.	Гл. 8 Єв. 1
20	7	П	Методія, свмч.		Теодота, свмч.	
21	8	В	Юліяна, мч.		Перен. мощ. Теодора Тир.	
22	9	С	Євсевія, свмч.		Кирила Олек., свт.	
23	10	Ч	ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ		ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ	
24	11	П	Різдво Івана Христителя		+ Вартоломея і Варнави, ап.	
25	12	С	Февронії, прмч.		Онуфрія Великого, пр.	
26	13	Н	2 п. ЗІСЛАННЯ Давида, пр.	Гл. 1 Єв. 2	2 п. ЗІСЛАННЯ Акилини, мч.	Гл. 1 Єв. 2
27	14	П	Самсона, пр. <i>Бл. Єп. Миколи і 25 укр. мчч.</i>		Єлисея, прор., Методія, свт. <i>Бл. Єп. Миколи і 25 укр. мчч.</i>	
28	15	В	Перен. мощ. Кира й Івана		Амоса, прор., Єроніма, пр.	
29	16	С	Петра і Павла, Апп.		Тихона з Амапуни, свт.	
30	17	Ч	+ Собор 12 Апостолів		Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.	

ЛПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	П	ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ		ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ	
2	19	С	Співстражд. Пр. Богородиці		Співстражд. Пр. Богородиці	
3	20	Н	3 п. ЗІСЛАННЯ Якинта, мч., Анатолія, свт.	Гл. 2 Єв. 3	3 п. ЗІСЛАННЯ Методія, свмч.	Гл. 2 Єв. 3
4	21	П	Андрія Критського, свт.		Юліяна, мч.	
5	22	В	+ Атанасія Атонського, пр.		Євсевія, свмч.	
6	23	С	Сісоя Вел., пр.		Агрипини, мч.	
7	24	Ч	Томи й Акакія, пр.		Різдво Івана Христителя	
8	25	П	Прокопія, вмч.		Февронії, прмч.	
9	26	С	Панкратія, свмч.		Давида, пр.	
10	27	Н	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ + Антонія Печерського, пр.	Гл. 3 Єв. 4	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ Самсона, пр.	Гл. 3 Єв. 4
11	28	П	Ольги, кн. Київської		Перен. мощ. Кира й Івана	
12	29	В	Прокла й Іларія, мч.		Петра і Павла, Апп.	
13	30	С	Собор Арх. Гавриїла		+ Собор 12 Апостолів	
14	1	Ч	Акили, ап.		Косми і Дам'яна, чуд.	
15	2	П	+ Володимира, Великого		+ Полож. Ризи Пр. Богородиці	
16	3	С	Атеногена, свмч.		Якинта, мч., Анатолія, свт.	
17	4	Н	5 п. ЗІСЛАННЯ Маріни, вмч.	Гл. 4 Єв. 5	5 п. ЗІСЛАННЯ Андрія Критського, свт.	Гл. 4 Єв. 5
18	5	П	Якинта, Еміліяна, мч.		+ Атанасія Атонського, пр.	
19	6	В	Макрини, пр.		Сісоя Вел., пр.	
20	7	С	+ Іллі пророка		Томи й Акакія, пр.	
21	8	Ч	Симеона і Єзекиїла, прор.		Прокопія, вмч.	
22	9	П	Марії Магдалини, рівноап.		Панкратія, свмч.	
23	10	С	Трохима, Теофіла, мч.		+ Антонія Печерського, пр.	
24	11	Н	6 п. ЗІСЛАННЯ + Бориса і Гліба, мч.	Гл. 5 Єв. 6	6 п. ЗІСЛАННЯ Ольги, кн. Київської	Гл. 5 Єв. 6
25	12	П	+ Успіння св. Анни		Прокла й Іларія, мч.	
26	13	В	Єрмолая, Параскевії, мч.		Собор Арх. Гавриїла	
27	14	С	+ Пантелеймона, вмч.		Акили, ап.	
28	15	Ч	Прохора, Ніканора, ап.		+ Володимира, Великого	
29	16	П	Калиніка, мч.		Атеногена, свмч.	
30	17	С	Сили, Силуана, ап.		Маріни, вмч.	
31	18	Н	7 п. ЗІСЛАННЯ Євдокима, пр.	Гл. 6 Єв. 7	7 п. ЗІСЛАННЯ Якинта, Еміліяна, мч.	Гл. 6 Єв. 7

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	П	7 Макавейських мучеників		Макрини, пр.	
2	20	В	Перен. мощ. Стефана, пермч.		+ Іллі пророка	
3	21	С	Ісаакія, Далмата й Фавста, пр.		Симеона, Єзикиїла, прор.	
4	22	Ч	7 молодців з Ефезу, мч.		Марії Магдалини, рівноап.	
5	23	П	Євсигнія, мч.		Трохима, Теофіла, мч.	
6	24	С	Преображення Господнє		+ Бориса і Гліба, мч.	
7	25	Н	8 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7	8 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 7
			Дометєя, прмч.	Єв. 8	+ Успіння св. Анни	Єв. 8
8	26	П	Еміліяна, ісп.		Ермолая, Параскевії, мч.	
9	27	В	+ Матія, ар.		+ Пантелеймона, вмч.	
10	28	С	Лаврентія, архидиякона, мч.		Прохора, Ніканора, ап.	
11	29	Ч	Євпла, мч.		Калиніка, мч.	
12	30	П	Фотія й Аникити, мч.		Сили, Силуана, Андріоніка, ап.	
13	31	С	Максима, ісп.		Євдокима, пр.	
14	1	Н	9 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8	9 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 8
			Перен. мощ. Теодосія, Печ.	Єв. 9	7 Макавейських мучеників	Єв. 9
15	2	П	УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ		Перен. мощ. Стефана, Первомуч.	
16	3	В	Діюмида, мч.		Ісаація, Дальмата, пр.	
17	4	С	Мирона, мч.		7 молодців з Ефезу, мч.	
18	5	Ч	Флора й Лавра, мч.		Євсигія, мч.	
19	6	П	Андрія Страт., мч.		Преображення Господнє	
20	7	С	Самуїла, прор.		Дометія, прмч.	
21	8	Н	10 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1	10 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 1
			Тадея, ап., Васси, мч.	Єв. 10	Еміліяна, ісп.	Єв. 10
22	9	П	Агатоніка, мч.		+ Матія, ап.	
23	10	В	Луппа, мч., Іринєя, свмч.		Лаврентія, архидиякона, мч.	
24	11	С	Євтиха, свмч.		Євпла, мч.	
25	12	Ч	Тита й Вартоломея, ап.		Фотія й Аникити, мч.	
26	13	П	Адріяна й Наталії, мч.		Максима, ісп.	
27	14	С	Пімена, пр.		Перен. мощ. Теодосія Печ.	
28	15	Н	11 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2	11 п. ЗІСЛАННЯ	Гл. 2
			Мойсея, пр., Августина, свт.	Єв. 11	УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ	Єв. 11
29	16	П	+ Усік. Гол. Івана Христителя		Діюмида, мч.	
30	17	В	Олександра, Івана, свт.		Мирона, мч.	
31	18	С	+ Пол. Пояса Пр. Богородиці		Флора й Лавра, мч.	

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	Ч	+ Початок Церковного Року		Андрія, Страт., мч.
2	20	П	Маманта, мч., Івана Посн.		Самуїла, прор.
3	21	С	Антима, свмч.		Тадея, ап., Васси, мч.
4	22	Н	12 п. ЗІСЛАННЯ Вавили, свмч., Мойсея, прор.	Гл. 3 Єв. 1	12 п. ЗІСЛАННЯ Агатоніка, мч. Гл. 3 Єв. 1
5	23	П	Захарії, прор.		Луппа, мч., Іриня, свмч.
6	24	В	Чудо Арх. Михаїла		Євтиха, свмч.
7	25	С	Созонта, мч.		Тита й Вартоломея, ап.
8	26	Ч	Різдво Пресв. Богородиці		Адріяна й Наталії, мч.
9	27	П	Йоакима й Анни, прав.		Пімена, пр.
10	28	С	Минодори, мч.		Мойсея, пр., Августина
11	29	Н	13 п. ЗІСЛАННЯ Теодори, пр.	Гл. 4 Єв. 2	13 п. ЗІСЛАННЯ + Усік. Гол. Івана Христителя Гл. 4 Єв. 2
12	30	П	Автонома, свмч.		Олександра, Івана, свт.
13	31	В	Корнилія Сотника, свмч.		+ Пол. Пояса Пр. Богородиці
14	1	С	Воздвиження Чесного Хреста		+ Початок Церковного Року
15	2	Ч	Микити, вмч.		Маманта, мч., Івана Посника
16	3	П	Євфимії, вмч.		Антима, свмч.
17	4	С	Софії, Віри, Надії, мч.		Вавили, свмч.
18	5	Н	14 п. ЗІСЛАННЯ Євменія, пр.	Гл. 5 Єв. 3	14 п. ЗІСЛАННЯ Захарії, прор. Гл. 5 Єв. 3
19	6	П	Трохима, Саватія, мч.		Чудо Арх. Михаїла
20	7	В	Євстахія, мч.		Созонта, мч.
21	8	С	Кондрата, ап.		Різдво Пресв. Богородиці
22	9	Ч	Фоки, свщ., Йона, прор.		Йоакима й Анни, прав.
23	10	П	Зачаття Івана Христителя		Минодори, мч.
24	11	С	Теклі, Первомучениці		Теодори, пр.
25	12	Н	15 п. ЗІСЛАННЯ Євфросимії, пр.	Гл. 6 Єв. 4	15 п. ЗІСЛАННЯ Автонома, свмч. Гл. 6 Єв. 4
26	13	П	+ Івана Богослова, ап.		Корнилія Сотника, свмч.
27	14	В	Каллістрата, мч.		Воздвиження Чесного Хреста
28	15	С	+ Харитона, ісп.		Микити, вмч.
29	16	Ч	Киріяка, пр.		Євфимії, вмч.
30	17	П	Григорія Вірменського, свмч.		Софії, Віри, Надії, мч.

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	С	Покров Пр. Богородиці		Євменія, пр.	
2	19	Н	16 п. ЗІСЛАННЯ Кипріяна, свмч., Юстина, мч.	Гл. 7 Єв. 5	16 п. ЗІСЛАННЯ Трохима, Саватії, мч.	Гл. 7 Єв. 5
3	20	П	Діонісія, свмч.		Євстатія (Остапа), мч.	
4	21	В	Єротей, свмч., Франціска Асж.		Кондрата, ап.	
5	22	С	Харитини, мч.		Фоки, свмч., Йони, прор.	
6	23	Ч	+ Томи, ап.		Зачаття Івана Христителя	
7	24	П	Сергія і Вакха, мч.		Теклі, Первомучениці	
8	25	С	Пелагії, пр.		Євфросимії, пр.	
9	26	Н	17 п. ЗІСЛАННЯ + Якова Алфеєва, ап.	Гл. 8 Єв. 6	17 п. ЗІСЛАННЯ + Івана Богослова, ап.	Гл. 8 Єв. 6
10	27	П	Євлампія й Євламπίї, мч.		Каллістрата, мч.	
11	28	В	Филипа, ап. диякона		+ Харитона, ісп.	
12	29	С	Прова й інших мч., Косми, пр.		Киріяка, пр.	
13	30	Ч	Карпа, Папіли, мч.		Григорія Вірменського, свмч.	
14	1	П	Параскеви, пр., Назарія, мч.		Покров Пресв. Богородиці	
15	2	С	Євтимія, пр.		Кипріяна, свмч.	
16	3	Н	18 п. ЗІСЛАННЯ Лонгіна Сотника, мч.	Гл. 1 Єв. 7	18 п. ЗІСЛАННЯ Діонісія, свмч.	Гл. 1 Єв. 7
17	4	П	Осії, прор., Андрія Крит., прмч.		Єротей, свмч., Франціска	
18	5	В	+ Луки, ап. й еван.		Харитини, мч.	
19	6	С	Йоїла, прор., Уара, мч.		+ Томи, ап.	
20	7	Ч	Артемія, вмч.		Сергія і Вакха, мч.	
21	8	П	Іларіона Вел., пр.		Пелагії, пр.	
22	9	С	Аверкія, свт.		+ Якова Алфеєва, ап.	
23	10	Н	19 п. ЗІСЛАННЯ Якова, ап.	Гл. 2 Єв. 8	19 п. ЗІСЛАННЯ Євлампія й Євламπίї, мч.	Гл. 2 Єв. 8
24	11	П	Арети й ін. мч.		Филипа, ап. диякона	
25	12	В	Маркіяна й Мартирія, мч.		Прова й ін. мч., Косми, пр.	
26	13	С	+ Димитрія Великомученика		Карпа, Папіли, мч.	
27	14	Ч	Нестора, Капітолїни, мч.		Параскеви, пр., Назарія, мч.	
28	15	П	Терентія й Неонїли, мч.		Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.	
29	16	С	Анастасії, прмч.		Лонгіна Сотника, мч.	
30	17	Н	ЦАРЯ ХРИСТА Зиновія й Зиновії, мч.		ЦАРЯ ХРИСТА Осії, прор., Андрія Крит., прмч.	
31	18	П	Стахія, Амплія, ап.		+ Луки, ап. й еван.	

Листопад

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	В	Косми і Дам'яна, чуд.		Йоїла, прор., Уара, мч.	
2	20	С	Акиндіна, Пигасія й інших мч.		Артемія, вмч.	
3	21	Ч	Акипсима, Йосифа, мч.		Іларіона Великого, пр.	
4	22	П	Йоанікія, пр., Єрмея, мч.		Аверкія, свт.	
5	23	С	Галактіона й Епістими		Якова, ап.	
6	24	Н	21 п. ЗІСЛАННЯ Павла, ісп.	Гл. 4 Єв. 10	21 п. ЗІСЛАННЯ Арети й ін. мч.	Гл. 4 Єв. 10
7	25	П	33 мучеників, Лазаря, пр.		Маркіяна й Мартирія, мч.	
8	26	В	Собор Арх. Михаїла		+ Димитрія Великомученика	
9	27	С	Матрони, Теоктисти, пр.		Нестора, Капітоліни, мч.	
10	28	Ч	Ераста, Олімпія й інших ап.		Терентія, Неоніли, мч.	
11	29	П	Теодора Студ., Віктора, мч.		Анастасії, Аврамія, пр.	
12	30	С	+ Йосафата, свмч.		Зиновія й Зиновії, мч.	
13	31	Н	22 п. ЗІСЛАННЯ + Івана Золотоустого, свт.	Гл. 5 Єв. 11	22 п. ЗІСЛАННЯ Стахія, Амплія, ап.	Гл. 5 Єв. 11
14	1	П	+ Филипа, ап.		Косми і Дам'яна, чуд.	
15	2	В	Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)		Акиндіна, Пигасія й інших мч.	
16	3	С	+ Матея, ап. й еван.		Скипсима, Йосифа, мч.	
17	4	Ч	Григорія Неокесарії, свт.		Йоанікія, пр., Єрмея, мч.	
18	5	П	Платона й Романа, мч.		Галактіона й Епістими, мч.	
19	6	С	Авдія, прор.		Павла, ісп.	
20	7	Н	23 п. ЗІСЛАННЯ Григорія і Прокла, пр. <i>бл. Йосафати Гордашевської, пр.</i>	Гл. 6 Єв. 1	23 п. ЗІСЛАННЯ 33 мч. в Мелітині і Лазаря, пр. <i>бл. Йосафати Гордашевської, пр.</i>	Гл. 6 Єв. 1
21	8	П	Вхід у храм Пресв. Богор.		Собор Арх. Михаїла	
22	9	В	Филимона й інших ап.		Матрони, Теоктисти, пр.	
23	10	С	Амфілохія і Григорія, свт.		Ераста, Олімпія й інших ап.	
24	11	Ч	Катерини, Меркурія, вмч.		Теодора Студ., Віктора, мч.	
25	12	П	Климентя, папи, свмч.		+ Йосафата, свмч.	
26	13	С	Аліпія, пр.		+ Івана Золотоустого, свт.	
27	14	Н	24 п. ЗІСЛАННЯ Якова Перс., вмч.	Гл. 7 Єв. 2	24 п. ЗІСЛАННЯ + Филипа, ап.	Гл. 7 Єв. 2
28	15	П	Стефана Нового, прмч.		Гурія, Самона, ісп. (Пилипівка)	
29	16	В	Парамона, Філумена, мч.		+ Матея, ап. й еван.	
30	17	С	+ Андрія Первозваного, ап.		Григорія Неокесарії, свт.	

ГРУДЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	18	Ч	Наума, прор.		Платона і Романа, мч.	
2	19	П	Авакума, прор.		Авдія, прор.	
3	20	С	Софонії, прор.		Григорія, пр.	
4	21	Н	25 п. ЗІСЛАННЯ Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.	Гл. 8 Єв. 3	25 п. ЗІСЛАННЯ Вхід у храм Пресв. Богород.	Гл. 8 Єв. 3
5	22	П	+ Сави Освященного, пр.		Филимона й інших ап.	
6	23	В	Миколая Чудотворця, свт.		Амфілохія і Григорія, свт.	
7	24	С	Амвросія, свт.		Катерини, Меркурія, вмч.	
8	25	Ч	Патапія, пр.		Климента, папи, свмч.	
9	26	П	Непорочне Зачаття		Аліпія, пр.	
10	27	С	Мини, Єрмогена, мч.		Якова Перс., вмч.	
11	28	Н	ПРАОТЦІВ Стефана Нового, прмч.	Гл. 1 Єв. 4	26 п. ЗІСЛАННЯ Стефана Нового, прмч.	Гл. 1 Єв. 4
12	29	П	Спиридона, свт.		Парамона, Філумена, мч.	
13	30	В	+ Євстратія, Ореста, мч.		+ Андрія Первозваного, ап.	
14	1	С	Тирса, Левкія й інших мч.		Наума, прор.	
15	2	Ч	Елевтерія, свмч., Павла, пр.		Авакума, прор.	
16	3	П	Агея, прор.		Софонії, прор.	
17	4	С	Даниїла й Ананії, прор.		Варвари, вмч., Ів. Дамаск.	
18	5	Н	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ Севастіяна і вояків, мч.	Гл. 2 Єв. 5	27 п. ЗІСЛАННЯ + Сави Освященного, пр.	Гл. 2 Єв. 5
19	6	П	Боніфатія, мч.		Миколая Чудотворця, свт.	
20	7	В	Ігнатія Богоносця, свмч.		Амвросія, свт.	
21	8	С	Юліяни, мч.		Патапія, пр.	
22	9	Ч	Анастасії, вмч.		Непорочне Зачаття	
23	10	П	10 мучеників у Криті		Мини, Єрмогена, мч.	
24	11	С	Навечір'я Різдва, Євгенії, прмч.		Даниїла й Ананії, прор.	
25	12	Н	РІЗДВО ХРИСТОВЕ		ПРАОТЦІВ Спиридона, свт.	Гл. 3 Єв. 6
26	13	П	Собор Пресв. Богородиці		+ Євстратія, Ореста, мч.	
27	14	В	Стефана, первомуч.		Тирса, Левкія й інших мч.	
28	15	С	Мучеників у Нікомидії		Елевтерія, свмч., Павла, пр.	
29	16	Ч	Дітей убитих у Вифлеємі		Агея, прор.	
30	17	П	Анісії, мч., Зотика, пр.		Даниїла й Ананії, прор.	
31	18	С	Меланії Римлянки, пр.		Севастіяна і вояків, мч.	

Велика союзова родино!

*Дорогі брати-українці і сестри-українки –
члени Українського Народного Союзу!*

*Від імені Екзекутиви, Головного Уряду
Українського Народного Союзу і від свого імені
вітатю кожного з вас і кожного члена ваших родин
з 20-річчям відновленої у незабутньому 1991 році
незалежної Української держави!*

*Пам'ятаймо, що головною запорукою успіхів
УН Союзу як найстаршої і найбільшої організації
українців на Північно-американському континенті,
як і успіхів незалежної України в економічному,
культурному і духовному відродженні нашої нації,
є наша єдність, солідарність, взаємодія і взаємодопомога!
Незрушино стіймо на цих принципах,
і нехай нам помагає Бог!*

З ювілеєм, дорогі брати і сестри!

Слава Україні!

*Стефан Качарай,
Президент
Українського Народного Союзу*

*Дорогі читачі „Свободи“ і „The Ukrainian Weekly“!
Мановні наші автори, прихильники і жертводавці!
Українці усіх поколінь та еміграційних хвиль!*

*На сторінках обох тижневиків і в текстах кожного
Альманаху Українського Народного Союзу
незмінно присутнє зворушливе, святе слово – „Україна“.
Незмінно присутнє воно й у ваших і наших серцях,
проймаючи їх то болем, то радістю, то тривогою,
то вогнем самопожертви, і завжди-завжди – любов'ю і надією.*

*Нехай же 20-річчя Незалежної України стане для
усіх нас межею, за котрою залишаться у минулому
всі нещастя нашої національної історії, а майбутнє нехай
щодня несе рідному народові і усьому світовому українству
волю і силу до життя, духовний, культурний і соціальний
поступ, і нехай надійною запорукою на цьому праведному
шляху буде наша ідейна та організаційна єдність!*

З ювілеєм, дорогі брати і сестри!

Слава Україні!

*Рома Тадзевич,
Головний редактор
„Свободи“ і „The Ukrainian Weekly“*

1. НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ – 20 РОКІВ

УКРАЇНА – СУВЕРЕННА ДЕРЖАВА

(довідка)

24 серпня 1991 року парламент України проголосив створення незалежної Української держави. Україна має свою територію, уряд, національний герб та гімн.

В Україні є 24 адміністративні області та Автономна республіка Крим.

Площа України – (603,700 км²), це означає, що за територією вона – друга країна Європи. Україна межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Білоруссю та Російською Федерацією. Більшість території України вкривають Східноєвропейські рівнини. На півдні й заході рівнини окреслені Українськими Карпатами та Кримськими горами, які займають тільки 5 відс. території країни. Географічне положення України надзвичайно сприятливе для розвитку взаємин з країнами Європи та інших континентів. Серед усіх європейських країн Україна – єдина дер-

жава, що має 4000 річок, більшість з яких впадає в Чорне та Озівське моря, і тільки десята частина їх – у Балтійське море.

Найбільший водний шлях – річка Дніпро, яка ділить країну на Правобережну і Лівобережну Україну. До родючих українських земель належать чорноземи, вогкі лісові, дерено-підзолисті, каштанові та лучно-болотні ґрунти. Природна рослинність вкриває третю частину території України, а сьому частину її площі займають ліси. Надра України багаті ледь не на всі відомі у світі хемічні елементи та різноманітні корисні копалини.

Населення України складає 46 млн. 373 тис. людей, за даними 2008 року. За цими показниками, населення Україна посідає шосте місце в Європі, поступаючись тільки країнам, які входять до вісімки найвпливовіших держав світу. Згідно з даними перепису населення 2001 року, дві третини громадян за рідну мову визнали державну українську мову.

Перші поселення раннього палеоліту на території України виявили на Закарпатті, Наддністрянщині та в Криму. В період неолітів, 5–3 тис. років до н. е., в Середньому Придніпров'ї зародилася трипільська культура. Трипільці займались землеробством і скотарством, тому деякі вчені вважають їх за прабатьків українського народу.

Наприкінці IX ст. слов'янські племена об'єднала могутня держава Європи – Київська Русь, що простяглася між Балтійським і Чорним морями, Київ – „мати міст руських“ – став (988) місцем запровадження християнства.

Проте з часом Київська Русь розкололась на окремі князівства і протягом 1239–1241 років була знищена руйнівною навалою Золотої Орди. Могутнє Галицько-Волинське князівство проіснувало до середини XIV ст., коли частину Лівобережжя та Правобережжя поділили між собою Польща і Велике князівство Литовське. Згодом, після Люблінської унії (1569), вони об'єдналися у Річ Посполиту, що століттями панувала на українській землі – аж до виникнення українського козацтва, яке дало про себе знати не тільки всій Україні, а й іншим державам тих часів. Виступ гетьмана Богдана Хмельницького в 1648–1654 роках переріс у Визвольну війну, яка закінчилася вимушеним союзом України з Московською державою. У війнах Росії Українські козаки часто воювали зі шведами, поляками, турками та кримськими татарами. Незалежність Запо-

розької Січі зберігалася доти, доки в 1775 році не стала на заваді розвитку Російської імперії.

1917–1921 роки – це роки нових українських національно-визвольних змагань, після поразки котрих Україна стала складовою частиною СРСР.

Україні належить надзвичайно багата архітектурна та монументальна спадщина. Старі церкви, собори та монастирі продовжують милувати око своєю невмирущою красою.

Тож скажімо разом з Олександром Олесем:

*Живи, Укріно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!...*

Микола ВОРОНИЙ

ЗА УКРАЇНУ!

*За Україну
З огнем завзяття
Рушаймо, браття,
Всі вперед!
Слушний час
Кличе нас -
Ну ж бо враз
Сповнять святий наказ!
За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ!*

*Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували
Царський трон,
З-під ярем
І з тюрем,
Де був гніт,
Ми йдем на вільний світ!
За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ!*

*О, Україно!
О, рідна Ненько!
Тобі вірненько
Присягнем.
Серця кров
І любов -
Все тобі
Віддати в боротьбі!
За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ!*

*Вперед же, браття!
Наш прапор має,
І сонце сяє
Нам в очах!
Дружний тиск,
Зброї блиск,
В серці гнів
І з ним свобідний спів:
За Україну,
За її долю,
За честь і волю,
За народ!*

Ольга ШИШКО

ПАМ'ЯТЬ ПРО ТОЙ НАДХНЕННИЙ РЕФЕРЕНДУМ

Цього року Україна відзначатиме 20-ту річницю референдуму, який успішно вирішив долю незалежності Української держави. 1 грудня 1991 року 90.32 відс. виборців підтримали Акт про незалежність України, прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 року. Не було жодного регіону, жодного міста чи села, де ідея незалежності України не знайшла б підтримки більшості громадян. Навіть в Криму за незалежність України проголосували 54.19 відс. громадян, у Севастополі – 57.07 відс., у Донецькій, Луганській, Одеській та Харківській областях волю до власної держави виявили понад 80 відс. громадян, в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Хмельницькій, Черкаській, Вінницькій областях „за“ проголосували більш як 95 відс. громадян.

Всеукраїнський референдум наділив прийнятий Верховною Радою Акт проголошення незалежності України тією юридичною силою, яка дозволила ствердити: СРСР як суб'єкт міжнародно-

го права остаточно перестав існувати, а на політичній карті світу з'явилася нова незалежна держава – Україна.

Крім того, того ж дня відбулися перші вибори президента України, на яких переміг Леонід Кравчук.

ЯК ЦЕ БУЛО

Для українського дисидента часів СРСР, політичного діяча незалежної України, Героя України Левка Лук'яненка референдум 1991 року став надзвичайно важливою подією: „Україна була 70 років під московською комуністичною окупацією, а перед тим – майже 300 років під царською російською окупацією. Таким чином, самостійною Україна давно не була. Європа вже про Україну і забула – з часів Хмельниччини, у XXVII сторіччі, Україна опинилася в тіні двоголового орла, фактично стала Малоросією і зникла з політичної карти Європи“.

За словами Л. Лук'яненка, після проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 року лише найближчі до України держави – Польща, Угорщина або Канада – визнали незалежність України. „Але більшість держав очікували, дивилися, що то таке – Україна. І от для того, щоб проголошення незалежності України не виглядало як якась несерйозна акція української інтелігенції чи політиків, було вирішено провести референдум. І коли понад 90 відсотків проголосували за незалежність України, тоді весь світ одразу почав визнавати українську незалежність“.

Левко Лук'яненко був одним з кандидатів на посаду президента від Української республіканської партії. „Перед цим я об'їхав 24 області, робив по чотири-п'ять виступів на день і агітував людей, щоб вони проголосували за незалежність. Для мене було не так важливо, стану я президентом чи ні. Ми знали, що переможе Леонід Кравчук, тому що він опирається на колишню Комуністичну партію, на велику адміністративну та ідеологічну силу. Кінець-кінцем, він сам був від тієї комуністичної системи, яка була владою. Але статус кандидата давав мені великі переваги, бо дозволяв збирати людей на зустрічі“.

Тепер, на 20-му році незалежної України, 80-річний Левко Лук'яненко залишається оптимістом і вірить, що українці від розчарування і суму будуть іти до відродження, оптимізму і надії. „Вже народилося нове покоління українських політиків, і кінець

кінцем воно витіснить старих злодіїв і бандитів. Україна має дану від Бога прекрасну землю, добрий клімат – всі природні умови, щоби стати багатою і заможною країною. Але для того, щоб це здійснилося, необхідно усунути теперішню провідну верству бандитів, олігархів, шахраїв, яка не думає про Україну, а тільки про свої багатства“, – сказав Л. Лук’яненко.

Марина ТКАЧУК

СВЯТО ДЕРЖАВНОГО ПРАПОРА

В історії України було чимало синьо-жовтих прапорів – однаково важливих і по-різному символічних.

Дев'ять жителів села Росохач Чортківського району Тернопільської області, об'єднаних у підпільну організацію, у ніч на 22 січня 1973 року розклеїли у Чорткові 19 листівок та вивісили чотири жовто-блакитні прапори. Таким чином вони відзначили 55-річчя проголошення Української Народної Республіки (22 січня 1918 року) та 54-ту річницю „Акта злуки Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою“ (22 січня 1919 року).

У березні 1973 року було заарештовано усю підпільну групу. Того ж року вони були засуджені. Частина з них відбувала покарання у таборах Мордовії.

Потім, наприкінці 1990-их років, були перші стяги у вікнах сміливих студентів, на щоглах біля міських рад, перший державний

прапор на Олімпійських іграх та Чемпіонаті світу з футболу... Врешті, перші у житті маленькі синьо-жовті прапорці у руках...

Але був ще один стяг, якому судилося зіграти символічну й дуже вагомую роль у житті Української держави: величезний синьо-жовтий прапор, який внесли народні депутати 23 серпня 1991 року до сесійної зали Верховної Ради, аби тим самим засвідчити народження незалежної України. Його принесла до парламенту спонтанна юрба українців.

Й ось група депутатів заходить до залі, розгорнувши стяг: на першому пляні – усміхнений, щасливий В'ячеслав Чорновіл, поруч – Іван Заєць, Володимир Яворівський, Микола Поровський... Далі було те, про що кожен знає: 4 вересня того ж року над будинком Верховної Ради замайорів національний синьо-жовтий український прапор, а 28 січня 1992 року він отримав статус державного. Почалася для нашого двоколора зовсім інша, вже „легальна“, історія. А символічний стяг, якому судилося „очистити“ сесійну залю Верховної Ради, на десяток років кудись подівся...

Саму ж цю урочисту подію тодішній народний депутат, член Української народної партії Іван Заєць зовсім не вважає випадковою: „Вороги Української держави хочуть применшити значення Дня Незалежності, нав'язують міт, нібито державність сама по собі звалилася на плечі України. Насправді ситуація інша. Українці крок за кроком, починаючи з 1980-их років, йшли до своєї незалежності. й антигорбачовський заклот у Москві в серпні 1991 року – то була крайня реакція на те, що Україна не підписує нового союзного договору. І в них не залишалося ніяких інших засобів, як здійснити цей державний переворот. Саме Україна розвалила Радянський Союз через своє прагнення до незалежності. І якщо подивитися на роботу Верховної Ради у 1990-у й у 1991 році, то ви переконаєтеся, що проголошення незалежності України – то було питання часу. Бо ще в 1990 році ми прийняли Деклярацію про державний суверенітет України, закон про економічну самостійність, прийняли рішення, що наші вояки не будуть служити в гарячих точках Радянського Союзу, прийняли концепцію переходу до ринкової економіки... Тобто цілий ланцюжок подій, які фіксують цю ходу до незалежності. І поява прапора в залі – це ще один приклад того, що не з неба впала на нас незалежність“.

Про саму цю подію внесення прапора Іван Заєць згадує так: „Коли оголосили про заколот у Москві 19 серпня, на засіданні Народної ради я закликав, що ми повинні йти на позачергову сесію з однією думкою – проголошення незалежності України. І депутати були налаштовані на те, що це відбудеться. Коли ми пішли на сесію, у цей час багато людей перебувало на майданах Києва, і вони принесли оцей самий прапор під стіни Верховної Ради – ще ніякого проголошення не було, а стотисячне віче уже було готове до цього – тому й принесло синьо-жовтий прапор. Ми вийшли до людей і взяли стяг. Внесли його у приміщення Верховної Ради, відтак і в сесійну залю – Чорновіл, я, Поровський, інші... До нас підійшов Іван Плющ, узяв стяг і поклав його на стіл президії...“

Але ще раніше в новітній історії України синьо-жовте полотнище було піднято перед будівлею Київської міської ради на Хрещатику 24 липня 1990 року. А поряд, як і раніше, тріпотів у повітрі червоно-блакитний прапор Української Радянської Соціалістичної Республіки...

Синьо-жовтий чи жовто-блакитний?

Українське синьо-жовте колірне сполучення – найдавніше серед сучасних національних прапорів. Походить воно від символіки Галицько-Волинського князівства – золотого лева в синьому полі. У сучасному трактуванні – це символи чистого неба та пшеничних ланів.

Якщо взяти до уваги духовне значення сполучення цих двох кольорів, то має домінувати жовтий колір (Божеественний, колір Сонця) над блакитним (колір Землі). В українській історичній геральдиці жовте і блакитне поєднуються у певній послідовності.

Історики вважають, що, згідно з правилами геральдики і прапорництва, колір гербового тла переноситься в нижню частину прапора, а колір гербового символу – в нижню. Тобто український прапор повинен бути справді жовто-блакитним, таким, як це було затверджено Українською Центральною Радою в березні 1918 року, з подання її голови – видатного історика Михайла Грушевського.

Київ

Олексій ТОЛКАЧОВ

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

В перші роки державотворення кожна річниця Незалежності була приводом, щоб підсумувати досягнення та окреслити плани на майбутнє. Однак, останніми роками День Незалежності – це нагода з'ясувати, чи пацієнт іще живий, чи вже мертвий?

Спроби з'ясувати відповідь на це запитання приводять до невтішних результатів. Виявляється, що після всіх падінь, піднесенень і чергових зростань, внутрішній валовий продукт незалежної України не досягає і 70 відс. від ВВП 1990 року. Незалежна Україна втратила майже 6 мільйонів свого населення. З тих, хто залишився в Україні, майже 70 відс. проживає за межею бідності.

Державна влада в Україні стала посміховиськом, енергетика – проблемою, медицина – боротьбою, а обороноздатність – фікцією.

Як зазначає київська письменниця Марина Водічка, Україні від Радянського Союзу дістався лише Голодомор. А все інше дісталось олігархам.

Попри всі негаразди в країні, керівники держави дуже любляють святкувати 24 серпня. Вони влаштовують телезвернення, паради, офіційні прийняття. Байдуже, що пересічні українці учаси в святкуваннях майже не беруть. День Незалежності можна відзначати й без народу. Можливо, суспільство відчуває несправжність свята? Чи то тому, що результати незалежності невтішні, чи то тому що влада стала водночас незалежною і від свого народу, і від здорового глузду...

Справжній День Незалежності України було б логічно відзначати 22 січня, а не 24 серпня. Адже в цей день 1917 року Центральна Рада України проголосила утворення незалежної Української держави. Відтак в 1990-1991 роках Верховна Рада мала приймати Акт про відновлення незалежності.

Саме по шляху відновлення, а не проголошення незалежності після радянської доби пішли Латвія, Литва, Грузія та з певними застереженнями – Угорщина. Натомість українським парламентаріям в 1990-их роках не вистачило рішучості, щоб закріпити тяглість державності від УНР 1917 року. Відтак прикро, що Україна з тисячолітньою історією вважається молодою державою, утвореною в 1991 році.

Навіть якщо відмовитися від історичного державотворчого спадку УНР, то дата 24 серпня 1991 року все одно викликає сумнів. Необхідно врахувати, що відлік новітньої доби незалежності України розпочався з прийняття в 1990 році Деклярації про державний суверенітет.

16 липня 1990 року Верховна Рада тоді ще УРСР ухвалила доленосний документ, який закріпив основи Української держави, Деклярація про суверенітет визначила національну державність українського народу, закріпила республіканську форму держави, самостійність, верховенство і неподільність державної влади на всій території. Державотворчий акт від 16 липня складався з 10 розділів, в яких детально було прописано основи державного, політичного, економічного ладу, підкреслено самостійність і суверенітет України. В Деклярації була прописана необхідність прийняти нову Конституцію республіки, а в перехідних положеннях зазначено, що взаємини з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи. Жодної

прямої вказівки про участь України в новому союзному договорі немає.

За своїм юридичним змістом Деклярація про державний суверенітет України не потребувала жодних додаткових актів про незалежність. Де-факто, 16 липня 1990 року Україна вже стала незалежною, самостійною, суверенною державою.

Підтвердженням цьому слугує Постанова Верховної Ради ч. 56-ХІІ „Про День проголошення незалежності України“. В цій Постанові прямо зазначається: „...Підтверджуючи історичну вагомість прийняття Деклярації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, вважати день 16 липня Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України“.

Отож Днем Незалежності України було проголошено 16 липня на честь прийняття Деклярації про державний суверенітет України.

Багато інших країн СРСР також пішли шляхом святкування дня незалежності в день прийняття деклярації про суверенітет. Так, День незалежності Білорусі був 27 липня 1990 року, а Росії – 12 червня 1990 року.

Українська Республіка, проголошена 16 липня 1990 року, достатньо стрімко розвивалася. Вже 1 листопада 1990 року зібралася на своє перше засідання Конституційна комісія, яка взялася за проект Основного Закону України на основі Деклярації про державний суверенітет. Концепція нової конституції України була схвалена на засіданні законодавчого органу 19 червня 1991 року.

24 серпня 1991 року у зв'язку з державним переворотом в СРСР Верховна Рада Української РСР вирішила підкріпити свій суверенітет Актом проголошення незалежності України.

В самому Акті надзвичайно мало положень. Зазначається лише про незалежність України та створення самостійної української держави, про неподільність і недоторканність території України. Також утверджено чинність виключно Конституції і законів України.

20 лютого 1992 року була виправлена дата Дня Незалежності. Постановою Верховної Ради вона була перенесена з 16 липня на 24 серпня. Так Українська державність стала на один рік молодшою.

Після цього дату 16 липня деякий час відзначали як день прийняття Деклярації про державний суверенітет України. Однак, з кожним роком цій події приділялося все менше і менше уваги, попри „історичну вагомість“ цього документу. В останній раз в 2000 році було видано Указ Президента про відзначення 10-ої річниці проголошення суверенітету.

Минулого року річницю Деклярації не відзначали. Обмежилися привітанням Президента України до Народу та показовим сходом молодіжних організацій на Говерлю.

Отож постає логічне запитання: чому датою народження України стало 24 серпня 1991 року, а не 16 липня 1990 року, як було від початку? Чому все менше уваги приділяється Деклярації про державний суверенітет? Адже це був програмний, стратегічний і державотворчий документ!

Відповідь криється в змісті двох документів – Деклярації про державний суверенітет та Акту проголошення незалежності України.

Деклярація містить велику кількість дороговказів та положень, над здійсненням яких державній владі необхідно сумлінно працювати. Деклярацію про суверенітет необхідно постійно розвивати, адже реальний суверенітет має досягатися відповідними заходами в енергетичній, інформаційній, економічній, культурній та багатьох інших сферах.

Деклярація від 16 липня 1990 року складається з десятка розділів та доброї сотні пунктів. Тому державна влада була б змушена постійно звітувати перед народом про стан суверенітету та про свої дії для реалізації пунктів Деклярації.

Незалежність – значно менш обтяжлива річ. Адже її можна один раз проголосити, а потім кожен рік відзначати, крокуючи військовими парадоми по Хрещатику. Акт проголошення незалежності, на відміну від Деклярації про суверенітет, не визначає, якою має бути Україна. Він не визначає дороговкази, ідеали та не містить державотворчі норми. Для виконання Акту проголошення незалежності України практично нічого не треба робити, нічого не треба досягати. А відтак – не треба кожного року в День Незалежності звітувати перед народом.

Мабуть, тому святкувати День незалежності 24 серпня значно зручніше. А республіку, проголошену 16 липня, простіше забути...

Деякі вітчизняні та закордонні експерти висловлювали небезпідставні побоювання, що в теперішньому стані Україна може не дотягнути до свого 20-річного, бо в незалежній Україні незалежна влада – незалежна від народу, здорового глузду і сумління.

За підготування до ювілею має взятися безпосередньо Народ України. Для цього не треба перезавантажувати українську державність або проголошувати четверту республіку. Досить Народові відчути себе сувереном, як це закріплено в Деклярації від 16 липня 1990 року та Конституції України.

Про автора:

Олексій Толкачов – голова Громадського комітету національної безпеки України.

Юрій МАКАРОВ

КОГО ВВАЖАТИ УКРАЇНЦЕМ І ЯК СТАВАТИ УКРАЇНЦЯМИ?

(Відповідає академік Ігор Юхновський)

Ігор Рафаїлович Юхновський до 80-річного віку був провідним представником точних наук, який займався суспільними дисциплінами через природну цікавість і широту інтересів, притаманних науковцеві. Водночас він – яскравий політик, без постаті якого неможливо уявити перші роки незалежності України. Очоливши Інститут національної пам'яті, він отримав змогу водночас реалізувати і свій громадянський темперамент, і схильність до гуманітарних узагальнень. Про них ми дізнаємося з відповідей вченого на запитання головного редактора „Українського тижневика“ Юрія Макарова:

– Ігоре Рафаїловичу, Ви в нашій державі – головний відповідальний за національну пам'ять. Але, по-перше, будь-яка колективна свідомість – це певна сукупність мітів. А, по-друге, що ж це за пам'ять, з якою було проведено такий жорсткий, свідомий, тривалий експеримент?

– Тут необхідно спиратися на систему сталих державних утворень. Кожне зі стійких державних утворень має свою історію. Державна історія – це і є національна пам'ять. Кожна держава – чи європейська, чи азійська, чи американська – має дуже багато своїх істориків, але тільки певна група бере на себе обов'язок створити історію, яка б стала базою патріотичного виховання молодого покоління для цієї держави. Я згоден з вами, що історія має певну частину мітологізації явищ. Ті моменти в часі й просторі, де нація, на базі якої утворена держава, виглядала дуже достойною, дуже детально розписують, а моменти, коли нація програвала, була нікчемною, в канонічній історії розписують менше. З цим можуть бути незгодні історики інших держав, але цій державі до певної міри це байдуже, вона має створити свою канонічну історію, на якій виховуватиме свою молодь, своїх дітей. Таку історію має створити й Україна.

Ми маємо використати національну пам'ять подій, які були в нашій історії, для створення історії держави Україна. Потрібно знати, хто є українцем в українській державі і хто найкраще може жити в українській державі... Я відповідаю. Найкраще, найкомфортніше в українській державі українцеві. Хто є українцем в українській державі? Це є два джерела: той, у кого батьки, діди, прадіди, Бог знає, з якого коліна є українцями, і українцем є той, хто вважає себе ним, хто усвідомлює себе українцем. Він може мати різне етнічне походження, й таких українців в Україні є добра половина. Якщо ви подивитесь на етнічне населення Франції та спитаєте якогось алжирця, він вам відповість: „Я француз“. Як ви спитаєте українця, який живе у США, він скаже: „Я американець“. І це цілком природно. От це ми маємо впровадити і в Україні.

– З одного боку, ми спостерігаємо тяглість української нації принаймні з княжої доби (я не хочу казати: з Трипілля). З іншого – ми сьогодні говоримо про народження української нації. Можемо ми говорити про народження нації, починаючи з 1991 року?

– Я вважаю, що обидві позиції правильні. Щодо культури Трипілля, рештки якої є не тільки в Україні, а й Румунії, Польщі: якщо поглянути на ці візерунки череп'яного посуду й порівняти їх з виробами сучасних сільських майстрів, побачимо аналогічність узорів – це і є певна спадковість культури. Коли ми подивимося на княжі часи, побачимо певну спадковість в одязі. Коли ви подиви-

теся на календарі, які випускали в Почаївському монастирі в XVI ст. для простого люду, а тоді все писали церковно-слов'янською, то ви там побачите звичайну українську мову. Оце і є та тяглість української народної культури.

Але Україна відрізняється від Польщі, Франції, Німеччини. Польща має Краків і Вавель. Ви йдете на Вавель і бачите гробівці польських королів. Ви їдете в Росію, в Санкт-Петербург, і бачите царські усипальниці. Ви їдете в Німеччину, й хоча вона довше була розрізнена, там теж є гробниці правителів. Ви їдете у Францію й бачите королівські поховання. В Англії, де фактично з 1000 року, з приходу норманів, не було чужоземних завойовників, ви бачите в королівських похованнях усю історію держави. В Україні цього не було після татарської навали. Всі племена, всі народи на схід від Київської Русі зникли, розчинилися. Не стало половців, не стало печенігів, не стало хозар... Русь – перша, якщо йти від заходу на схід, втрималася етнографічно, культурно після завоювання. Але вона тривалий час перебувала під окупацією та практично не мала історії – а саме, історії українських князів. Бо вони або полонізувалися, або русифікувалися. Ви не побачите поховань наших гетьманів, бо кожний гетьман наприкінці свого життя, як не дивно, ставав людиною, яку не любив його ж народ. Це стосується і Богдана Хмельницького, і Виговського, і Мазепи, і будь-кого з гетьманів, які все ж намагалися відстоювати свою незалежність і самостійність. Чи поляки, чи росіяни (точніше, москалі, бо тільки після Петра I вони стали називатися росіянами) намагалися його поховати за допомогою церкви, тому в нас немає залишків, знаків української влади, як це є в інших державах. Із цього випливає, що Україна після 1991 року по-справжньому виникає як незалежна держава. І це – Україна молода, країна молодого покоління, яке має побудувати нову Україну. І коли ви мене запитаете, чи можна її вести від Трипільля, а над цим дуже сміється Табачник, то я вам скажу, що це є правильно, як є правильним і її початок із 1991 року.

– Історія нашої держави пов'язана зі значною кількістю втрат і поразок. Є спокуса користуватися цими втратами й поразками як певними символічними точками опори. Чи не є в цьому величезна небезпека виховати молодому поколінню вітчимність, комплекс жертви?

– Коли ви починаєте читати першу частину „Майн кампф“ Гітлера...

– *Не пробував...*

– ...А він да є дуже цікаве визначення сили нації. Тоді Німеччина була після поразки у Першій світовій війні, після всіх тих страшних безпорядків у 1920-их роках, після 70 відс. безробіття у 1930-их роках... Він тоді сказав таке речення, яке варто пам'ятати: кожна нація може виграти, а може програти війну, але сильна нація після поразки обов'язково відроджується, і чим вона сильніша, тим сильнішим є відродження. І він стверджує, що німецька нація відродиться. Звісно, це було гітлерівське відродження, це вже таке... Але цей абзац можна прийняти як цікавий.

Стосовно українців. Справді, ми були окуповані, справді, було неймовірне винищення за часів Сталіна, але істиною є те, що кожна земна територія родить певну націю. Це аналогічно тому, як у тваринному світі вовки заселяють такий ареал і там народжуються, олені – отакий північний ареал і там народжуються... Українська земля неперервно народжує українців. Фактично була винищена вся українська верхівка, вся українська інтелігенція. Після Голодомору 1932–1933 років Україна лежала розпластана, без будь-якого паростка національної ідеї та державности, без будь-якого шматочка золота чи срібла сімейного, який кожна родина тримає на чорний день, з вимерлими чоловіками, з цілковито подавленою національною ідеологією, зі знищеним сільським господарством, із колективними зобов'язаннями на колгоспному полі. Як не дивно, ця земля й далі народжувала українців.

Не забудьте, що в Сталінградській битві, і в битві на Волзі, і під Москвою у військах було 10 відс. українців. А пізніше, коли фронт рухався зі сходу на захід, в кожному селі мобілізували всіх чоловіків від 18 до 60 років. Виникали села, де залишалися самі жінки. Коли створили 1-й, 2-й, 3-й, 4-й Українські фронти, 1-ий Білоруський фронт, то там було від 60 до 80 відс. українців. Спочатку до тих українців ставилися як до тварин, яких треба гнати на убій: вранці мобілізували, ввечері вже вбитий, так похоронки говорять. Але досить після Другої світової війни було в 1950-их роках беріівщини (бо Берія як найближчий помічник Сталіна намагався надати в республіках більше влади корінним жителям). Після смерти Сталіна обсяги включення національних кадрів в адміністративну

систему дуже сильно зростали, і вже в 1950–1980-ті роки наукова, технічна українська інтелігенція з'явилася. Ми зустріли 1991 рік не просто з ідеологією українства, ми зустріли 1991 рік з певною базою українськості. Ми мали свою передову українську інтелігенцію, якої не було в 1918 році. Ми мали базу, на якій могла вирости українська держава. Земля українська неперервно родить українців. І післявоєнні, післясталінські часи розвитку в „Українській Радянській Соціалістичній Республіці“ є підтвердженням цього. І тому – силою факту – Україна відродилася.

– Щодо Інституту національної пам'яті: ми пам'ятаємо, що в Польщі є такий інститут, є досвід Ізраїлю, який значною мірою на усвідомленні єврейської Катастрофи вибудував спільну ідентичність не менше, ніж на Біблії, та створив сучасну націю...

– Так. Для мене особисто найближчим є приклад Ізраїлю. Хочу зауважити, що євреї повсюди дуже солідарні між собою, а причиною цього є Біблія. Тобто Второзаконня єврейського Старого Заповіту є настільки досконалим правилом поведінки, що євреєві вигідно – й економічно, й психологічно, і з погляду вірування – бути євреєм. Я не стану переповідати вам основні положення Второзаконня.

В Інституті національної пам'яті ми маємо зробити кілька фундаментальних речей. Але головне завдання нашого відрізняється від головного завдання Польського інституту. Якщо ви думаєте, що ми будемо йти за Польським інститутом з люстрації, то ми не зможемо цього зробити. Якщо ви думаєте, що ми будемо наслідувати дії Яд-Вашему... ну, може, трошечки. Але ми є інші.

Ось Голодомор – нащо ми взагалі піднімаємо на щит це питання? По-перше, кожна нація, яка себе поважає, має згадати тих людей, які загинули як її діти, як жертви злочину. Якщо є мертві, їх треба достойно поховати – це честь кожної нації. Ми маємо дати юридичне означення тих злочинів, які над нацією робилися, маємо визначити злочинців і жертви. Якщо ми означаємо юридичні процеси стосовно злочинців, ми маємо думати про покарання. Але ми маємо думати і про суть покарання – для чого воно нам потрібно. Майте на увазі: покарання й відбуття кари звільняє злочинця від злочину, бо він уже покараний. Воно звільняє від почуття злочину його прадіда, його нащадків. Бо прадід уже відбув покарання (наскільки це покарання реальне, наскільки його можна відбути).

Але він засуджений, і від того звільняються наступні покоління цього чоловіка, вони вільні люди. Не забудьте, що Голодомор мав внутрішній і зовнішній боки. Внутрішній – українці нищили українців, і ми мусимо це визнати. І теж мусимо назвати тих, хто рятували українців поміж українцями, як те зробили євреї. Ми мусимо визначити тих неукраїнців, які рятували українців. Але ми повинні сказати і про тих неукраїнців, які знищували українців. Сказати, що вони були злочинцями. Сказати, що їх примусила це робити відповідна система. Ми повинні очистити націю.

Інша величезна проблема – це Друга світова війна. Основний склад фронтів, коли вони вийшли з території України і ввійшли в Європу, були українці. Отже, Україна є суб'єктом антигітлерівської коаліції. Може, ще більше, ніж Росія, Англія, Франція і США. Ми зазнали найбільших втрат у цій війні. Нам завдали найбільшої шкоди в цій війні. В цих найголовніших фронтах ми були основними дійовими особами. Ми мали сімох командувачів фронтів, ми мали 300 українців-генералів, ми мали маршалів різних армій. Ми є суб'єктом антигітлерівської коаліції, і ця теза має бути проведена Інститутом національної пам'яті, і ця теза консолідує весь український народ від Сходу до Заходу. Але в цьому процесі було й УПА, й ОУН, були так звані дивізійники – СС „Галичина“. В цьому процесі була й Закарпатська Україна, й Карпатська Січ, і всі вони воювали за Україну. І ми все це повинні засвоїти. Чуєте, ми всі повинні з цим погодитися й усвідомити...

Але головним, безумовно, є Україна як активний учасник антигітлерівської коаліції. Тому що в цих боях були мільйони. В тих боях були тисячі. І ці тисячі, і ці мільйони – вони герої. І з цим Україна має усвідомити себе. І, нарешті, останнє завдання: всі, що боролися за Україну під час російської чи польської окупацій, мадлярської чи румунської – вони є в архівних джерелах, але там вони фігурують як розбійники, як злочинці, як засуджені. Ми маємо цим людям повернути добре ім'я, бо ми повертаємо добре ім'я і їхнім нащадкам.

Від редакції Альманаху-2011:

В липні 2010 року Президент Віктор Янукович, повертаючи Україну в русло промосковської політики, звільнив академіка Ігоря Юхновського з посади голови Інституту національної пам'яті, а на його місце призначив колишнього функціонера Комуністичної партії Валерія Солдатенка, який у першій же своїй заяві заперечив, що Голодомор 1932-1933 років був геноцидом, свідомо спрямованим Москвою проти української нації. Отже, Інститут національної пам'яті опинився в руках тієї самої сили, котра організувала мільйонні вбивства українців і котра намагалася назавжди знищити нашу національну пам'ять. Історик Володимир В'ятрович, який за Президента Віктора Ющенка багато зробив у справі розсекречення архівів Служби безпеки України, так прокоментував призначення В. Солдатенка: „Інститут національної пам'яті, замість стати інструментом подолання тоталітаризму, перетвориться на інструмент його реабілітації“.

Ігор Рафаїлович Юхновський (нар. 1925) – фізик-теоретик, народний депутат України кількох скликань. З 2006 року до 2010 року – голова Українського інституту національної пам'яті. Доктор фізико-математичних наук, професор, академік Національної Академії Наук України. Засновник і почесний директор Інституту фізики конденсованих систем НАНУ. Автор близько 500 наукових праць.

2. ТРАГІЧНИЙ 1921-ИЙ...

Роман КОВАЛЬ

ВОНИ ВОЛІЛИ ВМЕРТИ ПІД УКРАЇНСЬКИМ СОНЦЕМ

12 березня 1921 року Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра і начальник штабу Юрко Тютюнник видали наказ ч.1 „По Повстанським військам Української Народної Республіки“, в якому закликали український народ „до останнього рішучого бою“. В наказі стверджувалося, що коли підготувальна праця закінчиться, „виданий буде наказ про повстання, де буде сказано, що й кому треба робить, а поки треба готуватися до бою і не робити „ні одного неорганізованого вибуху“.

Спочатку плянувалося розпочати повстання 1 травня, використавши для цього першотравневі демонстрації, які мали очолити організовані українські підпільники, потім час виступу був перенесений на 1 червня, потім – на жнива 1921 року. Юрко Тютюнник намагався пришвидшити час всенародного виступу, але Симон Петлюра – під тиском Польського генерального штабу, який вів подвійну гру, – відтягував прийняття рішення. Жнива, коли окупант брутально забирав у селянина набуток його річної

праці, були чудовим часом для повстання. Обідраного до нитки селянина на повстання підняти було надзвичайно легко. Та С. Петлюра, залежний від волі своїх польських союзників, знову відклав дату початку повстання.

Більшовики ж перейшли у наступ: влітку 1921 року багато повстанських загонів були розбиті, розкрита була й не одна підпільна організація, у липні 1921 року зазнав тяжких втрат і Холодний Яр, болючих ударів зазнали повстанці Поділля та інших країв України. Капітулював начальник Другої (Північної) групи Мордалевич, повірили в так звану амністію десятки отаманів, десятки загинули у боях... А Повстансько-партизанський штаб закликав готуватися до боротьби і не піднімати „дрібних повстань“.

Фактично це були заклики не піднімати повстань взагалі, тобто стали в пригоді окупантам.

Тим часом минув вересень. Відсвяткували вже й Покрову... Наближався листопад.

Обставини, серед яких розпочинався Другий Зимовий похід українського війська під проводом Юрка Тютюнника нічого доброго не віщували. По-перше, насувалася зима, по-друге, партизанський рух в Україні різко пішов на спад – навіть вцілілі повстанські загони напередодні холодів саморозпускалися. По-третє, всі три групи Української повстанської армії (Волинська, Подільська і Бесарабська) не були як слід забезпечені: не вистачало зброї, набоїв, амуніції, не було коней, зимового одягу та взуття. „Все було за тим, щоб рейд (в окуповану більшовиками Україну) відкласти“, - зазначав генерал-полковник УНР Олександр Вишнівський.

Та еuforia повернення в Україну, пам'ять про Зимовий похід 1919 - 1920 років, який починався в не менш драматичних умовах, а завершився переможно, й бажання рішуче порвати з жахливою дійсністю польських таборів для інтернованих кликали козаків і старшин у смертельну, хоч й обнадійливу дорогу.

Дехто з учасників походу, наприклад, старшина Кузьма Кузь, розуміли, що обеззброєні та обідрані частини висилаються на неминучу смерть. Та коли він мав відвагу сказати правду у вічі, правду, яку ніхто не хотів чути, на нього накинулись, як на зрадника і боягуза. І він, присоромлений, мусив, щоб зберегти свою честь, йти на очевидну загибель.

Цей смертельний рейд могли зупинити лише двоє людей: Симон Петлюра та Юрко Тютюнник. Але дезорієнтовані оптимістичними повідомленнями про готовність українського народу до широкого повстання на великій Україні, С. Петлюра і Ю. Тютюнник не перенесли цього походу на більш сприятливий час – вірили, що поява Української армії навіть пізньої осені призведе до всенародного повстання, яке змете окупаційний режим.

Напередодні переходу польсько-советського кордону, на початку листопада 1921 року, Юрко Тютюнник переконував козаків, що „ми йдемо на Україну наводити порядок, і там вже ніякої влади немає”.

Оптимізм, який запанував у частинах Української армії, демонструє й звернення командира групи особливого призначення Михайла Палія до українського народу від 25 жовтня 1921 року: „Старайтесь на протязі одної доби покінчити з самим головним завданням... Вам йдуть на поміч всі повстанчі організації з Збруча до Дону... Несем вам поміч, а комуністам і чекістам неминучу смерть...”.

Та народ, який, на думку українського командування, „не зрікся надії здобути собі волю“ (звернення Головного Повстанського Командування від 25 жовтня 1921 року „Громадяни України!”), застрашений безпрецедентним червоним терором, холонув у жорстоких пазурях більшовицького окупанта. „Одностайний збройний виступ“ виявився черговою ілюзією, яка призвела до масакри найкращих.

Але настрої напередодні листопадового апокаліпсису був чудовий: козаки і старшини вертались в Україну з найсвятішою метою – визволити Батьківщину, дати свободу своєму народові. У козаків від радості світилися очі. Особливо у тих, хто тримав у руках зброю. Але цього щастя була позбавлена більшість – поляки в дорогу дали лише 400, переважно зіпсованих, рушниць.

„Був прекрасний приморозний осінній ранок, – згадував полковник Роман Сушко, командир однієї з повстанських бригад. – Сонце світило нам в очі, немов вітало ясно й радісно наші перші кроки по рідній землі. Всі звернули на це увагу. По колоні пронеслося: „Яке ясне українське сонце! Слава українському сонцю!”. Всіма опанувала загальна радість. Колона прискорила кроки...”

Полковник Отмарштайн (начальник штабу Української повстанської армії) п'янів від радості...".

Другий Зимовий похід розпочався успішно і для відділу генерала Нельговського, і для Подільської групи Михайла Палія, і для Волинської групи Юрка Тютюнника. Перші перемоги над червоними відділами і повстання селян в Олевську, творення нових партизанських відділів у Кам'янець-Подільському повіті, активізація загонів Струка та Орлика, розгубленість, а то й паніка серед червоних, наснажували, стверджували віру у непереможність командарма Юрка Тютюнника – героя і вождя успішного Першого Зимового походу Армії УНР.

Та настало 17 листопада – день трагічного бою під селом Малі Минькі Овчуцького повіту, в якому Волинська група генерала-хорунжого Юрка Тютюнника зазнала нищівної поразки. За даними більшовиків, у цьому бою загинуло понад 400 козаків, до полону потрапило 537 осіб, в тому числі і поранені. 83 особи були забрані для допиту у Київ, частина померла від ран, а 359 осіб присудили до розстрілу.

А Міністерство закордонних справ (канцелярія відділу преси) 20 листопада у листі ч. 1156 поширювало фантастичні інформації:

„Повстання почалося в ніч на 25 жовтня в різних пунктах прикордонних місцевостей... До цієї пори постання йде правильно і нормально... Шляхи до Києва в руках повстанців... Є відомості ще не перевірені, що повстання почалося і на Лівобережжі, загрожуючи таким чином Києву з другого боку... Населення, особливо селяни, дають людей-охотників, коней, споживчі продукти, одяг і таке інше. Досить сказати, що на протязі кількох годин невеликий відділ генерала Тютюнника збільшився до 30 тисяч вояків. На півдні України німецькі колоністи прислали делегацію до Головного Повстанського Командування, заявивши, що вони можуть дати до 40 тисяч озброєних і одягнених вояків з командним складом... Загальний вигляд сил повстання значно перебільшує постання, що було проти Гетьмана в 1918 році. Щодо большевицької влади і Червоної Армії, то серед них сильне занепокоєння і дезорганізація. За відомостями, багато частин попереходило на бік повстанців. Дезерція в Червоній Армії велика... Вся Україна об'явлена на воєнному стані. А Київ в стані облоги... За відомостями, ще не перевіреними, за наказом Троцького червоні війська повинні одійти за

Дніпро. Очевидно, не багатьом червоним частинам вдасться перебратися на Лівобережжя... Червоної Армії боятися не треба...

Міністер Закордонних Справ А. Ніковський...“.

Все це було написано, повторюю, 20 листопада, коли катастрофа під Малими Миньками вже сталася. Більше того, 19 листопада до Польщі повернулись вже недобитки Волинської групи на чолі з Юрком Тютюнником, який, попри клятву, що ніколи не кине козаків, кинув їх на полі смертельної січі під Малими Миньками...

На цьому полі перетнулася стежка Кузьми Кузя, який мав сміливість напередодні рейду попередити про смертельну небезпеку, і того підполковника, який кричав тоді на старшинському зібранні: "Ви – боягуз, ви – большевик". Поранений підполковник безпомічно стогнав і благав про допомогу: „Братчику, не лишайте мене". І старшина Кузь врятував підполковника – тепер вже не хвацького вояка, а безпомічного інваліда...

Загалом козаки і старшини на полі свого останнього бою вели мужньо. Цитую свідчення учасника бою хорунжого 3-ої гарматної бригади 3-ої Залізної дивізії Спартак:

„17 листопада 1921 року, коли отряд відпочивав в деревні Малі Миньки, большевицька кіннота наскочила на деревню і мала оточити і захопити отряд. Частина обозу вийшла із села, а частина була перерізана большевицькою кіннотою. Частина большевицької кінноти кинулась вліво, щоб обійти частину обозу, котра встигла вискочити з села, але, наткнувшись на незамерзлу ще річку, почала вернути назад. В цей час люди отряду згурпувались під командою полковника Гаєвського і відбивали кінноту до того часу, поки були набої і поки при лаві був полковник Гаєвський, котрий, напевно, врешті, був забитий.

Коли лава лишилась без набоїв, козаки все таки відбивались ще бомбами. Багато козаків та старшин (більшість старшини), не бажаючи дістатись неволі, забивали себе, навіть зривали гранатами. Пам'ятаю добре хорунжого Сікорського з гарматної бригади 3-ої дивізії, котрий покінчив з собою, зірвавши гранату; начальник постачання Хоха теж зірвав гранату і цим покінчив із собою“ .

„Большевицька кіннота, – продовжував хорунжий Спартак, – наскочила уже вплотную і стала рубати передніх. Большевицькі кулемети на тачанках під'їхали близько і, бачучи, що ми вже не маємо чим відбиватись, строчила по нас з кулеметів. Кіннота ото-

чила село уже з усіх боків і втікати вже було нікуди. Серед нас було багато пораниених та забитих, все перемішалось, кіннота большевицька рубала наших полонених, коли під'їхав Котовський і заборонив рубати, а почав брати в полон. Кіннота зібрала всіх живих в одну купу, а ранені ще лишилися на полі, декотрі з них були добиті большевиками.

Це продовжувалось до години 2-ої ночі. На другий день годині о 2-ій дня нас вивели на двір, вишикували ли по два, з'явилися Котовський і Гаркавий.

Котовський заявив, що, хто служив в Червоній армії - вийшли в перед. Вийшла більше половини. Цих знов вишикували по два і стали перевіряти, коли і в яких частинах вони служили. Були такі, що мали документи про службу в большевицькій армії і показували ці документи, але ж коли вони відповідали Котовському українською мовою, то він відправляв їх на розстріл... Гаркавий, коли до нього звертались по-українськи, питав, чи давно той став українцем і теж посилав на розстріл.

Після перевірки залишили 24 чоловіків, котрі раніше служили в Червоній армії... Я теж попав в число 24-ох. Там ми просиділи до 10-ої години вечора, коли почули біля самого помешкання два постріли – це вели першу партію, 25 чоловіків, на розстріл. Цих забитих я сам бачив на другий день ранком біля синагоги.

Розстріл вирішено було зробити публічним, щоб наочно продемонструвати, як московська влада карає тих, хто бореться за Волю України“ .

Зігнавши з сусідніх сіл селян, зачитали вирок.

Червоний комісар, звертаючись до засуджених на смерть, пообіцяв дарувати життя тим, хто покається й перейде на службу до комуністичної влади.

„Наступила моторошна тиша..., – писав генерал-полковник Армії УНР Олександр Вишнівський. – У той момент у всіх вояків – а були це молоді ще люди – мусіло блискавицею пронестися-промайнути... все їхнє життя; мусіли постати в їхній уяві обличчя й постаті найближчих і найдорожчих їм людей... Мусіло вибухнути з непереможною, здавалося б, силою прагнення радості життя, жадоба жити, жити за всяку ціну... Адже ж вони ще молоді... А досягнути її, ту спрагнену радість життя, стоячи перед обличчям

смерті, так легко... Треба вимовити лише одно слово: „Так!“... „Так!“ – це життя, „Ні!“ - це смерть...

Блискавична була внутрішня боротьба...

А навколо них панувала все та сама несамовита тиша...

І ось ту тишу порушує голосне, горде й рішуче „Ні!“

359 героїчних партизанів воліли смерть, ніж зраду своєї Батьківщини.

Зараз же за тим виявом неперевершеного героїзму, за тим фатальним для них „Ні!“, з грудей... виривається нестримано-голосно „Ще не вмерла Україна!“... Заклекотіли кулемети... Наче скошена трава, полягло 359 вірних синів України, уярмленої й катованої московським наїзником-окупантом...".

Розповідь Олександра Вишнівського, як і багатьох інших авторів, якоюсь мірою романтизована і містить деякі неточності, головна з них: козаків і старшин розстрілювали групами, а не відразу всіх.

Отож, знову слово – свідкові, хорунжому 3-ої стрілецької дивізії Спартакові. „На протязі цієї ночі весь час було чути кулеметну стрілянину - це розстрілювали наших полонених, - зазначав він. - В першу чергу були розстріляні старшини. Коли вивели на розстріл першу партію, то чути було, що співають „Ще не вмерла Україна...“, але після брязгу шабель все затихло.

... Виводили на розстріл партіями по 25 чоловіків, не по списку, а просто по порядку.

Раптом нас, 24 чоловіків, перевели в другу синагогу, де ми застали ще чоловіків 30 ранених і хворих. Годині о 10-ій з'явилися Котовський і Гаркавий, щоб перевірити нас і цю партію ранених, і виділили з нас ще двох чоловіків, що служили раніше в Червоній армії. Потім до нашої партії привели ще двох червоноармійців, котрі попали до нас в полон в бою під Коростенем, і нас утворилася партія в 28 чоловіків. Вечером решту, крім 28 чоловіків, теж вивели на розстріл. На другий день я попросився у червоноармійців, щоб повів би мене до селянина, де я зміг би дістати собі лапті та онучі. Червоноармієць повів мене до багатого селянина і тут мене погодували і тітка розказала, що перед розстрілом всіх виводили в клуню, де роздягали. Потім виводили до ями, виритої раніше селянами, і розстрілювали з двох кулеметів „Люїса“.

По розповідях тітки, декілька чоловік з-під розстрілу втекли, котрих селяни одягнули і переховували. На другий день нас всіх, 62 чоловіків, разом з раненими, на фірах повезли в на ст. Малин, де погрузили в товарові вагони і повезли в Київ. Виїхали з Малина в 12-ій годині ночі і на світанні були в Києві. В Києві всіх ранених на автомобілях повезли в Лук'янівську больницю, а всіх здорових повели в „Особий Отдел“ на Садову вул. № 5. Коли привели в „отдел“, то вартовий комендант сказав: „Там вас не закопалі, так ми вас здесь шльопнем“. Тут ми заповнили „анкети для арештованих“ і нас відправили в камеру № 16 в підвалі. Це була велика холодна камера, де ми просиділи ніч. Вдень до нас кілька разів заходили комендант і надзиратель, котрі казали, що нас всіх розстріляють. Через тиждень нам зробили допит, після цього ми просиділи в „особом отделе“ ще дві неділі. Судить нас призначено було на 14 грудня 1921 року. Під час перебування в „особом отделе“ Марченко знов видав 10 старшин і 2 старих козаків: поручика Жигайла, сотник Васильєв, діловод Подольського, юнак Онташевича, старшин Ворошила, Константинова, Грядського, Тулиловича. Решту прізвищ не пам'ятаю. Всіх цих виданих 17 грудня судили і о 12-ій годині ночі латиш виводив їх з камери по два і казав, що веде на допит. Коли його питали, чи всіх будуть виводить на допит, то він відповів: „Сколько успеют“. Коли вивели 12 осіб, то латиш знов прийшов і сказав: „Спите спокойно – больше визивати не будут“, на другий день цей самий латиш сказав, що всіх 12 розстріляли. Перед Різдом нас після суду 12 осіб відправили в Лук'янівську тюрму, а решту 14 випустили, здається, на службу в Червону армію. В Лук'янівці нас помістили в робочий коридор № 6 камери 7, де ми просиділи до 8 лютого 1922 року. В Лук'янівці, коли об'явили постанову суду, всіх нас присудили на два роки примусових робіт".

Спартаківі поталанило втекти з в'язниці. Сталося це 18 березня 1922 року. Незабаром він перейшов кордон з Польщею. І 7 квітня 1922 року склав цю доповідь.

Минуло 90 років від тих невеселих подій. І ось я сиджу в Державному архіві СБУ і гортаю кримінальну справу на учасників Листопадового рейду.

Гортаю анкети розстріляних під Базаром. Збереглося їх близько 350.

Найбільше вразило, що серед розстріляних понад половина – люди мирних професій: писарі, телеграфісти, фельдшери, санітари, завідувач аптекою, кашовари, шевці, їздові... Тобто до рук більшовиків потрапив обоз, в якому перебували люди, значна частина з яких взагалі не брала участі у боях, бо була беззбройною.

Вразило й те, що більшовики розстрілювали навіть поранених і тяжкопоранених, зокрема були розстріляні поранені в бою Григорій Дугельський (Дугельний), Кузьма Мироненко, Іван Петренко, Оксентій Тронько, Андрій Шафранівський, Герасим Онофрейчук, Яків Шведюк, Митрофан Грох, Анастас Ясько, Михайло Мелентієв, Микола Саківський, Петро Гуденко, Михайло Василів, Кость Токаревич, Семен Олехнович, Іван Манжула, Артем Голуб, Степан Майданюк, Борис Страшкевич, Степан Федорів, Трохим Костецький, Олександр Півторак, Пилип Шелест, Гаврило Добровольський, Мусій Білокрис, Кость Янишевський, Андрій Нестеренко, Андрій Свиргодський, Сава Когун, Олександр Зубченко, Яків Кузьмин, Дем'ян Калитський, Тиміш Борщевський, Станислав Бондаревич, Станислав Соколовський, Олександр Приходський, Іван Маницький, Купріян Плахтій, Павло Таносечук, Іван Стеблин, Тиміш Радіоненко, Василь Голуб, Олекса Мельниченко, Михайло Каменецький, Антін Клименко та тяжкопоранені Стефан Бичко, Юхим Тройнюк, Тиміш Очеретний, Клим Чорний (всього 49 осіб, тобто 13,6 відс. від загальної кількості).

Вічна пам'ять тим, хто боровся за свободу України, а коли прийшов час – гідно прийняв смерть.

Про автора:

Роман Коваль – письменник, історик, краєзнавець, головний редактор газети „Незборима нація“, президент Історичного клубу „Холодний Яр“, автор низки досліджень, присвячених національно-визвольній боротьбі українського народу.

Леонід ЯМКОВИЙ

ПАМ'ЯТАЙМО І ПРО ПЕРШИЙ ГОЛОД

Людство знало чимало кривавих правителів. Та всі їхні лиходійства разом узяті тьмяніють перед тим, скільки зла приніс Росії, а Україні особливо, вождь комуністів Володимир Ульянов (Ленін). Я стверджую це не в традиційному для сьогодення політичному запалі. Цей висновок зробив 25 років тому на основі власних досліджень. Йдеться про Голодомор 1921-1923 років, який забрав тоді в Україні життів не менше, ніж Голодомор 1932-1933 років, спровокований уже Йосифом Сталіном. Але про першу трагедію Радянської України вже чомусь забули. Спробую нагадати.

Історія мого непрофесійного (адже я не архівний історик) дослідження незвичайна. А про висновки – судити читачеві.

Насамперед я повинен пояснити, чому, власне, взявся за дослідження причин першого великого голоду в Україні. Адже про нього я тоді, у 1971-1980-ті роки, зовсім не знав, і було мені те майже байдуже.

Працював я кіносценаристом, числа знятих за моїми сценаріями фільмів не підраховував, але було їх далеко за пів сотні. Про такі фільми, як „Роменська мадонна“ та „Серце солдата“, писали всі газети Радянського Союзу, ці фільми та інші, до яких я був прямо причетний, автор цієї статті понад 10 разів відзначалися головними нагородами на міжнародних кінофестивалях.

Згадую про це не лише заради власного задоволення, а щоб дати оцінку минулому власному психологічному станові. Десяток з гаком разів я успішно служив комуністичній ідеології. Усі ті фестивальні фільми з режисерами, операторами, редакторами ми творили як гімни радянській людині, вихованій на комуністичній ідеології. І то було моїм внутрішнім переконанням.

Саме за цю мою відданість ідеалам комунізму і „довірила мені партія“ написати сценарій для фільму про „видатного більшовика-ленінця“, Всеукраїнського старосту Григорія Івановича Петровського. Доля цієї людини варта пера Шекспіра. Простий робітник з Катеринославщини пішов до соціал-демократичного гуртка. І згодом став одним з найвідоміших провідників більшовизму. Перший нарком внутрішніх справ Радянської Росії. Це наказом за його підписом утворювалася Всесоюзна Чрезвичайна (надзвичайна) Комісія (ЧеКа) на чолі з Феліксом Дзержинським. Після відомого замаху на В. Леніна саме з ініціативи Г. Петровського у вересні 1918 року в країні розпочався червоний терор. У лещата цього терору потрапила у тридцяті роки й родина самого Всеукраїнського старости. А він, колишній грізний більшовицький діяч, годинами, днями і тижнями сидів в приймальнях НКВД, та був безсилий врятувати членів своєї родини.

Чим не сюжет для драми? Та цю ідею в Держкіно України СРСР відкинули. Проте, вихопивши епізод з цієї загальної теми, запропонували сюжет фільму: агітпоїзд товариша Петровського їздить Україною взимку 1921-1922 років. Григорій Іванович веде агітацію за створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. (Як відомо, офіційним „ініціатором“ утворення СРСР 1922 року була Україна).

25 років тому цей факт вважався незаперечним. І я приступив до праці – в партійних архівах Москви, Києва, Дніпропетровська, зустрічався з людьми, які особисто знали Г. Петровського. Зрештою, зрозумів: щоб проїнятися атмосферою революційних ро-

ків, архівних документів замало. Потрібні були якісь емоційніші враження. А чи не почитати газети тих років?

Сьогодні важко повірити, але тоді, 25 років тому, коли я працював над сценарієм фільму „Потяг надзвичайного призначення“, пересічну людину до газетних архівів 1920-их років не допускали. Довелося брати дозвіл через ЦК КП України.

Й ось я гортаю поживклі газети 1921-1922 років. Читаю і починаю розуміти, чому до газет не допускали пересічних громадян. Читаю – і починаю сивіти. Бо такою страшною була правда.

Особливість професії сценариста спонукала мене (чи дала можливість) пов'язати у єдине ціле зовсім різні, переважно позитивно викладені в офіційній радянській науці факти у єдину жажливу картину. І це дає мені право стверджувати: Ульянов-Ленін особисто організував в Україні страшний голодомор, закатувавши голодом понад 10 мільйонів громадян України.

Яка причина голоду? Офіційно стверджували: неймовірна посуха 1921 року.

Ще на початку минулого століття зерно з України експортувалося в 24 країни світу. Англійський королівський двір надавав перевагу хлібові, випеченому з української пшениці. А скільки ж зерна збирали в Україні до того, як більшовики вирішили зробити нас щасливими?

У „Довіднику гімназиста“ за 1913 рік є така цифра: 1 мільярд 200 млн. пудів зерна збирали в Україні на початку минулого століття „в середньому“. Це без шести західних областей та Криму, які тоді до України не входили.

Зробимо порівняння. Інколи у 1970-ті роки Радянська Україна досягала 1 мільярд пудів, зданих до державної комори. Її керівники тоді отримували золоті зірки Героїв. Валовий збір зерна перевищував аж 2 мільярди пудів. Але якщо перерахувати на „душу населення“, то прогресу за часи керівництва партії Леніна не видно. Відбулося й суттєве зниження якості зерна, бо його вже не чекала не лише англійська королева, а й споживачі інших країн.

Повернімося у 1920 рік. Тоді в Україні зібрали 600 млн. пудів (за даними „Історії Української РСР“, видання 1967 року, російська мова, том II), що „вдвічі менше врожаю 1914 року“.

Продрозкладку, тобто зерновий податок, на той рік для України визначили в 140 млн. пудів. Але виконано її було лише на 40

відс. Борг у 95 млн. пудів Москва „великодушно“ перенесла на наступний, 1921 рік.

Отож запам'ятаймо: 95 млн. пудів зерна – то був борг.

1921 рік. Спершу Ленін вирішив відібрати в українських селян... насінневий матеріал. 18 травня 1921 року з Москви до Харкова, більшовицької „столиці“ України, надійшла така телеграма: *„тов. Фрунзе, копії т.т. Петровському і Раковському і ЦК КП(б)У.*

...Тепер головне питання усієї радянської влади, питання життя та смерти для нас - зібрати з України 200-300 мільйонів пудів“.

Цитую далі ту ж телеграму: *„...Все забрати, оточити потрібним кордоном війська всі місця видобутку, ні фунта не пропустити. Поставте по-військовому. Ви відповідаєте за все.*

Голова Ради труда та оборони В.Ульянов (Ленін)“

Не минуло і десяти днів, як в Україну було відіслано другу телеграму: *„Південний округ, голові ВЧК Дзержинському, за місцем знаходження. Усі українські товариші настійно наполягають на посиленні боротьби з мішечництвом в Україні, яке загрожує зруйнувати вже розпочату і таку, що дає гарні результати, заготівлю хліба в Україні. Прошу завершувати посилену увагу і повідомити мені, чи вживаються екстренні заходи, які саме заходи і які результати. Голова Ради труда та оборони В. Ульянов (Ленін) 27 травня 1921 р.“.*

Звертаю увагу, читачу, на ось яку деталь: *„...Загрожує зруйнувати вже розпочату заготівлю хліба в Україні“.* Але ж дата відіслання телеграми – 27 травня. Хіба хліб в Україні дозрівав весною? Ні, Ленін дав розпорядження відбирати зерно, що залишалося з минулого року. Отже, забирали насінневий фонд. Зрозуміло, що коли Ленін стверджує про добрі результати заготівлі зерна, то насінневого матеріалу відібрали чимало. Зневажливо обізвавши „мішочниками“ тих, хто їхав в Україну з торбою в надії дістати харчів, Ленін буквально за три дні сам хапається за торби.

30 травня. Телефонограма: *„Наркомпрод. Брюханову, копія т. Смолянинову. Необхідно прискорити доставку мішків для Укрнаркомпроду Володимирову“.* Наступного дня, 31 травня, на телеграмі-відповіді Наркомпроду України Володимирова написано рукою Леніна: *„Смолянинову. Ще і ще раз перевірте та прискорте за спеціальним моїм дорученням. Справа винятково важлива“.*

Ці мішки незабаром повертатимуться в Росію, але вже напоєні зерном.

28 червня – чергова телеграма Леніна: „Харків, в Раднарком. Раковському, ЦК КП(б)У, Укрнаркомпрод, Володимирову.

Починаючи з 22 червня, відіслання хліба центрові вами зовсім призупинено. На додачу до телеграми Брюханову, вказую на необхідність відновлення достав не менше 30 вагонів на добу. Перерва неприпустима, тим більше в дні з'їзду Комінтерну“.

Не пізніше 9 липня Ленін написав „Замітки про заходи боротьби з голодом і про посилення господарської роботи“. Це були начерки до засідання Політбюро. Читаємо там: „Коли голодуючий район (певне, Ленін мав на увазі Поволжя та центр Росії) охоплює територію з 25 мільйонами населення, то чи не слід ланцюгом революційних заходів взяти з цього району до армії 500 тисяч багнетів, радше до 1 мільйона. І розмістити ці багнети в Україні, щоб вони сприяли посиленню продовольчої роботи. Будучи особисто зацікавленими, особливо ясно розуміючи несправедливість ненажерливості селян в Україні“.

Далі за Леніним: „Врожай в Україні приблизно визначають в 550-650 млн. пудів, віднімаємо 150 млн. на насіння та 300 на прогонування сім'ї та тварин, отримуємо залишок 550-450=100 млн. 650-450=200 млн. У середньому 150 млн. пудів. Якщо поставити на Україні армію, цей надлишок можна було б зібрати повністю“. Легко оперуючи сотнями мільйонів пудів, чи думав „дорогий Ілліч“, що від його бруталної математичної некомпетентности можуть залежати людські життя?

З цього ленінського тексту випливає, що розміщення в Україні російської армії мало на меті роздмухування міжнаціональної ворожнечі. Звичайний російський хлопець навряд чи думав, сидючи десь на Рязанщині, що українці його вороги. Але його присилають в Україну і кажуть: ось ненажери, забирай у них і їж. Чи сьогоднішні політикани - духовні нащадки Леніна – не діють так само, піднімаючи на щит неіснуючі серед простого люду проблеми мови тощо?

Армію більшовики прислали. І забирали з України хліб не лише за „рознарядкою“, а й з власної ініціативи, відсилаючи вагони на північ.

У липні 1921 року Ленін з'ясовує, скільки хліба можна взяти з України. „Як вирахувати можливий та максимальний розмір продподатку з України? 80 млн. чи 133 млн. пудів?“ Вождь схилив-

ся до максимуму (у записці до Полетаєва, Троцького, Каменєва). До тих же днів належить „Всесоюзне звернення до українського селянства“ – з закликом надати допомогу голодуючим. Офіційна комуністична пропаганда зробила з цього зразок взаємин між братніми країнами. „У відповідь ще ширше розгорнулося збирання продуктів. Уряд України вжив рішучих заходів, щоб допомогти російському народові. Відрахування від продподатків, що залишалися у комнезамів, були повністю передані в степові райони України та Поволжя. Для голодуючих було зібрано 3 млн. пудів зерна. А всього в РРФСР було послано понад 16 млн. пудів зерна“ („Історія Української РСР“, 1967 р. т. II).

Вдумаймося в ці рядки. Відрахування від продподатку, що залишалися у розпорядженні комнезамів, були повністю забрані. Трохи (3 млн.) відіслали у Поволжя. А 13 мільйонів куди поділися? Адже великого голоду більше ніде не було.

Твердження про те, ніби допомога йшла у степові райони України, мене дуже зацікавило. Я передивився всі газети, що збереглися в науковій бібліотеці Академії Наук України за серпень-грудень 1921 року. Жодного повідомлення про факт допомоги не знайшлося.

Навпаки, це з Катеринославської, Херсонської (голодних) губерній брали хліб, срібло, золото, дорогоцінне каміння. Ленін постійно, до березня 1922 року, тримав під контролею вивезення хліба з України.

Кілька фактів без коментарів. 4 вересня він вимагає від Харкова 10 тисяч пудів рафінаду. 22 турбується про збільшення числа товарних вагонів для України. 23 грудня на Всеросійському з'їзді Рад каже, що з України необхідно взяти ще 27 млн. пудів зерна. 27 січня 1922 року вносить пропозицію до Політбюро ЦК ВКП(б): „Негайно тов. Калініна послати у поїздку по губерніях України для збирання допомоги голодуючим. (Це, власне, і стало темою фільму „Поїзд надзвичайного призначення“. Такі поїздки відбулися 7-18 лютого та 5-18 березня. На Вінниччині (як розповідав 25 років тому один із свідків), якийсь чоловік, ветеран партії, подивившись на Петровського, сказав: „А ти кругленький, от би тебе з'їсти“. Григорій Іванович спокійно дістав пістолет і застрелив людину. У цих поїздках два старости - Всеросійський та Всеукраїнський - продовжували забирати хліб у людей, котрі вмирили від голоду.

Проаналізуємо деякі цифри у порівнянні: урожай зернових у 1921 році становив усього 227 млн пудів, що становило п'яту частину врожаю довоєнних років („Історія Української РСР“ т. II стор. 195). Продовольчий збір з 160 млн. пудів замінили на 117. Був ще борг 1920 року на 40 млн. пудів. 16 млн. вивезли у відповідь на серпневе звернення Леніна. Отож $227-117-40-16=54$. Це максимально можлива кількість залишеного українцеві зерна – близько 24 кілограмів зерна на рік на одну людину. 2 кілограми на місяць. І ось поруч ставимо цифру, якої в офіційній „Історії УРСР“ немає. Я знайшов це повідомлення, набране ледь помітним шрифтом у газеті „Советская Украина“ за один з останніх днів березня 1922 року. *„На Україні взимку 1921-22 років померло від голоду 500 тисяч дітей. РОСТА“*. Журналісти Російського телеграфного агентства знайшли можливість дати хоча б таке повідомлення про голод.

До того часу про голод в Україні писалося приблизно так: *„АРА (Американська адміністрація допомоги голодуючим) створена для шпигунства та укріплення економічних та політичних позицій американського імперіялізму під виглядом допомоги“*.

Та час від часу проскакували в газетах ось такі інформації: *„На Херсонщині голодна жінка зварила і з'їла свою дитину“*. І оце вже була остання стадія „діяльності“ Леніна у пограбуванні хліба в голодних українських селян.

Боячись помилитися у моїх розрахунках, я вдався до знайденої у старих газетах доповіді медиків В. Когана та Б. Фавра на III Всеукраїнському з'їзді епідеміологів та бактеріологів 10 квітня 1922 року в Харкові. Беру найсуттєвіше: *„У мирні часи населення України витрачало 23-25 пудів зерна в розрахунку на душу (17-18 на харчування, 6-7 на годівлю худоби. 1921 року зерна було по 10 пудів, а у південних губерніях – не більше 5-7“*.

У цій доповіді відомості подаються за регіонами. Оскільки на початку незалежності України саме з Донецької області почалося відродження вже майже забороненої в Україні КПУ, то я свідомо обираю приклад з Донбасу – з Донецької губернії. Хліба тут загалом було зібрано по 5,7 пуда на людину. Навпроти цифри стоїть „зірочка“ – уточнення: „після продподатку – 0,12“.

5,7 пуда – це 91 кілограм.300 грамів зерна на людину впродовж дня. При певній „організації харчування“ все ж шматок хліба щоденно. А після „продподатку“ 0,12 - це півтора кілограми на рік!

Щоб врятувати своїх дітей, мешканці шахтарського краю відправляють їх в інші місця. Проте й там не було краще. Цитую з газет: *„...У Херсоні з 128 шахтарських дітей Донбасу в ізоляторі N 1 з 27 грудня 1921 року по 27 березня 1922 року, тобто за три місяці, в живих залишилося 56 дітей“. „...Допомоги немає. Голодуючих – до 90 відсотків, смертність – 50 відсотків, тобто половину України приречено на вимирання“.*

Сьогодні ніхто достеменно не знає, скільки життів заплатив наш народ за всі радянські „перемоги“. Дослідники називають цифри від 60 до 100 млн. жертв. За моїми підрахунками, з 1914-го по 1922 рік Україна втратила понад 10 млн. людей і більша частина їх загинула у Голодоморі 1921-1922-1923 років. У дослідженнях різних авторів я зустрічав оцінки від 7 до 11 млн жертв. Переконаний, що моя оцінка 10,6 мільйона ближче до істини.

Про цей голод написано чимало. Мій внесок вбачаю в тому, що відкриваю очі сучасникам на „геніяльну організаційну роботу“ вождя світового пролетаріату, якому у нас і досі стоять пам'ятники. Вище я згадував про російську армію в Україні як момент ненависті одного народу до іншого. Це ідеї Леніна. Вони живуть. Сучасні крайні ліві агресивно кричать про утиски російської мови, про насильницьку українізацію, говорять про відокремлення Криму тощо. Це продовження ленінської ідеї нацьковування людини на людину, росіян проти українців.

* * *

Дуже близькою до теми голоду 1921 року перебуває тема швайцарських рахунків більшовицьких провідників.

Навесні 1921 року „Нью Йорк таймс“ повідомила, що лише в 1920 році на особисті рахунки наркомів Російської Федерації в закордонних банках надійшли такі кошти: від Троцького – 11 млн. американських доларів до одного з американських банків та 90 млн. швейцарських франків до Швейцарського банку. Від Зінов'єва – 80 млн. шв. франків до Швейцарського банку. Від Урицького – 85 млн. шв. франків. Від Дзержинського – 80 млн. шв. франків. Від Ульянова-Леніна – 75 млн. шв. франків. Від Ганецького – 60 млн. шв. франків.

23 серпня 1921 року та ж газета повідомила, що за перше півріччя 1921 року банк „Кун, Лейба і Ко“, що свого часу дав більшо-

викам 50 млн. золотих німецьких марок на здійснення жовтневого більшовицького перевороту, отримав від більшовиків 108 млн. 290 тис. доларів. А особистий рахунок Лева Троцького зріс до 80 млн. доларів.

Чи не першим грабіжником радянської держави став другий за важливістю більшовик Яків Свердлов. Сейф „видатного більшовика“ не відкривали 16 років. 27 липня 1935 року нарком Ягода доповідав Сталіну: 26 липня цього року відкрито сейф Свердлова. У ньому виявлено: 1) золотих монет царського карбування на суму 105525 рублів; 2) золотих ювелірних виробів, багато з яких з коштовним камінням, – 705 одиниць (детальний опис проводиться за участю фахівців); 3) бланки паспортів та інших документів, необхідних для пересування за кордоном...

Про автора:

Леонід Ямковий – відомий український кінодраматург, член Національної Спілки кінематографістів, м. Київ.

3. ЗУДАР ДВОХ ЧОРНИХ СИЛ

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

УКРАЇНА В ПЕКЕЛЬНОМУ ВОГНІ

ХТО ПЕРШИМ ПОЧАВ ВІЙНУ?

70 років тому, 22 червня 1941 року, Німеччина почала війну проти СРСР. Цій події в радянській історії було присвячено величезну кількість книжок, фільмів, картин... Усі вони зображували початок війни, як підступне вторгнення велетенських армій німецького агресора на терени мирної країни хліборобів, котрі мріяли лише про спокій блакитного неба і золотих пшеничних ланів. Водночас ряд незалежних дослідників історії Другої світової війни обґрунтували інше бачення трагічної події: вони вважають, що СРСР готував збройне вторгнення до Європи, і Німеччина випередила напад свого союзника.

Віктор Суворов (колишній радянський розвідник Володимир Різун), історики Борис Соколов, Кирило Александров, Марко Солонін та інші у своїх книгах докладно описали події 1941 року. Отож СРСР після поразки 1920 року в поході проти Польщі (з намі-

ром вторгнення в Європу) почав посилено готувати до війни свій військово-помисловий потенціал.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 року нападом Німеччини і СРСР на Польщу. На той час обидва агресори вже домовилися про території, якими мали заволодіти. Але кожен мав насправді більш значущі цілі у війні. Якщо Адольф Гітлер прагнув здобути нові землі для Німеччини, то Йосиф Сталін плянував досягнути світового панування і здійснити давню мрію більшовиків – світову революцію.

Така революція була головною метою Володимира Ульянова-Леніна, який всупереч гаслам не збирався будувати країну всенародного добробуту в Росії, а розцінював її лише як пляцдарм для вторгнення в Європу. Таке вторгнення він і розпочав у 1920 році, але Червона армія під командуванням Михайла Тухачевського зустріла нищівну відсіч Польщі в союзі з Україною. Москва програла війну і втратила значні терени колишньої імперії.

Мстивий і хитрий Й. Сталін затаїв помсту (пізніше він усе ж звелів розстріляти М. Тухачевського) і почав будувати мілітаризовану державу на основі новоствореного СРСР, щоб повторити похід на Захід.

У той час як в СРСР ціною зубожіння власного населення нарощували виробництво озброєнь, модернізували Червону армію, насаджували в народі усвідомлення неминучості наступної війни, Й. Сталін дбав також про безперервну допомогу А. Гітлерові: в СРСР вчили німецьких летунів і танкістів, готували зброю для них, забезпечували Німеччину стратегічною сировиною. Й. Сталін очікував, що А. Гітлер довго воюватиме з Францією, а потім розпочне війну проти Британії і переможе її (або й зазнає поразки). В обох випадках Червона армія зможе без надмірних зусиль подолати виснажену війною Німеччину (чи ніби допомогти їй) і здобути Європу.

А. Гітлер знав ціну Й. Сталінові, але користався його підтримкою, не маючи інших можливостей готуватися до війни. Маючи в особі СРСР такого потужного „союзника“, А. Гітлер легко пройшов шлях від розбитої Першою світовою війною країни до повністю мобілізованого і згуртованого агресора.

А СРСР взагалі не готувався до оборони, розробляючи лише наступальні види озброєнь. Навіть мережа оборонних споруд („Лінія Сталіна“) була покинута задовго до початку бойових дій.

А. Гітлер у 1940 році здобув Францію і розпочав повітряний штурм Британії, але успіху не домогся. Виникла загроза, що він піде на схід, щоб усунути можливу загрозу другого фронту і здобути нові людські та матеріальні ресурси для продовження війни з Британією. Це відповідало очікуванням Й. Сталіна: коли гітлерівське військо зосередиться біля кордону СРСР, Червона армія знищить його несподіваним ударом десь у липні 1941 року. Й. Сталін, як хижак у засідці, терпляче очікував такого зосередження. Численні повідомлення розвідників про готовність Німеччини до бойових дій він зневажав, бо знав, що німці ще на мають переваги біля радянського кордону. Але А. Гітлер не став чекати, коли усі його резерви вийдуть на лінію атаки. Він боявся прогавити потрібну мить. І тому 22 червня 1941 року ударив першим.

Війна була оголошена двічі - в Берліні в ноті до Посла СРСР, і у Москві - особисто Вячеславу Молотову. Й. Сталін спершу не дуже стривожився: він був переконаний у перевазі Червоної армії, а також у намірах А. Гітлера вести наступ двома групами військ, на півдні і півночі фронту, які можна буде розділити і знищити. Несподіванкою для Й. Сталіна, котру він усвідомив лише на десятий день війни, було те, що німці рушили у центрі, просто на Москву. А Червона армія побігла, масово здаючись в полон.

Й. Сталін наказав розстріляти командування фронту, оголосив полонених зрадниками, наказав застосувати репресії до їхніх сімей, а сам почав готувати відсіч німецькому війську з ужиттям численної переваги терміново мобілізованих і часто ненавчених вояків, у лавах яких німецьке військо мало просто захлинутися кров'ю. Позаду цих вояків стояли кулеметники НКВД.

Й. Сталін також наказав нищити усі запаси продовольства та інші життєві ресурси, палити хати перед наступаючим німецьким військом, чим прирік мирне населення на голод і злидні.

Німецькому війську теж було непереливки: йому чинили опір ті війська, які у червні саме рухалися до кордону, щоб розпочати наступ Червоної армії, перешкоджали бездоріжжя, відсутність мостів на ріках, а потім і жорстока зима.

Населення окупованих територій спершу приязно зустрічало німців. Це теж стривожило Москву і вона вислала на окуповані терени багато спеціальних диверсійних загонів НКВД з завданням вбивати німців, чинити їм різну шкоду, щоб викликати репресії окупантів проти населення. Так і сталося. Окрім того, А. Гітлер насприйняв намірів визволених ним народів до відновлення державної самостійності бодай на засадах автономії. Це теж зашкодило німцям. А. Гітлер недооцінив прагнення визволених народів стати до боротьби проти сталінського режиму зі зброєю в руках, пізно розпочав формування національних військ і не надав їм належного значення.

Капітуляція Німеччини, хоча й не відповідала первісним очікуванням Й. Сталіна, але усе ж дала йому нагоду на 45 років встановити панування СРСР у ряді країн Східної Європи, яке тривало аж до розпаду СРСР.

ВОГНЯНИЙ ВАЛ ДВІЧІ ПРОКОТИВСЯ УКРАЇНОЮ

Станислав Кульчицький, Георгій Опанасенко та інші українські історики докладно вивчили людські втрати та матеріальні збитки України у висліді Другої світової війни. Було перетворено на руїни 714 міст і селищ, понад 28 тис. сіл, без даху над головою залишилися понад 10 млн. осіб. Були вщент спалені з жителями 259 сіл на Чернігівщині, Волині, Сумщині, Рівненщині. Німці вивезли до Німеччини або спожили 7.5 млн. голів худоби, 3.3 млн. коней, понад 9.3 млн. свиней, 17.3 млн. тонн зерна. Було зруйновано 15 тис. промислових підприємств, майже 33 тис. навчальних закладів і науково-дослідних установ, понад 18 тис. установ охорони здоров'я.

З України було вивезено в Росію і Середню Азію близько 1,000 великих підприємств, понад 4 млн. осіб – кваліфікованих робітників та фахівців, понад 30 тис. тракторів, майже все устаткування українських електростанцій, 6 млн. голів худоби. Підприємства і працівники після війни були залишені на нових місцях і не повернені в Україну.

Проте найтрагічнішими втратами була загибель людей у боях з ворогом, страти, вивезення на примусову працю до Німеччини. Точних відомостей про людські втрати України у воєнному вогнищі немає. Спеціально призначена для вивчення цієї проблеми група, створена при Генеральному штабі Збройних сил Російської

Федерації, підрахувала, що безповоротні втрати червоноармійців, українців за національністю, становлять 1.3 млн. осіб, або 15.9 відс. від загального числа втрат Збройних сил СРСР. Але ці дані не відтворюють справжніх військових втрат України, тому що фіксують безповоротні втрати лише за національною ознакою, тоді як до України належали інші її мешканці – росіяни, білоруси, поляки, євреї, німці, татари, молдавани, вірмени, греки та інші, мобілізовані до Червоної армії з України, або евакуйовані під час війни за межі України і мобілізовані в діючу армію з інших союзних республік.

Виходячи з того, що з України протягом 1941-1945 років були мобілізовані понад 7 млн. осіб і кожний другий з них загинув, то, звертаючись до методу екстраполяції, є підстави стверджувати, що з загальних військових втрат на частку України припадає понад 3.5 млн. осіб.

Значну частину військовополонених теж становили українці. Установленню їх точного числа заважає та обставина, що частина з них, особливо у перші дні війни, була відпущена додому. У липні-листопаді 1941 року було звільнено 317.8 тис. червоноармійців. Ще більше загинуло від голоду й хвороб. Усього в Україні було знищено близько 1 млн. військовополонених, особливо в „Уманській ямі“, Дарницькому лісі, Бабиному Яру.

Загалом щонайменше 5.3 млн. осіб, або кожний шостий мешканець України, загинули у Другій світовій війні, 2.3 млн. українців було вивезено на примусову працю до Німеччини. Втрати населення України становлять 40-44 відс. загальних втрат СРСР.

Москва готувала також повне виселення українців до Сибіру і Казахстану. Спершу вона заgravала з Заходом, удаючи розширення прав союзних республік у сфері оборони та зовнішніх взаємин. Україна мала право вступати в безпосередні взаємини з іншими державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними та консульськими представництвами. 4 березня 1944 року народним комісаром закордонних справ України був призначений Олександр Корнійчук.

Сталін намагався довести, що в СРСР немає підстав для невдоволення національною політикою. На його вимогу Україна і Білорусь стали членами-фундаторами ООН. СРСР отримав у цій організації два додаткових голоси, що порушувало загальний принцип: одна держава – один голос. Після цього сталінське керів-

ництво відкинуло загравання з українцями. В липні 1944 року О. Корнійчук був звільний з посади наркома. Готувалася депортація українців. У 1956 році Микита Хрущов на XX з'їзді Комуністичної партії говорив: „Українці уникли цієї долі тому, що їх було забагато і нікуди було виселити. А то б Сталін і їх виселив“.

МОРАЛЬНІ ЗБИТКИ – ВИСЛІД ВІЙНИ

Кожна війна є жорстокою, але Друга світова війна викликала великий моральний занепад в українському середовищі. До його ознак слід віднести породжене цілеспрямованими діями НКВД зростання міжнаціональної ненависти, посилення підозр і страху, занепад сімейних традицій, появу великого числа безпритульних дітей, поширення кримінальної злочинності.

Прості вояки не могли уникнути впливу запрограмованої згори жорстокости до цивільного населення країн, у які входило військо „визволителів“. У 2005 році російський журнал „Знамя“ („Прапор“) опублікував спогади лейтенанта Леоніда Рабичева „Війна все спише“, у яких є такі рядки: „На возах, автах й пішки старі, жінки, діти відходили на захід. Наші танкісти, піхотинці, артилеристи надгонали їх і накинулися на жінок і дівчаток. Тих, що обливалися кров'ю й втрачали свідомість, відтягали на бік, дітей, що кидалися до матерів, розстрілювали. Регіт, гарчання, сміх, крики й стогони. Командири, майор і полковник, стояли на шосе, підсміювалися й диригували, щоб усі брали участь. Полковник не витримав й сам став у чергу, а майор відстрілював свідків – старих і дітей, що билися в істеричі“. Таких свідчень у наш час стає все більше...

Полонені німці теж були позбавлені усіх прав, передбачених міжнародними угодами. Киянин Володимир Левикин знайшов в архіві повідомлення служб безпеки: „Під час проходження військовополонених вулицею Горовіца з дому ч. 34, кв. 4, в колону було кинуте яблуко. Встановлено, що яблуко кинуте громадянкою Адріянцевою, яка мешкала в Києві при німцях. Адріянцеву заарештовано. З дому ч. 10 по тій же вулиці було кинуте плитку листового тютюну і шматок хліба. Квартири нами встановлені, ведеться розслідування“.

Слідство в цьому випадку було обґрунтоване директивою народного комісара внутрішніх справ від 11 серпня 1945 року „Про викриття випадків зв'язку і близького спілкування з військовопо-

лоненими жінок, які працюють у таборах НКВД і спецлікарнях для військовополонених“. Народний комісар наказував винних у співчутті до полонених з праці звільняти, а при виявленні обтяжливих обставин заарештовувати і передавати до військового трибуналу.

У Німеччині вважають, що в полоні було 3.15 млн. німців, з яких 2.3 млн. загинули. В таборах вони масово помирили від виснаження (120 грамів хліба на добу) і тифу. Виділені харчі розкрадала на продаж охорона. В таборах були випадки людожерства. Німецький історик Рюдігер Оверманс пише: „Коли охорона пристрелювала відсталих, ніхто з полонених не вважав це за жорстокість: краще куля, ніж повільне вмирання від холоду й голоду“.

З часом Москва збагнула, що полонені можуть стати потужним ресурсом робочої сили. У 1943 році народний комісар внутрішніх справ Сергій Круглов підписав розпорядження про використання праці полонених в народному господарстві. Морози при слабкому одязі, погане харчування, 12-годинний день праці викликали хвороби і високу смертність. Спершу до праці залучали лише простих вояків, а з 1945 року стали брати й старшин – від молодшого лейтенанта до капітана включно. Німці часто не могли збагнути протиріччя на радянському виробництві. Колишній полонений Клавс Фрітцше пише у спогадах, що його бригада два тижні копала лопатами рів, тоді як поруч стояв екскаватор, котрий викопав би рів за два дні. Німців також дивувало масове розкрадання врожаю з полів голодними селянами.

Українське населення ставилося до полонених терпляче. Служби НКВД занотували, що у серпні 1944 року, коли полонених німців вели вулицями Києва, з натовпу чулися насмішкуваті вигуки, але намірів до агресивних дій не помічалось. Натомість у багатьох випадках українці підгодовували полонених. Іван Дзюба у спогадах пише про німців, які довбали скелясту гору і потерпали від голоду. Його брат притягнув замерзлого німця в компресорне приміщення, де той прожив ще два дні. Сам І. Дзюба виносив потайки від мами хліб для полонених, аж домовий пес вчув це і загавкав. Мама докоряла синові, бо й самі тоді голодували.

Влада не дбала й про збереження поховань полонених. У незалежній Україні триває відновлення таких цвинтарів. 3 червня 2009 року, наприклад, відкрито і освячено такий цвинтар у селі Верещиці на Львівщині. На цю подію приїхали представники Німець-

кої народної спілки опіки над вояцькими похованнями. Загалом на Львівщині визначено до облаштування п'ять цвинтарів полонених німців – два у Львові, а також у Золочеві, Самборі, Стрию. Такі акції проводяться і в інших областях України.

* * *

Друга світова війна позначилася на кожній українській родині. Настав час описати її історію у справжньому вимірі. Цьому намагаються зашкодити деякі сучасні політики, котрі підтримують брехні минулого часу на догоду оновленим сталіністам. Але народна пам'ять зберігає правду про пережите. І ця правда подолає усі міти і легенди комуністичної ідеології.

Ярослав СВАТКО

АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ: УКРАЇНА ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ

30 червня 1941 року Організації Українських Націоналістів (революційна) проголосила у Львові відновлення Української держави. Цей акт, крім усього іншого, послужив моментом істини для з'ясування справжніх намірів Гітлера щодо України – на початку липня Степана Бандеру і Ярослава Стецька було заарештовано, а на членів ОУН гестапо розпочало полювання, знищуючи їх разом з євреями і циганами. Акт 30 червня служить моментом істини і сьогодні, позаяк ні виконавча, ні законодавча влада держави Україна не визнають його державотворчого характеру. Наші теперішні політики і міністри не дуже тверді у своїх державницьких переконаннях, і якби за теперішню державу треба було перейти гестапівські катівні і концтабори, то для більшості з них ця ціна здалася б надмірною.

Акт 30 червня творили діти тих, хто програв війну за Українську Народну Республіку і Західньо-Українську Народну Республіку. Вони свідомо йшли до цього Акту протягом попереднього десятиліття, ба більше – весь вишкіл членства в ОУН був спрямований на виховання людей, готових у слухну хвилину утвердити

Українську державу. І вони це спробували, навіть двічі, бо спочатку кинули, скільки могли, сили на підтримку Карпатської України. Іншої слушної хвилини історія їм не дала, та і ця виявилася вкрай несприятливою для будівництва держави. Отож під впливом протиукраїнської пропаганди в обивателя виникає запитання: а чи варто було?

Є дві діаметрально протилежні відповіді для різних людей. Для обивателя – безперечно, не варто було, бо ніякий духовний комфорт життя у власній державі, власному національному середовищі, яке спроможне захистити своїх членів та робить все для їх духовного збагачення, не замінить йому комфорту посідання власного кільця ковбаси. Ця категорія людей ніколи не задумується над тим, що час від часу в процесі історичного розвитку вони легко стають заручниками політичних обставин, і господарі ситуації за потреби поженуть їх, як худобу, на жертвний вівтар за майновою, національною, конфесійною, расовою чи ще якою ознакою. Історія цивілізації рясніє такими прикладами, й коли речники цієї категорії кажуть вам, що світ став уже цивілізованішим і народовбивства більше ніде й ніколи не повторяться – не вірте їм, бо обдурюють самі себе, щоб комфортніше почуватися в обивательському болоті.

Глобальний розвиток технологій наразі не приніс вищої моралі, а тому ніхто не гарантований від повторення геноцидів рафінованішими науково-технологічними методами.

Є друга відповідь – безумовно, варто! Вона існує для тої категорії людей, які відчують свою причетність до національної спільноти, які розуміють безглуздість життя, не наповненого духовним змістом, які розуміють свою відповідальність перед прийдешніми поколіннями за скоєні або й не скоєні вчинки. Ця категорія людей живе і діє в кожному суспільстві, а в українському, після поразки Визвольних змагань 1917-1921-их років, вона оформилась в організовану світоглядну течію – зі своєю ідеологічною доктриною, мораллю і, зрозуміло, з програмою діяльності.

Організація Українських Націоналістів – так назвало себе це добровільне об'єднання людей, готових за необхідности скласти голови за інтереси власної нації. Гра за правилами, нав'язаними окупантами, не влаштувала їх, бо за тими правилами не можна було виконати навіть першого з черги завдання – здобути держа-

ву для українського народу, їх не розуміли навіть деякі ветерани недавньої визвольної війни, які свого часу заснували підпільну армію – Українську Військову Організацію, – дехто з членів УВО віддав перевагу партійній діяльності, а не праці в ОУН.

Але вони вірили – на зламі історії, коли руйнуються міждержавні зобов'язання, коли порушується видима монолітність „вічних“ держав, виникне шанс виконати обов'язок перед нацією.

Історія не дала їм кращої нагоди. І не дала їм вибору. Щойно Сталін і Гітлер поділили Польщу, а з нею й Європу, ОУН заходилася готувати похідні групи, завданням яких було створювати осередки української державної влади там, де у воєнному безладі новий окупант не встигне встановити свого порядку.

Це був вияв тої світоглядної сторони ОУН, про яку чомусь і тепер так мало пишуть історики: на нашій землі ми нікого не питаємо дозволу, що нам робити, це звані та незвані гості мусять підлаштовуватись під нас. З цього погляду Акт 30 червня є логічним й обґрунтованим.

Проголошуючи відновлення держави, останнім пунктом Акту 30 червня українці запропонували німцям спільне ведення бойових дій проти СРСР. І хоч творці Акту практично зразу ж були піддані репресіям з боку гітлерівців, саму наявність цього пункту використовують наші вороги як свідчення нашої „продажності“.

З проголошенням Акта 30 червня Україна з об'єкта світових інтересів у міру своїх знекровлених сил перетворювалася в діючу особу світової політики. Історичні ж обставини на цьому етапі головним ворогом української державності робили гітлерівську Німеччину. Багато хто забуває, що українці створили УПА, коли німці вже дійшли до Волги й коли світ вгадував: впаде Сталінград чи не впаде? Це вже потім, набувши досвіду в боях з німецькими каральними загонами, які забезпечували вивезення українців на роботи в Німеччину, УПА здобула славу в боях з сталінськими карателями, перед якими тремтіла вся Європа.

Ті, хто творив Акт 30 червня, усвідомлювали, проти яких сил вони вступають у боротьбу. Вони знали, що багатьом доведеться загинути в тій боротьбі. Але вони знали ще одне – за життя, змарноване ними, нації доведеться розплачуватись новими голодоморами і Крутами. І тому їх чин є, крім усього, ще й посланням до нас. Про нашу гідність на нашій не дуже українській Україні.

Петро АРСЕНИЧ

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СВІДОМИХ УКРАЇНЦІВ

У вересні 1939 року, коли гітлерівські війська загарбали Польщу, західноукраїнські землі під виглядом визволення захопила Червона армія. Галичани з хлібом-сіллю і подекуди з синьо-жовтими прапорами зустрічали „братів“ зі Сходу. Однак, організатори цих зустрічей невдовзі були заарештовані і репресовані як націоналісти і репресовані. Наприклад, мешканці Старого Лисця з квітами зустрічали „визволителів“, на читальні „Просвіти“ вивісили синьо-жовтий прапор. Але коли командир наказав зняти прапор і скинув зі стіни портрет Т.Шевченка та потоптав його ногами, радість у людей зникла і вони почали замислюватись над тим, що сталося насправді.

Житель Станиславова, член Комуністичної партії Західної України кравець Федір Баранецький радісно зустрічав Червону армію з червоним прапором, але і він через два тижні був заарештований як троцькіст і скоро загинув.

З перших днів почалася уніфікація державного ладу і управління нових радянських областей, яке здійснювалося жорстокими командними методами. Керівні посади займали уповноважені зі східних областей України. Ліквідація польської системи управління супроводжувалась засланням службовців та їх сімей до Сибіру, без урахування вини. На січень 1941 року було переселено 54, 832 родини з 586 населених пунктів. Всього впродовж 1939-1941 років в Західній Україні було репресовано 1,780, 170 осіб.

Протягом 1939-1941 років продовжувалися арешти колишніх політичних та культурно-освітніх діячів. У Коломиї були заарештовані адвокати Антон Кузьмич, Іван Могильницький та Іван Новодворський, у Станиславові – адвокати Микола Бих, Юліян Олесницький, у Надвірній – Микола Николайчук, Валеріян Банах, студент права Степан Дунець, учителі Василь Левицький з Драгасинова Снятинського р-ну, Іван Гробельний з Драгомирчан, діячі „Просвіти“ Микола Качан з Побережжя (загинув 20 березня 1940 року під час слідства), Іван Корчинський, секретар „Просвіти“ з Галича (21 вересня 1949 року), Степен Деренько з Драгомирчан, селяни Микола та Роман Карп'юки з Тучапів (обидва засуджені як члени ОУН до розстрілу) та багато інших.

До розстрілу були засуджені 31 березня 1941 року син священика з Угорників (біля Станиславова) Теофіль Ганушевський як член ОУН, дочка гімназійного професора Надія Білобрам з Івано-Франківська, член крайового проводу ОУН, керівник зв'язку між провідниками Остапом Луцьким (центр, Львів) і „Ромбом“ на Станиславщині.

Після урочистого відкриття 1 травня 1940 року Станиславського історико-краєзнавчого музею був заарештований його директор, колишній сотник Української Галицької Армії, член ОУН Корній Купченко, і засуджений на вісім років позбавлення волі.

В 1940 році вивезений з родиною до Казахстану професор Станиславської гімназії Дмитро Ліскевич, а його сина розстріляли. Лише в Косові протягом 1940-1941 років було заарештовано 28 осіб, переважно килимарів, і вони не повернулися з місць ув'язнення. У березні 1940 року було заарештовано діяча Української соціалістичної радикальної партії, засновника „Каменярів”, голову артлі „Гуцульщина“ колишнього січового стрільця Михайла Горбового,

який помер на засланні, та колишнього січового стрільця Миколу Богоноса, члена ОУН Михайла Арсенича з Нижнього Березова.

У перший день війни, 22 червня 1941 року, був заарештований викладач старослов'янської мови Станиславського учительського інституту Василь Пашницький, родом з села Вовчинця.

В наступні дні були заарештовані агроном Мирослав Гаврилюк його співробітник продавець Мирослав Луцак й інші та розстріляні в Станиславській тюрмі.

В перші дні війни жертвами сталінських репресій стали академік Кирило Студинський – перший радянський проректор Львівського університету ім. Івана Франка, син Каменяра Петро Франко – депутат Народних Зборів.

У 1941 році, перед початком війни, були заарештовані члени КПЗУ, колишні в'язні Берези Картузької, – завідуючий відділом історії історико-краєзнавчого музею ім. 17 вересня Яків Скаліш і Григорій Соколик з Микитинців, поет Андрій Красовський із с. Рожнів Косівського р-ну, кооператор, діяч радикальної партії, збирач гуцульського фолкльору, колишній січовий стрілець Олекса Манчук з с. Ільців, етнограф і письменник Петро Шекерик-Доників з Жаб'я.

В перші дні війни, перед приходом німців, у в'язницях Львова, Чорткова, Станислава, Коломиї, Надвірної без суду були розстріляні політичні в'язні. Тільки в Станиславській тюрмі було знищено близько 1,500 осіб. У Дем'яновому Лазі під час розкопок 1989 року було виявлено останки 532 закатованих. Всього було розстріляно 35 тисяч українців, з них 5 тисяч – у Львові. Зокрема, у Львові загинув уродженець Нижнього Березова Василь Ґеник (1909-1941) – діяч УСРП, член Головної Ради крайового Союзу української поступової молоді "Каменярі", співредактор газети "Каменярі", у Станиславі – колишній сотник Гуцульської сотні, згодом куреня УСС-УГА, пізніше лісничий у Микуличині Гриць Голинський, якого було знайдено у Дем'яновому Лазі і перепоховано у 1989 році у Делятині.

Запроваджений на Західній Україні московсько-комуністичний режим заборонив усі політичні партії, культурно-освітніх, спортивних та господарських товариства: „Просвіту", Союз українців, „Луг", „Сільський господар“ – і розпочав переслідування національно свідомих українців, в першу чергу членів ОУН. Перші

арешти галичан були проведені 20-23 жовтня, 9, 11, 23 листопада та 26 грудня 1939 року.

У 1940 році заарештували членів „Просвіти“ Івана Мандзюка з Делієва (30 квітня, працівника кооперації Михайла Боду, братів Михайла і Юрія Дутків з Делієва (7 травня), колишнього вояка УГА С. Дубеля із Блюдників (24 вересня), члена ОУН В. Бойчука з Підгороддя (18 грудня) та багатьох інших. Окремі в'язні, просидівши по пів року під слідством і, мабуть, погодившись на співпрацю, були випущені на волю. Впродовж січня-червня 1941 року арешти проводилися майже щоденно. 30 січня 1941 року було схоплено членів ОУН Степана Бойчука і Дмитра Воробчака з Підгороддя, 15 лютого – Михайла Козія з Дорогова, Богдана Головчака і Леонтія Заболотного з Суботова, 13 березня - Івана Бойчука, Василя Михальчука з Крилоса, 18 березня - Василя Бабія з Пукасівців, Василя Гургулу та Олексу Довгого з Перлівців, 3 квітня - Олексу Калиновича з Ганнівців та інших. Більшість заарештованих членів ОУН розстріляли, інших засудили до різних термінів ув'язнення і відправили на заслання. В'язнів, котрих не встигли відіслати в табори, перед відступом у червні 1941 року енкаведисти вивезли в Дем'янів Лаз і розстріляли. Під час проведення розкопок у жовтні 1989 року на основі виявлених документів і записів на речах встановлено, що тут були поховані Василь Бойків та Ярослав Гургула (обидва з Бурштина), Микола Корпан (з Делієва), Марія Касюк з Кут, Іван Козьмик з Белелуї. Федір Пастушенко з Павлівки, Михайло Пірус звинувачувався в тому, що був керівником підрайонного проводу ОУН, Ярослав Ухач, рахівник відділення Держбанку в Делятині. Після втечі більшовиків у Станиславській тюрмі знайшли тіла понад 1,500 закатованих. На стінах тюремних камер та на в'язничних мисках були виявлені різні написи, що свідчили про незламний дух заарештованих, ненависть до більшовизму.

Написи подають прізвища арештованих, вказують з яких місцевостей вони походять, коли і де були заарештовані, в яких камерах і на якому поверсі сиділи в тюрмі.

Ніхто ніколи не буде знати, скільки політв'язнів було вбито, заморено голодом, закатовано у режимних секретних таборах особливого призначення, „психушках”, виправно-трудовах таборах. У Гітлера, що скопіював структуру ленінсько-сталінських політ-золяторів, було, як відомо, 28 концтаборів, у Сталіна – 162.

Розсекречені тепер документи в архіві громадських організацій (Київ, вул Кутузова, 8), засвідчують, які підступні і жорстокі методи застосовували більшовики у боротьбі з патріотичним підпіллям ОУН та УПА, з мирним українським населенням, яке в усю підтримувало борців за Самостійну Україну.

Отже, навіть ці далеко не повні факти засвідчують, що комуністичний режим в Україні здійснив тяжкі злочини, за які настав найвищий час його осудити.

Про автора:

Петро Арсенич – один з найактивніших діячів відродженої на Івано-Франківщині „Просвіти“, відомий краєзнавець.

Володимир В'ЯТРОВИЧ

ЯК ТВОРИЛАСЯ ЛЕГЕНДА ПРО „НАХТІГАЛЬ“

Згідно з каноном радянської пропаганди, антисемітизм був одним з базових елементів ідеології та практики Організації українських націоналістів. Таким чином намагалися не лише сформувати шовіністичний образ ОУН, а й максимально наблизити його до уявлення про нацистів, обґрунтувати безглузде формулювання „українсько-німецькі буржуазні націоналісти“. Відповідно, членів ОУН називали ледве не основними винуватцями „остаточного розв'язання єврейського питання“. Радянські пропагандисти зумисне не помічали тих положень ідеології та програми ОУН, в яких ішлося про рівність прав усіх національних меншин; оминали своєю увагою тих євреїв, котрі в лавах Української Повстанської Армії боролися за незалежну Україну. На жаль, так роблять багато й сучасних публіцистів та істориків, які і досі розглядають українську історію крізь окуляри „агітпропу“.

Одним з найпоширеніших є звинувачення українських націоналістів у їхній участі в антиєврейських погромах у Львові на по-

чатку липня 1941 року. Отож спробуємо розібратися з цим, спираючись на документальні джерела.

Нищення єврейського населення на окупованих територіях було реалізацією нацистських ідеологічних засад: спеціальні „айнзацгрупи“ виловлювали і вбивали євреїв; створювалися табори смерті, постійно „вдосконалювалися“ засоби масового вбивства. На момент вступу на українські землі в 1941 році німецькі „айнзацгрупи“ вже мали досвід у таких заходах. Тож коли 1 липня вони ввійшли до Львова, то, реалізуючи свої жажливі завдання, діяли впевнено: заарештували кілька тисяч євреїв та представників польської інтелігенції. Більшість з них майже відразу розстріляли, інших запроторили до щойно створеного гетто, мешканців якого винищили дещо пізніше. У подальшому жертвами „айнзацгруп“ стали десятки тисяч євреїв.

Одним з методів реалізації завдань „айнзацгруп“ було провокування місцевого населення до погромів. Так вони діяли в Польщі, Прибалтиці, Західній Україні. У Львові як привід для такої провокації використано масові вбивства українських політв'язнів, вчинені НКВД перед відступом радянської влади з міста. Убитих оголосили жертвами „жидо-більшовизму“, а населення закликали помститися тим євреям, що залишилися у Львові. У результаті в місті почався спровокований нацистами погром, у якому брали участь місцеві українські та польські люмпени.

Тривалий час побутували різноманітні спекуляції щодо участі ОУН та вояків „Нахтігалью“ в його організації та проведенні. Виявлені нещодавно в Галузевому державному архіві Служби безпеки України матеріяли не тільки чітко віддзеркалюють ситуацію влітку 1941 року, а й чудово показують, як творилася легенда про участь українського батальйону „Нахтігаль“ у єврейських погромах.

Серед цих матеріялів знайдено документ „З книги фактів“, що є по суті хронікою діяльності ОУН протягом березня–вересня 1941 року. „Представники прибулих до Львова у великому числі відділів гештапа, – читаємо тут про початок липня 1941 року, – звернулися різними дорогами до українських кругів, щоб українці урядили триденний погром жидів. „Замість уряджувати маніфестаційні похорони політв'язнів, помордованих большевиками, – говорили вони, – краще зробити велику відплатну акцію на жидах“. Німецькі ані поліційні, ані військові власті не будуть в цьому пере-

шкоджати. Керівні чинники ОУН, довідавшись про те, подали до відома членам, що це є німецька провокація, щоб скомпрометувати українців погромами, щоб дати претекст до вмішування і „роблення порядку“, і найважливіше, щоб відтягнути увагу й енергію українського загалу від політичних проблем боротьби за державну самостійність на слизьку дорогу анархії злочинів та грабіжництва“. Цікаво, що цей документ як конфіскація містився в агентурній справі на членів проводу ОУН під кодовою назвою „Берлога“. А це означає, що він потрапив до рук НКВД у ході ліквідації котрогось з керівників підпілля і, найголовніше, що керівники цієї структури чітко знали про непричетність ОУН чи „Нахтігалю“ до погромів.

Зрештою, про це знали не тільки в НКВД. Слідство про перебіг масових убивств євреїв та поляків у Львові в перші дні німецької окупації почалося відразу після завершення Другої світової війни. Радянські органи створили Надзвичайну державну комісію, яка встановила факт злочину і навіть назвала його виконавців. В українських архівах, а саме Центральному державному архіві вищих органів влади України та Центральному державному архіві громадських об'єднань, а також у Державному архіві Львівської області є великі масиви документів цієї комісії. Серед її матеріалів – доповідні, протоколи та записи свідчень очевидців подій. У жодному документі немає згадки про участь вояків „Нахтігалю“ в антиєврейських акціях чи ліквідації польських професорів.

Підсумком роботи комісії стало спеціальне видання „Про злочинства німців на території Львівської області. Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинств німецько-фашистських загарбників“, опубліковане в Києві у 1945 році. Отож у згаданій брошурі організаторами та виконавцями злочину названі: генерал-губернатор Польщі Франк, генерал-майор поліції Ляш, губернатор Галичини Вехтер, начальник поліції Кацман, гауптштурмфюрер Гебауер, гауптштурмфюрер СС Варцок, обер-штурмфюрер СС Вільгауз, лейтенант СС Шейнбах, обер-лейтенант СС Сіллер, штурмфюрер СС Райс, штурмфюрер Веске, обер-штурмфюрери СС Рокіта, Урман, Шульц, обер-лейтенант СС Векне, шарфюрер СС Колінко, шарфюрер СС Гейне, унтер-штурмбанфюрер Гайніш, гауптштурмбанфюрер СС Гжімік, шеф зондеркоманди №1005 Шерляк, гауптштурмбанфюрер Раух, шарфюрер СД Елітко, шарфюрер СД Прайс, керівник „бригади

смерти“ Ейфель, шарфюрери СД Райс і Майер, обер-вахтмейстери СД Клік і Вольф, капітан Блют, майор Сідорен, майор Рох, оберфельдфелелі Міллер і Пер, комісари в справах євреїв Енгель, Зейс, Укварт, Леонард, шарфюрери СС Еріх, Хан, Блюм, Верет, Біттерман та інші.

Результати діяльності цієї комісії були підтверджені Міжнародним трибуналом у Нюрнберзі на засіданнях 15 лютого і 30 серпня 1946 року. Зокрема головний звинувачувач з радянської сторони Генеральний прокурор Роман Руденко, виступаючи на процесі, заявив: „Загони гестапівців ще до захоплення Львова мали складені за наказом німецького уряду списки найвидатніших представників інтелігенції, призначених до знищення. Одразу після захоплення міста Львова почалися масові арешти і розстріли“. У цьому ж виступі є й такі слова: „Вбивства радянських громадян здійснювалися не випадковими бандитськими групами німецьких офіцерів і солдатів, а згідно з затвердженими планами німецькими військовими з'єднаннями, поліцією та СС“.

Факти, встановлені комісією, побутували як незаперечні в історіографії, зокрема й радянській, до прес-конференції східнонімецького професора Альберта Нордена 24 жовтня 1959 року. Професор зробив сенсаційне „відкриття“: масові вбивства у Львові організували й здійснили... українці, вояки спеціального батальйону „Нахтігаль“. Проте, як виявилось згодом, основною ціллю його звинувачень були не стільки українці, як його колега професор Теодор Оберлендер, котрий у 1941 році був німецьким зв'язковим офіцером в українському батальйоні.

Почалося активне збирання матеріалів і свідчень, які б дозволили обґрунтувати тезу про причетність „Нахтігалью“ та Т. Оберлендера до нацистських злочинів у Львові. Цією справою зайнявся Комітет німецької єдності, що базувався в Німецькій Демократичній Республіці (НДР). Усі докази зібрали надзвичайно швидко – протягом листопада 1959 року. Проте набралось їх лише 19. При перегляді звинувальних матеріалів впадає в око одна деталь – свідків шукали по всьому світі, тільки не у Львові, де „Нахтігаль“ з Т. Оберлендером мали чинити свої „злочини“. З усіх знайдених свідків лише троє до війни були корінними жителями Львова, інші опинилися в місті випадково, тимчасово, проїздом тощо. Можливо, побоювалися, що свідки-львів'яни зможуть згадати не тільки

вбитих у липні євреїв і поляків, а й десятки тисяч замордованих НКВД українців, залишених у тюрмах Західної України після відступу Червоної армії.

Допомогу в пошуку потрібних матеріалів і свідків надав всесильний тоді КГБ. Як це робилося – можемо дізнатися з таємних документів, знайдених в Головному державному архіві СБУ.

Отож операція з компрометації Т. Оберлендера почалася 2 жовтня 1959 року, коли Друге управління КГБ УРСР отримало вказівку з Москви від заступника начальника Другого управління КГБ СРСР Щербака щодо збору матеріалів про участь Т. Оберлендера та батальйону „Нахтігаль“ в організуванні масового знищення єврейського населення у Львові в липні 1941 року. Як зазначено в документі, вказівка була зумовлена тим, що Т. Оберлендера, тодішнього міністра у справах переміщених осіб західнонімецького уряду, звинувачували в злочинах „наші німецькі друзі“ (очевидно, йдеться про східнонімецьку розвідку „штазі“).

Власне, з того часу починається інтенсивний пошук „свідків“, який зачепив Львівську, Тернопільську та Хмельницьку області, де мали б пам'ятати про „злочини“ „Нахтігалью“. Перша отримана КГБ інформація була не особливо втішною для цієї структури. У довідці з Хмельницької області від 16 жовтня 1959 року читаємо: „Встановлено, що в першій половині липня 1941 року з Західної України через Сатанів по шосейній дорозі до Хмельницька рухався на велосипедах та автомобілях озброєний загін українських націоналістів у німецькій формі. Загін в Сатанові не затримувався. Розстрілів ним радянського партійного активу та їх сімей не встановлено“.

Незабаром надійшла інформація з Тернопільського КГБ, в якій йдеться про те, що створена ще в 1945 році Надзвичайна державна комісія виявила низку фактів про звірства німців на території області. Зокрема детально розповідається про табір для військовополонених та скоєні в ньому злочини: „Ніяких інших офіційних документів, що підтверджували б звірства німецьких окупантів у Тернопільському таборі радянських військовополонених не знайдено, – читаємо в документі, – в актах Надзвичайної державної комісії, що констатували злочини німців на території Тернополя і Тернопільської області, батальйон „Нахтігаль“ і зокрема Оберлендер не згадуються“.

Очевидно, такі відповіді не могли задовольнити керівництво КГБ, воно попросило повторно провести пошук потрібної інформації. Проте цього разу чітко вказується, як має відбуватися цей пошук. Отож цитата з іще одного секретного документа – інструкції з Москви від заступника начальника Другого управління КГБ СРСР Щербака: „Встановлених свідків злочинів „Нахтігалю“ слід підготувати для допиту працівниками прокуратури, про що будуть дані вказівки прокуратурою СРСР. При підготованні до допитів свідків слід використовувати опубліковані статті про злочини „Нахтігалю“.

Отже, для доказу злочину слід було використовувати пропагандистські матеріали, написані на замовлення звинувачів. Сюжет знайомий багатьом, хто читав про репресії 1937 року.

Зрозуміло, що після таких вказівок „очевидці“ врешті почали давати потрібні свідчення. Згодом у рамках інформаційної кампанії вони були опубліковані в окремій брошурі „Криваві злочини Оберлендера“, яка вийшла у світ чималим накладом і багатьма мовами.

Не всі „свідки“ виявилися свідомими радянськими громадянами і часом навіть наважувалися просити за свої „послуги“ відповідних преференцій з боку КГБ. Так, в одній з довідок КГБ за 19 жовтня 1959 року зазначено, що професор Сокольницький, який готовий виступити свідком на прес-конференції в Берліні, „просить дозволу на відвідання деяких навчальних закладів та підприємств електротехнічної промисловості в Берліні, а згодом відвідати сина та доньку в Польщі“. Проте головне було зроблено – „очевидців“ злочинів „Нахтігалю“ знайшли, і вони дали „правильні“ свідчення.

Тому вже незабаром, у травні 1960 року, голові КГБ УРСР тов. Нікітченкові упевнено звітували: „Відповідно до ваших вказівок Управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській області за період з жовтня 1959 до квітня 1960 проведено заходи по документації і збору доказів про злочини в місті Львові на території області, здійсненні Оберлендером і батальйоном „Нахтігаль“. З метою компрометації Оберлендера і українських націоналістів, зібрані УКДБ матеріали широко використовувалися в місцевій і центральній пресі, кінохроніці, а також на прес-конференціях у Москві. Крім того, були виявлені і відповідно підготовлені свід-

ки, що виступали з даної справи на прес-конференції в Москві і на суді в Берліні“.

Як свідчать документи, за чудово пророблену роботу „шукачів правди“ з КГБ відзначено нагрудними знаками „Почесний співробітник органів держбезпеки“, цінними подарунками від КГБ УРСР.

Зібрані таким чином свідчення було швидко передано до Верховного суду Німецької Демократичної Республіки, який 29 квітня 1960 року заочно визнав Т. Оберлендера винним і засудив до довічного ув'язнення. Наступним етапом мав бути процес у ФРН. Збиранням доказів у Західній Німеччині зайнялась Асоціація жертв нацизму. 6 квітня 1960 року зібрані нею матеріали було передано до штабу асоціації в місті Людвігсбурзі. У них ішлося про те, що батальйон „Нахтігаль“ нищив євреїв і поляків у Львові, Золочеві, Сатанові, Юзвині, Міхалполі, а в ніч з 3 на 4 липня українські легіонери нібито розстріляли сотні польських інтелектуалів.

Західнонімецький суд провів власне детальне розслідування і в жодному випадку не знайшов достатніх доказів для підтвердження злочинів, що приписувалися „Нахтігально“. Слідчі встановили, що „більшість членів „Нахтігально“, хоча й знали про жахливі вбивства, здійснені енкаведистами, а серед замордованих були і члени родин деяких солдатів, як правило, дотримувалися взірцевої дисципліни“. На суді працювала спеціальна слідча комісія, яка вислухала 232 свідків й визнала, що закиди проти формування „Нахтігально“ та офіцера Т. Оберлендера цілковито позбавлені підстав, хоча німецькі слідчі не виключали, що „члени українського батальйону „Нахтігаль“, прізвищ яких не встановлено, на власний розсуд могли брати участь у вбивствах та погромах, без відома і всупереч виразним заборонам командирів батальйону“.

26 вересня 1960 року Земельний суд Бонну закрити справу, визнавши недостатніми надані докази. З огляду на викладене вище, підсудних звільнили від покарання, призначеного Верховним судом НДР. Урешті, після об'єднання Німеччини у 1990 році, Теодор Оберлендер оскаржив рішення суду НДР у Земельному суді Берліна, який 24 вересня 1993 року визнав рішення Верховного суду НДР нелегітимним. Отже, судові органи Німеччини двічі визнали недейсними звинувачення проти вояків батальйону „Нахтігаль“.

А тепер спробуємо дати відповідь на головне питання – про мотиви цієї масштабної кампанії. По-перше, прагненням покарати

військових злочинців прикривалася політична гра, інспірована КГБ проти західнонімецького уряду на чолі з канцлером Конрадом Аденавером. Він у 1953 році призначив Теодора Оберлендера на посаду міністра в справах жертв війни, депортованих і репатрійованих німців. Під його опікою опинилися мільйони німців-утікачів і переселенців з колишніх земель Райху, які після війни відійшли до Польщі, Чехословаччини та ССРСР. Серед цих людей панували виразні антикомуністичні настрої. З часом Т. Оберлендер, спираючись на них, вирішив створити потужну політичну партію з яскравим антилівом ухилом, чим привернув до себе увагу „штазі“, а відтак і КГБ. Частково завдання з компрометації уряду Аденауера і безпосередньо Оберлендера чекістам таки вдалося реалізувати. Попри виправдання в суді, Т. Оберлендер мусив піти у відставку як міністер, причетний до гучного політичного скандалу.

Іншим завданням кампанії проти „Нахтігалю“ було відвернути увагу світової громадськості від злочинних дій КГБ. Адже трохи більше, ніж за тиждень до згаданої прес-конференції терорист КГБ Богдан Сташинський у Мюнхені вбив провідника ОУН Степана Бандеру. Очевидно, що підозра у скоєнні цього злочину відразу впала на радянські спецслужби. Аби захиститися від цих звинувачень, чекісти запустили інформацію про те, що С. Бандеру вбив... Оберлендер, який таким чином намагався приховати свої злочини 1941 року. Проте ця інформаційна кампанія зазнала цілковитого краху, коли через кілька років до західнонімецьких правоохоронних органів звернувся сам Богдан Сташинський, який визнав свою вину й докладно розповів про деталі вбивства, здійсненого за наказом КГБ.

Отже, звинувачення проти „Нахтігалю“ є чудовим зразком переписування історії, спотворення історичних фактів для їх використання в політичній грі. Судячи зі зливи публікацій та повідомлень преси на цю тему, що з'явилися в останні роки, почата 49 років тому гра для декого не закінчилася й досі. Сподіваємося, виявлені та використані в цій публікації документи поставлять у ній крапку.

Довідка про батальйон „Нахтігаль“

Створення „Нахтігально“ було результатом реалізації політики ОУН(б), спрямованої на підготування власних військових кадрів. Домовленості про формування українського легіону в німецькій армії було досягнуто на переговорах з військовою розвідкою – абвером у лютому 1941 року. Мобілізацією до легіону займалися керівники ОУН, які сформували його з членів своєї організації, що мешкали на той час в окупованій німцями Польщі. Мобілізованих оунівців розділили на дві частини, які в українських документах фігурують як дружини українських націоналістів (групи „Північ“ та „Південь“), у документах абверу вони отримали кодові назви „Спеціальний відділ „Нахтігаль“ та „Організація Роланд“.

„Нахтігаль“ вишколювався в таборах абверу на території генерального губернаторства. Завершальний вишкіл проходив у військовому таборі в Нойгаммері разом з першим батальйоном спецполку абверу „Бранденбург 800“. Батальйон „Роланд“ формувався у Відні, а вишкіл відбувався у навчальному таборі „Зауберсдорф“.

Від ОУН(б) командиром куреня „Нахтігаль“ призначено сотника Романа Шухевича. На початку літа 1941 року „Нахтігаль“ налічував 330 вояків і був укомплектований старшинським складом. Вояки батальйону носили німецькі польові уніформи. Національна ж символіка з'явилася лише після входження до Львова.

З початком німецько-радянської війни курінь розпочав рух на схід. Близько півночі 29 червня 1941 року, діставши від оунівської розвідки підтвердження інформації про масові страти радянськими спецслужбами в'язнів у львівських тюрмах та про відступ Червоної армії і військ НКВС з міста, командир батальйону самостійно ухвалив рішення про зайняття Львова вночі з 29 на 30 червня 1941 року, не чекаючи на підхід основних сил німецької армії.

У Львів курінь „Нахтігаль“ увійшов зранку 30 червня о 4 год. 30 хв. Бійці українського батальйону зайняли стратегічно важливі об'єкти міста й в'язниці. Біля собору Святого Юра їх благословив глава греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький. Солдати українського батальйону передали до штабу інформацію про виявлення закатованих в'язнів у тюрмі на вулиці Лонцького. Серед убитих знайшли брата Р.Шухевича Юрія. Протягом 30 червня 1941 року бійці „Нахтігально“ займалися пошуками у в'язницях

закатованих родичів і знайомих, брали участь у підготуванні проголошення Акта відновлення Української держави. За сприяння бійців українського куреня, які несли охорону львівського радіо, текст Акта було двічі зачитано в етері.

Занепокоєне активною політичною діяльністю, що суперечила офіційній політиці нацистів, німецьке командування 1 липня 1941 року віддало наказ легіонерам звільнити всі стратегічні пункти Львова та передати їх під охорону новоприбулих відділів німецької поліції. Прагнучи розосередити українську частину, щоб позбавити військової опори щойно створений український уряд, німці надали „Нахтігалеві“ тижневу відпустку, після чого невдовзі вермахт наказав „Нахтігалю“ покинути місто. 7 липня 1941 року перша сотня „Нахтігалю“ вирушила через Золочів у напрямку Тернополя, а 8–9 липня місто покинули й інші дві сотні.

Після прибуття до Тернополя, 13 липня 1941 року „Нахтігаль“ перейшов через річку Збруч і розпочав рух на схід як передове забезпечення 1-ої Гірської дивізії – через містечка Сатанів, Ярмолинці та Деражне в напрямку на Проскурів.

14 липня 1941 року „Нахтігаль“ брав участь у штурмі радянських укріплень на старому польсько-радянському кордоні і поряд з іншими частинами вермахту увійшов до Проскурова, де перейшов під командування Альпійської охоронної дивізії. 16 липня 1941 року „Нахтігаль“ через Вовковинці, Жмеринку та Браїлів вирушив на Вінницю. 17 липня 1941 року брав участь у запеклих боях за м. Браїлів, а потім – за Вінницю. Після передислокації до м. Юзвин (Некрасове) бійці дізналися, що 17 липня 1941 року Гітлер своїм декретом приєднав Галичину до Генерального губернаторства, а також про арешти провідників ОУН(б) й невизнання Німеччиною відновленої у Львові незалежності. Р.Шухевич як український командир батальйону надіслав верховному командуванню вермахту протест: „Внаслідок арешту нашого Уряду і Провідника Легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії“. Відповіддю німців став наказ від 13 серпня 1941 року передислокувати відділ до Жмеринки. Курінь роззброїли і під охороною німецької жандармерії вивезли до Кракова. 22 серпня бійців було відправлено до міста Нойгаммера, куди вони прибули 27 серпня 1941 року.

Наприкінці вересня 1941 року легіонерам було повернуто зброю й залучено до бойових вишколів. 16 жовтня 1941 року українські

старшини батальйонів „Нахтігаль“ і „Роланд“ ухвалили звернення до німецького командування та керівників Райху „Меморандум українського Легіону“. У документі містилися вимоги відновити проголошену незалежність України, звільнити заарештованих членів ОУН, забезпечити матеріально членів родин бійців Легіону, українізувати весь командний склад Легіону і спрямувати його на боротьбу з більшовиками, не вимагати від учасників Легіону складати присягу на вірність Німеччині, у разі продовження служби надати можливість кожному бійцеві підписати індивідуальний контракт терміном на один рік. Відповіддю стало переформування в частину охоронної поліції і підписання індивідуальних контрактів на рік служби.

21 жовтня 1941 року обидва курені об'єдналися в одну частину з 650 українських солдатів і старшин і до 19 березня 1942 року перебували у Франкфурті-на-Одері. Весною німецьке командування перекинуло український батальйон до тилової зони 3-ої танкової армії генерал-полковника Гелена Райнгардта, підпорядкувавши його 201-й дивізії охоронної поліції. Тому в спеціальній літературі український Легіон, який не отримав порядкового номера, здебільшого називають 201-ий батальйон охоронної поліції, хоча самі бійці називали свою частину „Курінь імені Євгена Коновальця“. У Білорусії 201-ий український батальйон не був сконцентрований в одному місці, охороняючи мости на річках Березині та Двіні. Відділам у містечках було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Наприкінці листопада 1942 року офіцери-українці вирішили максимально обмежити активну участь батальйону в німецьких військових акціях, щоб уникнути подальших втрат.

1 грудня 1942 року бійці батальйону відмовилися продовжувати контракт з німцями, через що багато з них, особливо старшин, було заарештовано. Іншим, серед них і Романові Шухевичеві, вдалося втекти з-під варті. Згодом чимало вояків батальйону влилося в Українську Повстанську Армію, де як добре вишколені вояки обіймали командні посади. У лавах цієї армії, захищаючи українське населення, вони завзято боролися зі своїми колишніми союзниками – німцями.

Степан МУДРИК

ХТО ВИ, ПАНЕ ВІЗЕНТАЛЬ?

Популярна німецька газета „Більд” у числі від 6 жовтня 1999 року вмістила інтерв'ю з Сімоном Візенталем, ініціатором створення Центру для вивчення Голокосту (осідок у столиці Австрії на Зальцторгасе, 6). У цьому інтерв'ю С. Візенталь стверджував, що з 1953 року знав, що головний винуватець у справі винищення євреїв проживає в Аргентині, а з 1954-го мав уже точніші дані про Адольфа Айхмана.

Німецькі газети вже раніше писали, що С. Візенталь зумів розшукати А. Айхмана. Однак, ізраїльська розвідка стверджує, що докола Візенталя була створена лише легенда. Не більше. Про його причетність до справи А. Айхмана ізраїльська розвідка взагалі не згадує.

Троє ізраїльтян — Денніс Айзенберг, Урі Дан і Єлі Ландау опублікували в 1993 році книжку під назвою “МОССАД” (ізраїльська таємна розвідувальна служба. — Авт.). Вони користувалися мате-

ріялами цієї служби і детально описали участь ізраїльської розвідки у викраденні А. Айхмана. Автори, зокрема пишуть, що керівник МОССАДу Ісер Харель отримав з Німеччини інформацію від прокурора Ф. Бауера, що А. Айхман проживає в Аргентині. Один старий єврей, котрий мешкав у Буенос-Айресі, повідомив, що його донька познайомилась з молодим чоловіком на прізвище Ніколас Айхман. Як вдалося встановити, це був син А. Айхмана. Останній проживав у Буенос-Айресі на вулиці Чакабуко, 4261. Відтак цією справою зайнялися спеціалісти з МОССАДу, які викрали А. Айхмана і доставили його до Ізраїлю.

У біографії С. Візенталя є епізоди не менш цікаві, ніж історія з А. Айхманом.

У моєму архіві є 11-сторінковий протокол зізнань С. Візенталя перед американським урядовцем Куртом Понгером, датований 27-28 травня 1948 року. Ось лише кілька пунктів з цього протоколу.

С. Візенталь народився 31 грудня 1908 року в Бучачі, на Тернопільщині. До народної школи ходив у Відні, до гімназії – в Бучачі. Вищу Технічну школу закінчив у Празі. Диплом отримав у 1932 році і як інженер-архітектор працював у Польщі. В 1939–1941 роках працював головним інженером у Львові та Одесі. За 10 днів перед вибухом німецько-советської війни приїхав до Львова.

Під час німецької окупації його на пів року ув'язнили в Янівському концтаборі, де працював маляром. 2 жовтня 1943 року втік з Янівського табору смерті до партизанів. Цей загін діяв на Тернопільщині і в районі Кам'янця-Подільського.

С. Візенталь не уточнив у своїх зізнаннях, що то був за партизанський загін. Очевидно – советський. Коли фронт посунувся на Захід, він разом з тим загоном опинився на околицях Львова. С. Візенталь подав, що були ще партизани УПА, які отримували від німців підтримку, щоб поборювати інших партизанів.

На запитання про харчі С. Візенталь подавав, що їжу купували за долари у місцевих селян. Коли американський урядовець поцікавився, де брали долари, С. Візенталь дослівно відповів: „Російські партизани мали долари, переважно 100-доларові купюри. Ми закопали 70-80 тис. дол”.

Під командою С. Візенталя було 80 партизанів, які четвірками дісталися до Львова, звідки вже почали евакуююватись німці. С. Візенталь і його люди пішли на зв'язок з Армією Крайовою (АК). С.

Візенталь стверджував, що тоді між АК і АЛ (Армія Людова; точна назва – Гвардія Людова) ще не було напруження. Він намагався довести, що АК була антисемітською, а прокомуністична АЛ прихильно ставилася до євреїв, плутано розповідав про завдання, котрі мали виконати він і його партизани.

Як видно з питань, поставлених С. Візенталеві, американець, що його допитував, не дуже розбирався в тодішніх львівських реаліях. С. Візенталь та його партизанів арештувало гестапо. Привезли до тюрми на Лонцького, де С. Візенталь намагався покінчити життя самогубством. Однак, його врятували знайдені при ньому партизанські плани. Відтак С. Візенталь перевели до тюремного шпиталю, звідки невдовзі забрали, бо 20 липня саме почався наступ советських військ. Таким чином С. Візенталь опинився у концентраційному таборі Бухенвальд.

У зізнаннях С. Візенталь дуже багато недовідомого. Можна стверджувати що, крім усього, йому просто щастило. Але хочу звернути увагу на кілька моментів. С. Візенталь стає советським інженером і безперешкодно їздить зі Львова до Одеси. Натомість добре відомо, що кордон між Галичиною і Східною Україною не був відкритим, а С. Візенталь до того ж проживав довгий час на Заході і для советських властей мав би бути підозрілим. Тим не менше одразу заслужив у большевицьких властей довіру й безперешкодно роз'їжджав між Одесою і Львовом. Для С. Візенталь не могли бути невідомими пляни Гітлера щодо євреїв. Чому ж не подався далі на схід, як це зробили советські євреї з початком німецько-советської війни? Далі. Советські партизани були екіпіровані далеко не найкращим чином. Тим часом С. Візенталь говорив про тисячі доларів, які були в розпорядженні його партизанів. Отож це повинна бути спеціальна розвідувально-диверсійна група, що мала до диспозиції поважні суми валюти.

Арешт С. Візенталь у Львові і його щасливе врятування від самогубства також наводять на певні роздуми. Зрештою, він сам говорить про те, що його записки і пляни допомогли йому не загинути. Отже, С. Візенталь усе розповів німцям і був їм ще потрібний.

Слід взяти до уваги й таке: перебуваючи в партизанському загоні (військовий чин С. Візенталь виріс від лейтенанта до майора), він постійно зустрічався з українцями, які вороже ставилися до більшовиків і не хотіли їм допомагати. Відтоді у С. Візенталь, оче-

видно, виробилася ненависть до українців, якої не міг позбутися упродовж усього свого життя.

Бюлетень (ч. 25, 1985 р.), що його видавав С. Візенталь, на першій сторінці помістив статтю, в якій стверджується, що українська дивізія „Галичина” була інструментом, який нацисти вживали для знищення євреїв, поляків, росіян і циган. У західних засобах масової інформації почалася несамоविта антиукраїнська кампанія, яку 10 лютого 1985 року відкрив спеціальний радіорепортаж з Ізраїлю. В своєму радіоінтерв'ю С. Візенталь запевняв, що в Канаді проживає 218 колишніх офіцерів-есесівців. Канадська і американська преса почали широко писати про воєнних злочинців, зараховуючи до них українців, що дуже ображало українську спільноту в Канаді. Стало відомо, що до редакцій тамтешніх газет і канадському уряду С. Візенталь передав списки з прізвищами українців, „запідозрених” у воєнних злочинах. Своєю чергою, советська амбасада в Отаві передала канадській владі офіційного листа з прізвищами українців, звинувачених у скоєнні воєнних злочинів. Слід згадати, що саме в ті роки в Україні, крім арештів осіб з кола української національно свідомої інтелігенції, велася пропаганда проти бандерівців, фабрикувались та інспірувались голосні судові процеси. „Новий шлях” (ч.19, 1985), українська газета, що виходить у Канаді, так писала на цю тему: „Не треба хіба доказувати, хто стоїть за всіма цими наступальними кампаніями проти українських і неукраїнських „нацистів” і „воєнних злочинців”. Цей генеральний наступ, передусім на т. зв. „український буржуазний націоналізм”, широко запланований відділом дезінформації органів КГБ. Саме вони скриваються за чи то наївними, чи підступними „борцями” проти німецьких „воєнних злочинців”. Їм вони підсувають відповідні „інформації”... Адже компрометація українців на Заході дає їм кращі можливості боротьби „з українським буржуазним націоналізмом” на нашій батьківщині”.

У роки наступу на українську самостійницьку еміграцію т. зв. уряд Радянської України звертається до німецького уряду з вимогою видати їм як військових злочинців о. Івана Гриньоха, Івана Кашубу і Степана Мудрика, а від уряду США домагається видання Миколи Лебеда, Ковальчука. Одночасно советська пропаганда організувала шалену антиукраїнську кампанію.

Газета „Торонто Стар” (11 лютого 1985 року) висловила припущення, що в Канаді проживають воєнні злочинці. Ця ж газета у числі від 12 лютого 1985 року поінформувала своїх читачів, що, за даними центру С. Візенталя, в Канаді замешкало 3.000 нацистів. Представник С. Візенталя у Торонто Сол Літман у своїх виступах назвав Степана Бандеру і полковника Андрія Мельника гітлерівськими коляборантами.

Канадський уряд для розгляду цієї справи створив спеціальну комісію під керівництвом судді Дешена. У свідченнях перед цією комісією представник С. Візенталя заявив, що з приходом німців до Львова 30 червня 1941 року українці вчинили погром і протягом трьох днів вимордували 7.000 євреїв. Така вигадка до того часу ще не мала місця. Про такий погром, нібито вчинений українцями, на Нюрнберзькому процесі 1946 року не було мови. Бо нічого подібного в реальності не було. Тим часом інший єврей з Вінніпегу вимагав, аби комісія використовувала советські дані про воєнних злочинців...

Було вислухано багато свідків і розглянуто всі звинувачення. Від Комітету українських політичних в'язнів д-р Михайло Марунчак подав комісії Дешена переконливі дані: німці в Україні знищили 3.898.457 цивільного населення, 1.366.588 військових (разом 5.265.045, серед них близько 800.000 євреїв). Коли до цього числа додати понад 2 мільйони українців, примусово вивезених з України на роботи до Німеччини, які гинули під бомбами союзницької авіації, тоді ці втрати перевищують 7 мільйонів. Скільки українців загинуло в гітлерівських концтаборах, встановити не можна, бо німці заборонили українцям робити окреме позначення: їх приписували до „поляків” або до „росіян”.

Комісія Дешена також мала у своєму розпорядженні висновок канадського Високого комісара у Великій Британії від 5 серпня 1950 року: всі вояки дивізії „Галичина”, які виїздили до Канади, пройшли детальну перевірку, і не було жодних підстав звинувачувати їх у воєнних злочинах. Тільки комуністична пропаганда постійно намагається представити їх як „воєнних злочинців”.

Після 22-місячної роботи комісія Дешена прийшла до висновку, що не знайдено жодного випадку скоєння воєнного злочину як українською бойовою групою, так і поодинокими особами української національності. При цьому констатувалось, що безпідставне

оскарження Дивізії „Галичина” у воєнних злочинах завдало комісії багато зайвої роботи, призвело до непомірної втрати часу. С. Візенталь своїми наклепами проти українців у Канаді та інших країнах не здобув прихильності, а лише настороженість і недовіру.

В Ізраїлі проживає група євреїв, які свого часу були видворені з СРСР. Серед них є ряд таких, що сиділи по советських тюрмах і концтаборах разом з українцями-бандерівцями і від них чимало довідалися про українські проблеми, про визвольну боротьбу ОУН і УПА. В Ізраїлі ці люди створили українсько-ізраїльське товариство. Його головою був обраний Яків Сусленський, якому, за його ж словами, українці в концтаборі врятували життя. Яків Сусленський почав вживати заходів, аби С. Візенталь перестав завдавати шкоди українцям і провокувати ворожнечу між двома народами.

Під час зустрічі з С. Візенталем Я. Сусленський розповів йому про добрі взаємини між українцями і євреями у советських тюрмах і концтаборах. Відтак просив С. Візенталя, аби той підписав декларацію примирення з українцями. Подробиці цієї розмови Я. Сусленський згодом описав власноруч. Копія цього рукопису обсягом 13 сторінок зберігається в моєму особистому архіві. Немає потреби тут його переказувати чи цитувати. На думку Я. Сусленського, С.Візенталь взагалі не знайомий з українськими проблемами. Його відомості поверхові, впереваж з далекого минулого.

Журнал „Універсум“, Львів, ч. 3, 2002 рік

Про автора:

Степан Мудрик – один з колишніх організаторів загонів УПА на Радехівщині, член Центрального Проводу ОУН(б) в діаспорі, один з соратників Степана Бандери.

Анатолій ФОКА

ТОДІ, В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ...

Бажання поділитися спогадами виникло в мене після появи указу Президента Віктора Ющенка про присвоєння Степанові Бандері звання Героя України.

Коли ж я вперше почув це ім'я?

Це було в Західній Україні, куди мого батька після війни послали для розвитку економіки та промисловости. Але, як з'ясувалося потім, здебільшого всі фахівці, прислані зі Східної України і Росії, мали вирішувати насамперед ідеологічні питання – колективізації сільського господарства.

Ми з матір'ю, повернувшись з евакуації, радо приєдналися до батька. Приїхали у невеличке містечко Миколаїв, одноповерховий районний центр на Львівщині з похмурою напівсільською архітектурою, яка не змінювалася 400 років, з традиційними православною церквою та католицьким костелом. З промисловости там був тільки молокозавод, а трохи згодом розпочалося будівництво гігантського цементного заводу.

Але яка ж там була природа! Прикарпаття з його пагорбами, лісами, річками, болотами, озерами, наповненими дичиною та рибою, чисте прохолодне повітря – все це нам з мамою здалося земним раєм після чотирирічного перебування у спеці, в пісках Узбекистану. А якщо доповнити ці враження доступними продуктами, які привозили селяни, то так хотілося жити до кінця своїх днів.

Я, як і слід було очікувати від дитини, миттю вивчив українську мову, потім пішов до української школи, подружився з місцевою дітворою, легко засвоїв її звичаї, з повагою дивився на незвичні для мене релігійні обряди, одне слово – став своїм серед до того чужих мені людей.

Мама моя після напівголодного життя в евакуації чудово почувалася в цій атмосфері, швидко звикнувши до мови, звичаїв. Спочатку її дивувало несподіване звертання „пані“, але, головне, вона з повагою ставилася до культури, мови, релігії та традицій місцевого населення. Люди платили їй тим самим.

Тим часом батько (за переконаннями – ортодоксальний комуніст) більше часу проводив не на роботі, а в нескінченних поїздках з лекціями та бесідами в різні села, закликаючи мовчазну й насторожену аудиторію радісно сприймати цінності комуністичного способу життя. У цих відрядженнях головне було вчасно (не залишаючись на ночівлю) поїхати додому, незважаючи на наявність зброї (а в батька після війни вдома був арсенал) і охорону.

Не дримали й батькові друзі (також усі радянські „товаріщі“), що проводили відповідну „роботу“ з місцевим населенням уже в організаціях, які представляють владу. Так, батько мого товариша, дядько Анатолій, працюючи у виконкомі, застосовував трохи інші методи. Зазвичай він починав переконувати людину в необхідності вступу до колгоспу вмовляннями: „Ти ж не куркуль, у тебе всього двоє коней і корова. А вступиш у колгосп – відразу отримаєш у володіння десятки коней, корів, сотні гектарів землі. І будеш ти з товаришами жити багато, радісно, будуючи світле комуністичне майбутнє!“. Та, оскільки найчастіше обмеженість політичної освіти співрозмовника не дозволяла йому погоджуватися з такою втішною пропозицією, то з'являлася й інша аргументація: зі столу виймався рідний пістолет-„тетешник“ (потім казав дядько Толя, що то був додатковий психологічний вплив, але запитання „Ну

то що, виступатимеш проти радянської влади чи підпишеш?“ вже увінчувалося обопільною згодою.

Ну, а ввечері сходилася місцева еліта, яка складалася з партійних працівників, військових командирів та всіляких начальників, влаштувалася добряча вечірка з обміном враженнями та тостами за дорогого товариша Сталіна і за перемогу комунізму в усьому світі. І головне ж – все це було щиро!

Але завжди тривожно звучала тема „бандерівців“. Я вчував у цьому небезпеку, а отримати об'єктивну інформацію було неможливо: місцеві жителі боялися відкрито говорити на цю тему, а радянські товариші обмежувалися дуже брудними характеристиками, навіть не думаючи розглядати політичні аспекти теми.

Тому все доводилося пізнавати тільки на особистому досвіді.

Я пам'ятаю, наскільки був вражений, побачивши обірваного, зарослого чоловіка зі зв'язаними руками, що йшов через сквер під конвоєм молодого солдатика, який тримав напереваги гвинтівку (чомусь з примкнутим багнетом). На обличчі солдата не було захоплення й радості. Вони пішли у бік військового гарнізону, а я ще довго дивився їм услід.

Пам'ятаю, як мама хвилювалася, коли повідомили, що бандерівці поранили другого секретаря райкому партії (батькового товариша) під час чергової поїздки з лекціями в село (це було таке саме відрядження, як і в батька). А потім під час військової операції в лісі було вбито командира військового гарнізону, близького батькового товариша майора Гудкова (його ім'я й зараз перше на меморіальній дошці братської могили).

Повоєнна війна була нещадна. Час від часу після вдалих військових операцій привозили убитих бандерівців і трупи розкладали у дворі міліції. Ворота у двір відчиняли, щоб усі охочі могли прийти й побачити. Люди приходили, мовчки дивилися і, не промовивши ані слова, йшли назад. Усі знали: тільки проявиш якісь емоції, тебе відразу помітять, і подальша твоя доля буде тісно пов'язана з розвитком Сибіру. Бували випадки, коли приходила мати, востаннє дивилася на свого сина, і, не змінюючись в обличчі, йшла додому, де вже без свідків ридала, рвала на собі волосся і проклинала весь світ.

Пам'ятаю, як удосвіта прокидалася наша вулиця від голосного плачу, що долинав з того чи іншого подвір'я. Це вивозили сім'ю, у

якій хтось із родичів був пов'язаний із бандерівцями. Приїжджала тягарівка, енкаведисти, нічого не пояснюючи, давали одну годину на збори. Що ви встигли закинути в тягарівку – те й ваше. Потім усю родину (від старих до немовлят) змушували сідати в кузов, і приречені на виселення востаннє бачили будинок, у якому народилися їхні предки, вирости вони і де сподівалися побачити щасливими своїх дітей у щасливій країні. Тягарівка мчала на товарну станцію, і попереду виселенців чекала дуже тривала подорож у товарному вагоні, кінцевим пунктом якої було поселення в Сибіру.

І тоді вперше я замислився: яке ж це безправ'я – без суду і слідства забирати ні в чому не винних людей (включно з дітьми – моїми однолітками) у заслання. Туди відсилали сотні тисяч українців (так само, як жителів Західньої Білорусі, Латвії, Литви та Естонії), а вже після реабілітації, коли дозволили повернутися, живими приїхали тільки сотні. Що ж, вічна пам'ять жертвам будівництва світлого майбутнього людожерського суспільства!

Подальше моє життя у Західній Україні тільки посилило повагу до її жителів. На відміну від громадян СРСР, з чиеї свідомости на той час уже три десятки років успішно викорчувували поняття „нація“, знищуючи культуру, мову, релігію, звичаї та все те, що може вирізняти людей за національною ознакою, – у Західній Україні, що присвятила себе постійній боротьбі за створення незалежної української держави, люди досі бережно ставилися до всіх елементів та ознак, які давали їм право називати себе українцями.

І нічого нового в цьому немає. Це було і буде завжди: те, що панівна в імперії нація визначає для себе як ознаки патріотизму (збереження своєї релігії, звичаїв, культури та її основного елементу – мови, дбайливе ставлення до своєї історії, прагнення до територіальної цілісности та незалежности), – те в інших націях розглядає як націоналізм. Бо інакше для панівної нації з'являється реальна загроза втратити монополію на панування. Тому так нещадно знищуються всі визначальні ознаки інших національностей. Досить навести такий приклад: у радянській Україні було 160 вищих навчальних закладів, але в жодному з них не велося навчання українською мовою. А у Відні, столиці Австро-Угорської імперії, яка так „пригноблювала“ українців, було створено Український університет. Та й за часів панської Польщі у Львові виходило 40 українських літературних видань, а в радянській Україні – тільки

одне (це взято з листа українського радянського поета Максима Рильського до „вождя всіх народів“ – Сталіна). І в багатонаціональному СРСР усіх нас (російськомовних) стосовно інших національностей виховували в окупантському дусі – їдьте за розподілом працювати, наприклад, у Таджикистан (або в іншу республіку) і не хвилюйтеся з приводу чужої культури та мови. Ви володієте великою, могутньою російською, і тому не треба пристосовуватися до цієї другосортної, з низькою культурою нації. Вони повинні (і будуть!) учити мову всесоюзного спілкування. І скільки ж мов та культур малих народів було знищено! От і дожилися, що чукчі в російській Чукотці повністю втратили мову та культуру (навіть національні імена), а на Алясці – для порівняння – процвітають національні меншини. І процес цей у Росії триває. Зовсім недавно було усунуто багато національних округів (які мають колосальні запаси корисних копалин) шляхом приєднання їх до окраїн Росії. І все це зроблено в найкращих радянських традиціях – „на прохання трудящих“! У результаті ці народності втратили навіть теоретичну можливість проголосити свою незалежність від Російської імперії.

Можна тільки позаздрити республікам Прибалтики та Азії. Більшість з них, маючи багатонаціональний склад, легко й швидко висунули умову поважати культуру країни, знати мову для отримання громадянства або роботи в державних установах. І відразу публіка з окупантським вихованням посипалася туди, де легше.

Такими республіками виявилися Молдова та Україна. Ще у старі добрі часи будь-який військовий, закінчивши службу в цих республіках, не повертався у свої рідні Свердловськ або Архангельськ, а осідав у таких хлібних краях, як південь України або Молдавія. Ось і народилися такі фантоми, як Придністровська республіка (чомусь названа ще й Молдавською – цирк!) і російськомовний південь України. Нахабство стосовно України з боку окремих русофілів підкріплюється ще й політикою Росії, яка сьогодні намагається шантажувати всі колишні республіки СРСР.

Возз'єднання з Україною було мрією західньоукраїнських борців за створення своєї національної незалежної держави. Та з'ясувалося, що в 1939 році замість австро-угорських і польських окупантів отримали радянських. Хоч би як подавала радянська пропаганда дії СРСР у Східній Європі як країни-визволителя, оче-

видне лише те, що замість німецьких окупантів прийшли радянські. Адже визволитель – це той, хто тебе звільнив від рабства і пішов, дозволяючи тобі жити вільно, як хочеш (і ти навіки вдячний). А якщо він залишився замість попереднього поневолювача, то просто відбулася зміна гнобителів, а заодно з'явилися ненависть до нового рабства і бажання боротися за ту ж таки свободу, але проти нових окупантів.

Ось боротьба й виникла. Ті ж таки загони УПА переключилися зі збройного протистояння німецьким гнобителям на боротьбу проти радянських. Але велика трагедія полягала в тому, що і з одного боку, і з іншого стояли близькі по крові українці і змушені були стріляти одне в одного – з повною впевненістю у правоті своєї справи. Тут треба сказати, що і ті й інші гідні наших поваги та пам'яті.

Спроба показати бандерівців як найманців буржуазного націоналізму не витримує жодної критики. Загони боролися в лісах Західної України до середини 1950-их років (я бачив останніх убитих бандерівців 1955 року), хоча могли тисячу разів піти в Румунію, Польщу, Угорщину, Чехословаччину і далі в Європу. Але вони стояли на ідейних засадах боротьби за вільну Україну, і населення поділяло їхнє прагнення: адже без підтримки пересічних українців збройні загони (у становищі партизанських) проти такої потужної машини СРСР не протрималися б і двох місяців. Мою правоту сьогодні підтверджує досвід аналогічної боротьби кавказьких народів проти всієї потуги Росії. Під мовчання інших націй відбувається геноцид чеченського народу. Згадайте фотографію Грозного – столиці Чечні – після взяття його російськими військами. Точна копія Сталінграду після руйнування його фашистами. Але якщо тоді це були німці, то тепер на Кавказі росіяни (громадяни Росії) знищують чеченців (також громадян Росії). Проте, незважаючи на могутність військової машини Росії, здолати опір такої крихітної нації у її прагненні до незалежності Росія не може, оскільки опір чинять не окремі банди терористів (як стверджує російська пропаганда), а весь, хай маленький, але гордий народ (до речі, за підтримки всіх кавказьких народів).

Така ж ситуація була в Західній Україні. Її народ нічого не мав проти простих жителів СРСР, але вперто опирався радянському режиму, що будувався на насильстві, гнобленні та брехні.

От у такому аспекті і слід розглядати не тільки наших героїв, а й людей, котрі борються в різних країнах.

Далеко ходити не треба. Війна в Афганістані. Скількох героїв Радянського Союзу вона народила. Відважні патріоти (з позицій Союзу), але окупанти і гвалтівники (із позицій народу Афганістану). Хто ж має рацію?

А Герой Радянського Союзу генерал Дудаєв! Після того як він очолив визвольний рух чеченського народу, у Росії його визнали терористом №1, який із допомогою арабських найманців хотів від'єднати законну й невід'ємну частину Росії, що називається Чеченською Республікою. А ось думка чеченського народу трохи інша: вони поважають його як святого, котрий віддав життя за свій народ. І хоч як старається російська офіційна пропаганда, але в пам'яті людей він залишиться як борець за незалежність своєї нації.

Так само треба сьогодні розглядати образ Степана Бандери. Насамперед він був політиком, який не шкодував своїх свободи і життя заради незалежності України (яку, нарешті, ми й отримали у 1991 році). Він сидів у в'язницях та концтаборах Польщі й Німеччини, був засуджений до смерти за свої політичні погляди і, нарешті, підло вбитий радянським агентом у Мюнхені. Повагу до нього підтвердило голосування українського народу за 10 великих українців. То невже всього цього мало?!

В історичному аспекті можна звернутися до образу Івана Мазепи. З позицій Росії, Мазепа — зрадник. Але ж 22 роки він був гетьманом України (а не Росії) і все своє життя присвятив українському народу, а політичну орієнтацію будував на ідеї створення незалежної держави. Так, і Хмельницький, і Мазепа, і Бандера, і Петлюра — великі українські діячі, і тільки наше (громадян України) право — судити про їхню значущість, пам'ятаючи про їхню діяльність на благо українського народу.

Про автора:

Анатолій Фока – доктор технічних наук, професор катедри технічної експлуатації суден, викладач Одеської національної морської академії.

4. НЕЗАБУТНІ ПОСТАТІ

Леонід КОВАЛЕНКО

ІВАН БОГУН, ПОЛКОВНИК КОЗАЦЬКИЙ...

(До 360-річчя битви під Берестечком)

У джерелах, історичних романах і спогадах про козаччину, козацьке військо і видатних осіб козацької доби постійно зустрічаємо переважно принагідні згадки про Івана Богуну, хоча жодному іншому діячеві ранньої Гетьманщини, крім нього, не вдавалося утримувати полковницький пірнач протягом 15 років і отримати стільки блискучих перемог під час Визвольної війни. Благородний шляхтич і відважний лицар-козак, він став легендою ще за життя. Польський історик середини XVII ст. В. Коховський писав про І. Богуну: „...Сміливий, розумний ... надзвичайно популярний, вміє, як ніхто інший, вдало діяти; сильний і хитрий, як лис; людина відважна і завзята". Проте, незважаючи на велику популярність, історичні джерела скупо зафіксували різні етапи життя цього видатного козацького ватажка і стратега козацької доби. Достеменно невідомо навіть, коли і де він народився, скільки років прожив і в якому віці був страчений. Не маємо також відомостей про його родину, крім того, що батько належав до шляхти і жив поблизу села

Олекшичів. Відомий український історик Гетьманщини В'ячеслав Липинський писав, що у документах 20-их років XVII ст. згадується про шляхтича Федіра Богуна, який міг бути батьком Івана. Деякі історики писали, що Богун брав участь у козацькому повстанні 1637- 1638 років. Перші ж найвірогідніші дані про ратні справи І. Богуна пов'язані з його участю в обороні Азова, коли запорозькі та донські козаки протягом 1637-1642 років героїчно захищали місто від турецьких військ султана Ібрагіма, І. Богун керував тоді одним із козацьких загонів, який прикривав Борівський перевіз через річку Сіверський Донець. Таким чином, протягом 40-их років XVII ст. І. Богун вів звичне для запорозького, а потім і реєстрового козака життя, сповнене численних військових походів проти турків і кримських татар та обороняв українські землі від набігів останніх.

Народна пісня розповідає про це:

*Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде.
То ж не хмара - запорожців Богуна веде.
Доганяли вражих турків коло трьох могил, -
Уже по тих яниченьках та пугач завив.
Серед ночі в Дикім полі рушниці ревіли,
А в Очакові туркені та від страху мліли.
Ой в середу ізвечора турків обступали,
А в п'ятницю до полудня всіх упень рубали.
Ой наточив Іван Богун невірам вина, -
Та було ж їх сорок тисяч, а тепер нема.*

І. Богун, як свідчать письменник Михайло Старицький та історик Володимир Голобуцький, брав активну участь у таємних нарадах, які проводив Б. Хмельницький. Наприкінці 1647 року (можливо, у жовтні) пише В. Голобуцький, „відбулася так звана рада у діброві (це зібрання на пасіках) поблизу Чигирини ... де Богдан Хмельницький і його чотири найближчі соратники – Максим Кривоніс, Мартин Пушкар, Іван Богун і Матвій Борохович – обіцяли повернути козацькі права всім тим, хто був позбавлений їх“.

Далі, як свідчать джерела, І. Богун брав активну участь в боротьбі проти поляків, вже в перших битвах 1648 року. В. Замлинський стверджує: „Уже ті перші битви (під Жовтими Водами і Кор-

сунем) дарували Богданові на все життя побратимів - Максима Кривоноса, Данила Нечая, Івана Богуна, Івана Ганжу, Михайла Кричевського... З ними були виграні всі наступні битви Визвольної війни. Безперечно одне: І. Богун з початком 1648 року виступає активним прихильником Б. Хмельницького.

В лютому 1649 року ми бачимо І. Богуна вже полковником подільським.

Згодом (найвірогідніше, це сталося наприкінці 1649 року) І. Богуна було призначено вінницьким полковником, а тому його подальша доля була тісно пов'язана з захистом Вінниччини та Брацлавщини від війська Речі Посполитої.

28 лютого 1651 року польські війська на чолі з М. Калиновським і С. Лянцкоронським підступили до Вінниці, взяли її в облогу і зробили спробу захопити. Саме тут, у боях під Вінницею, І. Богун вперше проявив здібності воєначальника. Під час оборони Вінниці у березні 1651 року і міщани, і шляхта, і все населення міста підтримало свого полковника. І. Богун одержав блискучу перемогу. Це був початок розквіту його військової кар'єри. За свідченням Самовидця, „серед польського війська прокинулася паніка така, як колись під Пилявцями, що полків не можна було стримати від утечі”.

В подальшому, переслідуючи польські загоны, полковник І. Богун брав активну участь у штурмі Кам'янця-Подільського 29 квітня – 1 травня 1651 року, а в середині травня його козаки оволоділи Корцем. Розгромлені польські війська Калиновського і Лянцкоровського мерщій відступили.

На початку червня 1651 року війська зійшлися під Берестечком, що розкинулося на березі р. Стир, на межі Волині і Галичини. „На зайнятій поляками зручній позиції, великій рівнині, як свідчать сучасники, - зосередилася півторасоттисячна армія, зібраний цвіт польської військової сили: Вишневецький, Лянцкоронський, Чернецький, Концепольський та ін. Німецькі найманці, ветерани тридцятилітньої війни. Приблизно таку кількість сил зготували козаки й татари. Тут також були свої герої: Богун, Дженджелій... Козацько-селянське військо зосередилося на західньому березі річки Пляшівці, вище села Солоневе. Окремим табором стояло тридцятитисячне військо кримського хана”.

18 червня війська стали одне супроти одного. Розгорнулася жорстока битва. Бій був дуже впертий, кипів з перемінним успіхом. У найкритичніший момент битви, в розпалі бою, кримський хан Іслам Гірей зняв свої війська і залишив поле бою. Б. Хмельницький намагався повернути татар на поле бою, але був по-зрадницькому затриманий ханом.

На чолі козацького війська спочатку став Дженджелій, але він не зміг згуртувати козацько-селянські сили на подальшу боротьбу з насідаючими поляками. Козацьке військо терпіло поразку. 30 червня 1651 року, в найтрагічніший час для козаків, в оточеному з трьох боків поляками козацькому таборі гетьманом обрали І. Богуна.

У найскладніших умовах, коли козацький табір було оточено великими силами польського війська, він узяв на себе командування, організував оборону табору, а потім, зробивши переправу через непролазні багнища, вивів значну частину війська з оточення під постійними нападами поляків.

Таким чином, Берестецька битва стала важливою сторінкою з-поміж ратних справ полковника І. Богуна, в якій він проявив себе розсудливим полководцем.

Наступний 1652 рік приніс Україні сподіваний реванш за поразку під Берестечком - перемогу під Батогом. Бій спалахнув уранці 22 травня 1652 року біля гори Батіг поблизу сучасного села Четвертинівки й закінчився під вечір другого дня повним розгромом ворожих сил. Загибло майже все польське військо і його верхівка. Безладною втечею з 40 тис. жовнірів і шляхти врятувалося лише кілька тисяч осіб. "У боях під Батогом, - пише В. Замлинський, - особливо відзначилася козацька кіннота, очолювана І. Богунем, який завершив вдалий окільний маневр і завдав нищівного удару полякам з тилу". В результаті битви під Батогом Правобережна Україна була повністю очищена від польських військ. І ця битва започаткувала новий етап Визвольної війни українського народу проти панської Польщі.

У 1653 році І. Богун знову опинився у вирі бойових дій. Вже в березні того року його загони виступили проти армії коронного обозного С. Чарнецького, який захопив і зруйнував Прилуки, Погребище, Ілинці, рухався вглиб України. Потім поляки облягли Монастирище. Але тут був сам Богун. Зайнявши оборону в Мо-

настирищі, він тривалий час відбивав атаки значно переважаючих сил коронної армії та робив дошкульні вилазки з міста. Про одну з них розповідає в своєму літописі Г. Граб'янка: „Богун, відібравши кілька сот добрих козаків, нарядив їх у татарську одягу і наказав напасти з боку поля. Накинулися вони на поляків з гуком татарським, а ті подумали, що це татари прийшли козакам на підмогу і не тільки від Монастирищ відступили, а й з України повтікали, полишивши козакам обоз і все майно”.

Того ж 1653 року І. Богун разом з Тимошем Хмельницьким водив козацькі полки в похід на Молдавію, де було розгромлено армію Георгіци та його союзників. Після загибелі в Сучаві Т.Хмельницького (5 листопада 1653 року) І. Богун „змушений був поступитися перед поляками, але вийшов звідти достойно - з розгорнутими прапорами, барабаним боєм і почесною гвардією вивозив він тіло Тимоша”. В кінці 1653-го та протягом 1654 року кальницький полковник практично безперервно вів бойові дії проти коронної польської армії та татарських загонів на Брацлавщині та Уманщині. Значний військовий талант та численні перемоги створили Богунові ім'я непереможного полководця, що навітьало страх на ворогів.

Восени 1654 року поляки роблять ще одну спробу повернути Україну до складу Речі Посполитої. І. Богун активно виступає проти агресії. У грудні він відволікає на себе сили Чернецького і виводить військо з м. Брацлава в добре укріплену Умань. Поляки намагаються штурмувати місто, але безуспішно. У цей час до району Охматова надійшли об'єднані сили козаків і росіян під командуванням Б. Хмельницького і В. Шереметева. Поляки напали на них і розпочався легендарний бій під Дрижиполем. У найвідповідальніший для Хмельницького момент І. Богун вийшов з Умані зі своїми козаками і спрямував удар в тил полякам, врятував становище.

Не встигнувши як слід відпочити після Охматова, І. Богун із загоном свіжих козацьких військ виступив проти кримських татар, що вторглися в українські землі, і розбив їх. А в серпні він взяв уже участь у поході на Львів. Зокрема, за наказом Хмельницького, захопив Олику. Компанія ця, як відомо, закінчилась миром з ханом під Озерною. Поляки вже не могли чинити стійкого опору козакам – на них наступали шведи. Татари, скориставшись тим, що головні сили козаків були відтягнуті до Львова, проникли на

українські землі. А шведи, на союз з якими розраховував Богдан Хмельницький, відчувши себе переможцями Речі Посполитої, втратили інтерес до козацького гетьмана.

В грудні 1656 року І. Богун як один з керівників козацького загону під командою наказного гетьмана А. Ждановича вирушив у похід проти війська Речі Посполитої. Пройшли Західньою Україною та Польщею, здобувши при цьому Краків, Брест та Варшаву. Хоча, в кінцевому рахунку, й змушені були влітку 1657 року відступити в Україну.

Характеризуючи військову і політичну діяльність полковника Війська Запорозького І. Богуна, відзначимо, що він палко любив свою Україну й досить боляче реагував на кроки українських гетьманів, що могли ущемити права останньої або козацькі вольності. Тому І. Богун в політичному житті Української козацької держави займав місце постійного опозиціонера. Зокрема він досить рішуче виступив проти укладення Б. Хмельницьким Білоцерківського договору (28 жовтня 1651 року), засуджуючи при цьому політику поступок Польщі і зменшення козацького реєстру. У 1654 році І. Богун був у числі противників курсу Б. Хмельницького на союз із Москвою, так і не склавши присяги московському цареві, згодом очолив антимосковську старшинську опозицію.

Після смерті Б.Хмельницького (27 липня 1657 року) І. Богун підтримував курс І. Виговського та Ю. Хмельницького на унезалежнення від Москви української зовнішньої та внутрішньої політики, але й крен в інший бік вказаних гетьманів – на зближення з Польщею чи Туреччиною теж викликав спротив кальницького полковника. І. Богун відмовився підписувати укладений І. Виговським Гадяцький договір (6 вересня 1658 року). А в 1660 році І. Богун виступив проти Слободищенського трактату, підписаного Ю. Хмельницьким.

У роки Руїни Богун послідовно шукав найкращого шляху для України. Далекоглядний і хитрий політик, як і полководець, він прагнув до мирного розв'язання ситуацій, але ніколи не йшов на компроміс. У січні 1660 року І. Богун брав участь в операціях російсько-козацьких військ проти поляків та І. Виговського. Разом зі своїми соратниками останніх років – О. Гоголем, М. Ханенком – він зупинив польський похід в Брацлавщину.

В 1661 році І. Богун – полковник семи хоругв війська князівства Литовського. Чому він потрапив у литовське військо? Можливо, поляки вирішили усунути з України небезпечного полковника; можливо, він сам не хотів залишатися вдома, де справи йшли не так, як йому хотілося, всупереч його сподіванням. Або ж з самого початку це був наперед задуманий план.

У всякому разі, він служив у литовському війську і, очевидно, брав участь у конфедерації, одним з пунктів якої значилася вимога припинення війни з Московією.

Весною 1662 року І. Богун на деякий час повернувся в Україну, і Ю. Хмельницький залучив його до воєнних дій на Лівобережжі, але невдовзі гетьман відсилав його до Польщі, де І. Богун негайно був ув'язнений. Проте він потрібен був Україні, і це добре зрозумів П. Тетеря. Ще до отримання гетьманської булави П. Тетеря просив польського короля відпустити уславленого полковника. Ян Казимир в 1663 року звільнив І. Богуну в обмін на участь в поході на Лівобережну Україну. П. Тетеря зумів зібрати довкола себе найкращу старшину – полковників Г. Лісницького, М. Ханенка, І. Богуну, О. Гоголя та інших.

Король Ян Казимир мав намір пройти вогнем і мечем усе Лівобережжя – від Києва до Глухова і Новгород-Сіверська. „Взимку 1663- 1664 рр., – пише Дмитро Дорошенко, – велике польське військо на чолі з королем вступило на Лівобережжя. З поляками йшов і правобережний гетьман Павло Тетеря. Разом з ним були козацькі полковники Богун, Гуляницький, Гоголь, Ханенко та ін”.

Однак, з перших днів походу І. Богун намагався завдати шкоди полякам, зривав їх воєнні пляни. Лівобережні міста охоче здавалися І. Богуну і завдяки цьому не були зруйновані. У деяких випадках козацькі гарнізони цих міст приєднувались до І. Богуну. Не маючи досить сил, поляки не залишали у містах своїх гарнізонів, і коли коронні війська в січні 1664 року оточили Глухів – останнє місто перед московським кордоном, - то вся „підкорена територія“ запалала вогнем повстання.

Під час облоги Глухова І. Богун діяв безстрашно. Як членові військової ради, йому були відомі всі замисли поляків. Пізніше про це з люттю писав поляк Єрлич, що Богун повідомляв захисників Глухова про час штурму, показував найзручніші місця для вилазок, передавав порох тощо.

Облога Глухова, хоча й тривала майже місяць, не зламала захисників. За цей час І. Брюховецький встиг зібрати військо і разом з російським воеводою Ромадановським наблизитися до позицій поляків. У І. Богуна виникає новий задум – він домовляється з Ромадановським, що під час битви з польським військом він ударить зі своїми козаками в тил полякам. Під Глуховим Ян Казимир дізнався, що І. Богун мав таємні зв'язки з Брюховецьким і Ромадановським. Король у своєму листі до дружини говорить, що його повідомили про „зраду“ Богуна козацькі офіцери.

27 лютого 1664 року „польовий військовий суд, - пише Микола Костомаров, – що відбувся в Новгороді-Сіверському, виніс постанову про смертну кару, й Івана Богуна разом з кількома його прихильниками було розстріляно”.

Так трагічно закінчилось життя славного козацького полковника, героя Хмельниччини, який став жертвою складних політичних умов розірваної на дві частини України.

Ім'я Івана Богуна – видатного полководця епохи Хмельниччини – назавжди залишилося в пам'яті нащадків, про що свідчать численні народні перекази та думи, назви установ і меморіальні дошки.

„А кобзарі грали, в струни дотикали та Богдана з Богуном піснями вихваляли!...”.

Сьогодні ім'я І. Богуна з гордістю носить Київський військовий лицей, а патріотизм козацького полковника, який віддав своє життя справі визволення свого народу, надихає сучасних вояків незалежної Українни.

Про автора:

Леонід Коваенко – кандидат історичних наук, доцент катедри історії Військового Інституту Національної Академії Оборони України, капітан 1 ранги у відставці.

Василь ГОРИНЬ

„РАЗОМ К СВІТЛУ!...“

(До 200-річчя від народження Маркіяна Шашкевича)

Пробудитель Галицької землі, поборник культурного відродження, основоположник нової української літератури в краю – Маркіян Шашкевич заклав підвалини національної самосвідомости, висловив гасла єдності всіх українських земель, приспішив скристалізування політичних ідей. Він, за словами Якова Головацького, сам „дорогу праву знайшов“ та й іншим показав її. Головна сила Шашкевичевої поезії не стільки в її естетичній досконалості, скільки, і насамперед, в тому, що він своєю творчістю осягнув і висловив добу – і тут нема йому рівних. А народну мову підніс на таку висоту, що після нього іншою писати було вже неможливо. До того ж, як підкреслював Юліян Романчук, впроваджував народну мову „до церкви, до школи, до світлиці“.

Маркіян Шашкевич разом з плеядою діячів прогресивного гуртка „Руська Трійця“ – це той феномен, що увійшов у нашу історію перед відомою Весною народів як етапний; „Руська Трійця“ проголосила в Галичині гасла національного і культурного відро-

дження, заклала основи громадських змагань у річище провідних ідей епохи. Своєю діяльністю, публікацією альманаху „Русалка Дністрова“ вона будила свідомість, підносила ролю мови в національній ідентифікації – справді, М. Шашкевич з побратимами зуміли пробити той камінь, що ліг на душу народу, що йому „серце тиснув“. Недаремно Іван Франко писав, що „Русалка Дністрова“ була віхою не тільки літературною, але вона „була свого часу явищем наскрізь революційним“.

Так, М. Шашкевич глибоко усвідомив ідею самобутності українського народу Галичини, необхідність його пробудження, потребу стати і бути таким народом; він висловив свій час, а в багатьох випадках випередив його, „видів будучність і вказував дорогу будучности“ (Митрополит Андрей Шептицький). М. Шашкевич виловлював золоті нитки, що в'язали покряяні кордонами частини великого народу в одне історико-національне ціле. Глянув далі поза галицькі межі, всеукраїнські кордони, сягнув обширів європейських. „Він перший, – за словами Богдана Лепкого, – вивів нас, галичан, із зачарованого кола поза галицькі рогатки на ширший шлях українства... Для Галицької України зробив те, що роблять генії для свого народу – вказав нам шлях поступу“.

Воістину, багато з того, що нині знаємо, усвідомлюємо, – нам дав М. Шашкевич, бо був у числі перших національних предтеч і духовних проповідників краю. Він у багатьох засягах був першим: у своїх творах – перший звернувся до княжої доби, до часів козацьких; перший проголосив ідеї єднання слов'янських народів, єдності українського народу, соборности української; перший створив читанку і дав правопис; перший в українській літературі написав сонет; перший виголосив проповідь народною мовою у Львові в соборі Св. Юра.

Він у багатьох починаннях був першим, заклавши „угловий камінь“ під нашу національно-культурну будівлю, спеленавши її у мовно-літературні ризи.

У нашій історії з'являлися предтечі нового духовного пробудження, що змальовували його обриси і кликали до його здійснення. Україна довго клала жертви за те нове життя, за свій духовний порятунок. У числі провісників нашого визволення духовного був і М. Шашкевич. І сила його в тому, що він, вкраплюючи національне в народну свідомість, саможертвовно сповнив своє призначення,

вкладаючи зерна правди в душі народні, дбав про моральне очищення суспільства.

До М. Шашкевича ми повинні приближуватися щораз, щоб осмислити наші кроки, побачити пройдену віддаль і майбутню перспективу й далі рушати в дорогу. Так і з Тарасом Шевченком – вся наша історія після Т. Шевченка – це здійснення того, що передбачив він у своїх творах, або відхід від його заповітів, Спочатку були М. Шашкевич, Т. Шевченко. Так і на початку нової української літератури було їх слово, слово Т. Шевченка і М. Шашкевича. І ними було все, що є в нашому українському світі. Саме таке розуміння їх місця в нашій душі, в нашій історії та культурі може витлумачити те, що навіть для нас буває дивним, а для чужинців зовсім незрозумілим. Тим пояснюється і такий феномен, що всі сили – соціальні, політичні, духовні, – які з'явилися в нашому світі після Т. Шевченка, М. Шашкевича, І. Франка, Лесі Українки – всі хотіли знайти зв'язок із їхніми творами, ідеями, силкувалися пояснити або виправдати ними свої дії.

Таким чином, між Т. Шевченком і М. Шашкевичем існує зв'язок як духовний, так і творчий, навіть життєві аналогії. Хоч жили в різних умовах, творили серед інших обставин, але у них є спільне – вони висловили свій народ, його болі та страждання, прагнення і сподівання; вони закликали до визволення того народу. І коли у Шевченка – це поклик – „Борітеся – поборете!“, „Розкуйтеся, братайтеся!“, то в Шашкевича – заперечення всякого поневолення – „Ти не неволі син“, заклик до самоусвідомлення – „Споминайте, брата мило“, „Чом ся не встидати маєм?“. Обидва своїм життям засвідчили вірність музи, відданість ідеї (карались, мучились, але не каялись), обох переслідувала каральна система, супроводжувала важка доля. М. Шашкевич укладає для дітей „Читанку“, Т. Шевченко видає „Буквар“. Із петербурзької „Ластівки“ (1841) М. Шашкевич переписав у свій альбом єдину поезію-баляду Т. Шевченка „Причинна“. Із будимської „Русалки Дністрової“ (1837) Шевченко, очевидно, записав пісню „Ой, дуброво, дубровонько!“, щоб після заслання створити отой шедевр – „Ой, діброво – темний гаю!“ (1860).

Найкраще написав Т. Шевченко про своє життя, свою долю і талант, навіть славу, і це повністю можемо віднести до М. Шашкевича), повертаючись із заслання, в один день – 9 лютого 1858 року в Нижньому Новгороді. Це поезії „Доля“, „Муза“, „Слава“.

Творили Шевченко і Шашкевич в руслі духовних покликів доби, стояли на засадах романтизму, що ґрунтувався на культурних та політичних зрушеннях кінця XVIII – початку XIX ст. і охоплював усі ділянки тогочасної дійсності. Концепція світу, модель мислення, розуміння ролі мистецтва і місця митця ставали новими. Українські романтики, зокрема „Руська Трійця“, формувалися на хвилях революційного і патріотичного піднесення, в умовах самовизначення народу, а тому виражали тенденції національного відродження. Таким чином романтизм ставав прапором національних змагань і формою виразу ідей поступу. Саме в умовах нищення національного, духовного українські романтики відшукували джерела цього національного – роздумували над історією України, долею народу, його творчістю, мовою, виходили за межі здобутків власної культури.

Саме тоді, коли, як й інші т. зв. „недержавні“ нації, українці по обидва боки кордонів були відсунуті на периферію суспільного життя, коли українську культуру, літературу, мову заборонювано, переслідуювано, національну свідомість і людську гідність, національну літературу і народну мову треба було відстоювати і оберігати.

В оприлюдненні історіографічних джерел, зразків пісенної творчості та народного епосу – від „Історії Русів“ і козацьких літописів до творів Шевченка, інших романтиків, історіософських роздумувань Шашкевича – бачимо цей почин українців. Власне, фолкльорними творами розкривалася глибока духовність народу; історичними джерелами обґрунтовувалась його самобутність; літературною творчістю засвідчувався національний талант; широкі можливості української мови реалізовувалися в літературі та науці.

Мусило так статися, що наша культура, література, спираючись на духовні традиції, релігійну основу, морально-правовий кодекс народу, взоруючись на сусідні культури, утверджувалися як українські, набували самобутніх ознак. Власне, романтизм повернув народу його мову, яка формувала той народ, повернув Україні, що була специфічною „копальнею“ для західноєвропейської літератури, своєрідним „місцем зустрічі поетів“, що стала „обітованою землею слов'янської поезії“ (А. Міцкевич), її історію, відкрив красу української пісні, а все це – покликало світоглядні зрушення, здат-

ність народу мислити історично, а письменників творити в руслі нової парадигми в естетиці.

Отже, політичне та культурне становище, в якому опинилася Україна, покраяна кордонами між чужинецькими державами, спонукали письменників, діячів науки і культури до роздумів над історією краю, долею народу, явищами духовності, над зв'язком людської одиниці з єдиним цілим, національного і загальнолюдського. Так у суспільній свідомості визрівали ідеї нового світосприйняття, народна свідомість робилася чинником національного самопізнання, формувались ідея нації, національний характер, висувалася героїчна особистість.

Наголошуємо тут на питаннях суспільно-філософських чи мистецько-літературних, які не були чисто теоретичними, естетичними, бо ставали сутнісними для українства, що вписувалося в європейський контекст, світову культуру. І саме романтизм „вивів у світ“ українську літературу, а вершиною українського романтизму стала творчість Тараса Шевченка, на західноукраїнських землях першими романтиками були поети „Руської Трійці“, Маркіян Шашкевич. Той Маркіян, що вказав нам дорогу до дніпрян, що, за його ж словами, поетичним зором обняв простір „поміж Доном і Сяном“, сягав „поза Волгу, за Дунай“.

Публікацією фолкльорних творів у „Русалці Дністровій“, зверненням до історії, народної мови молоді ентузіясти М. Шашкевич і його товариші засвідчили про глибоку духовність народу, його самобутність – так утверджувалась на західноукраїнських землях нова література романтичного спрямування, революційного пафосу. У „Русалці Дністровій“ уміщено народні пісні, баляди, „старовину“, оригінальні поетичні твори, переклади й наукові розвідки. Та понад усе вивищувалася постать М. Шашкевича, його поезія – ця цвітка дрібная, весна раненька, що заповідалася на поезію високого артистизму.

Говорити про М. Шашкевича-поета потрібно окремо. Тут скористаємося з оцінки І. Франка, що Шашкевичеві поезії „чарують і завсігди будуть чарувати читателя тим, що впливали з серця чистого, з душі і з темпераменту оригінального і дуже симпатичного“. Також наголосимо лише на найулюбленішій його формі поетичній – зв'язку з піснею народною. Це та ділянка, де родиться і росте, в'яне і завмирає українська душа. Це її радість і смуток,

ясний день і темна ніч; у пісні, українській думі чи не найбільша сила, що могла відродити український народ.

І в цій стихійній формі народної пісні, глибинах народної душі М. Шашкевич черпав заховані національні скарби, вбирав стремління і прагнення народу, використовуючи поетичні засоби фольклору. Але поступово долав рамки фолкльорного, етнографічного романтизму, писав оригінальні твори, дбаючи про дальший розвиток рідної літератури, розширення можливостей народної мови. Такий шлях пройшло багато українських романтиків 30–40-их років XIX ст.

Неповторність М. Шашкевича-поета – в ніжності його почуттів, доброті серця, у їх гармонії, в широті поетичного вислову, як це маємо у „Веснівці“ – перлині української романтичної поезії. Встиг лише виразно накреслити ділянки майбутніх осягів. Був „людиною з очищеною мовою людського серця, зверненого до сердець“ (І. Франко), намагався згорнути „весь світ до себе“ („Веснівка“).

Сучасники дивилися на нього і зачаровувалися його щирістю і сердечністю, бачили в ньому людину стійкого характеру, послідовного поступу, ніжної вдачі; людину, в якій при згадці про українство, народність, мову „показувалась його сильна душа“, а очі „блискотіли живістю і якимсь святим вітхненням“, горіли огнем, любов'ю і завзяттям (Я. Головацький).

М. Шашкевич виголосив проповідь народною мовою в соборі Св.Юра, за ним пішли інші, почалась українізація церковного життя, проповіді народною мовою розбудили народ, душпастирському проповідництву було надано живої форми. Тому М. Шашкевич учить нас, що не можемо поминути стану, з якого він вийшов і в середовищі якого творив – греко-католицького духовенства. Визнаймо, що в національному пробудженні Галичини ролю духовенства велика, звідси постає і місце Греко-Католицької Церкви в житті українського народу, церкви, яка стала найпевнішою охороною традицій, моралі, була найміцнішим гарантом нашої духовності.

У своїх проповідях („Сіймо, а збирати будем...“) о. Маркіян, розсипаючи перли свого духа, плекав віру, вказував шлях, щоб не розчаровуватися в житті. У Христовій вірі шукав захисту в життєвських буднях. Своєрідним дзеркалом душі М. Шашкевича, а

також його оригінальним творчим задумом є „Псалми Руслано-ві“ – мистецький зразок поезії в прозі, свідоцтво його релігійного світогляду та естетичної концепції. Псалми провадять до доброти, зичливості, любові та пожертви, це ніби – жертвник самопосвя-ти. Поет закорінювався в релігійні джерела, національну тради-цію, моральний кодекс народу.

Нині переживаємо важливі моменти в житті одиниці та на-роду. Як побожний звертається до Святого письма, так і завжди всі старалися покликатися на Шевченка, Шашкевича, тому їх ви-користовували радикали і соціялісти, націоналісти та інтернаціо-налісти, демократи, навіть комуністи – всі пробували довести свій зв'язок з ними, свою причетність до їх творів, ідей, імені їхнього. У них шукали цитати, поклики і заповіді. Все це не похитнуло вели-чі Шевченка, Шашкевича... Вшанування духовних пророків Укра-їни завжди набирало великого смислу. Це високий текст глибокий підтекст; це символ духовного єднання двох віток нашого народу – Сходу і Заходу, збереження культу світочів України.

Коли матимемо людей Шашкевичевої самопосвяти – тих, що вміють і можуть так жертовно любити свій народ, страждати за нього, боротися за його кращу долю і вірити у світлу волю, то май-бутнє за нами. Світле майбутнє нашого народу. Пам'ятаймо слова Лесі Українки, що ми таки маємо велику силу, коли нас стільки гноблено і нищено, але не здолано, не поборено. Бо завжди були Ті, котрі знали, „що то є любити до загину“, були Ті, яких сила „вели-кого вогню і смерть не погасила“, був могутній клич о. Маркіяна:

*Разом, разом, хто сил має,
Гоніть з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє,
Разом к світлу, други жваві!*

Петро КИРИЧОК

БЕЗСМЕРТНА УКРАЇНКА

(До 140-річчя від народження Лесі Українки)

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 року у Новограді-Волинському. Мати її – письменниця Олена Пчілка, і батько, правник-адвокат, багато уваги приділяли гуманітарній освіті дітей, розвивали інтерес до літератури, вивчення мов, перекладацької праці. Серед близького оточення майбутньої поетки були відомі культурні діячі: Михайло Драгоманов (її дядько по матері), Михайло Старицький, Микола Лисенко. Все це сприяло ранньому входженню Лесі в літературу: в дев'ятирічному віці вона вже писала вірші, у 13-річному почала друкуватись. У 1884 році у Львові в журналі „Зоря“ було опубліковано два вірші („Конвалія“ і „Сафо“), під якими вперше з'явилось ім'я – Леся Українка.

Дитячі роки поетеси минули на Поліссі. Взимку Косачі жили в Луцьку, влітку – у селі Колодяжньому. Серед чинників, які впливали на формування таланту Лесі Українки, була музика. „Мені часом здається, – писала вона, – що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський

жарт”. Цей „жарт“ – захворювання на туберкульозу, з якою вона боролась усе життя. Хвороба спричинилась до того, що дівчинка не ходила до школи, однак, завдяки матері, вона дістала глибоку і різнобічну освіту. Письменниця знала понад десять мов, українську, російську і світову літературу, історію, філософію. У 19-річному віці вона написала для своєї сестри підручник „Стародавня історія східних народів”.

У 1879 році було заарештовано і вислано до Сибіру тітку Лесі, Олену Косач, яка належала до київського гуртка „бунтарів”, там же, в Карійській тюрмі, загинула мати її найближчої товаришки – Марія Ковалевська. Враження тих літ виявилися такими сильними й пам'ятними, що пізніше ожили у віршах „Віче”, „Мати-невільниця”, „Забуті слова”, „Епілог”. Ідеалом для поетки стає герой, який, пробитий списом, шепоче: „Убий, не здамся!”

З кінця 1880-их років Леся Українка живе у Києві.

На початку 1893 року у Львові виходить перша збірка поезій Лесі Українки – „На крилах пісень”. Збірку відкриває цикл лірики „Сім струн”, з якого постає образ „бездольної матері“ – України, цей образ дістає свій розвиток у циклі „Сльози-перли”. Два наступних цикли – „Подорож до моря“ і „Кримські спогади“ – привертають увагу не тільки любов'ю до рідної землі, красою пейзажних малюнків, а й рефлексіями ліричного героя, думка якого раз по раз звертається до проблеми волі і неволі. Серед вміщених у збірці творів виділяється вірш „Contra spem spero”, що сприймається як кредо молодій письменниці, декларація її незнищеного оптимізму. Та особливо гостро – як заклик і гасло – прозвучали у тогочасній суспільній атмосфері „Досвітні огні”.

1892 року у Львові виходить „Книга пісень“ Г. Гайне, де Лесі Українці належали 92 переклади. Вона перекладає також поезію в прозі Івана Тургенєва „Німфи”, уривок з поеми Адама Міцкевича „Конрад Валленрод”, поетичні твори В. Гюго „Лагідні поети, співайте“ і „Сірома”, уривки з „Одіссеї“ Гомера, індійські обрядові гімни з „Ріг-Веди”.

Початок роботи Лесі Українки над прозовими жанрами пов'язаний з діяльністю гуртка київської літературної молоді „Плеяда”. Тут готували видання для народу з історії, географії, перекладали твори російських та закордонних письменників; гуртківці писали і власні твори, які оцінювались на конкурсах. Так були на-

писані і деякі оповідання Лесі Українки, присвячені переважно соціально-побутовим темам. Вони друкувалися в журналах „Зоря“ („Така її доля”, „Святий вечір”, „Весняні співи”, „Жаль”), „Дзвінок“ („Метелик”, „Біда навчить”).

У 1894–1895 роках Леся Українка перебувала в Болгарії у Михайла Драгоманова. Там була написана переважна частина циклу політичної лірики „Невільничі пісні”. Поетка говорить, що розлучається з рожевими мріями, з скаргами на долю і сльозами та свідомо приймає свій терновий вінок. Вона відчуває в собі народження нової людини – як криці у вогні („Північні думи”, „О, знаю я, багато ще промчить”).

З 1893 року вона перебуває під таємним наглядом, підтримує тісні зв'язки з особами, які були на засланні і багатьма студентами „сумнівної політичної благонадійності”.

У 1898 році у „Літературно-науковому віснику“ з'являється стаття І. Франка про творчість Лесі Українки, в якій він ставить поетесу в один ряд з Шевченком.

1899 року у Львові виходить друга збірка поезій – „Думи і мрії”. Сюди ввійшли цикли „Мелодії”, „Невільничі пісні”, „Відгуки”, поеми „Давня казка“ і „Роберт Брюс, король шотландський”. Ця збірка засвідчила безсумнівний злет творчості молодої поетки.

В 1900 році в Петербурзі Леся Українка познайомилася з російськими літераторами, які групувались навколо журналу „Жизнь”, вмістила в цьому виданні чотири статті. Написала вона їх у Мінську, біля смертельно хворого Сергія Мержинського. В одну з найстрашніших ночей, у стані невимовної туги, створила вона драматичну поему „Одержима“ (1901), в якій вибух інтимного почуття, викликаний нелюдськими стражданнями вмираючого товариша, спрямовується в широке русло вибору людиною життєвого шляху і тієї ідеї, якій вона служить увесь свій вік (ці питання звучать уже у вірші „Завжди терновий вінець...”, написаному за кілька місяців до „Одержимої”, і широко розроблені у драмі „Адвокат Мартіан”, 1913). С. Мержинському присвячені також „Я бачила, як ти хилився додолу”, „Мрія далекая, мрія минулая”, „Калина“ та інші вірші – цілий цикл інтимної лірики. Трагічні переживання поетеси віддлунюються також у поемі „Віла-посестра”.

Пережита особиста драма позначилась на загостренні хвороби легень, і Леся Українка їде на Буковину, далі – на Гуцульщину ряту-

вати підірване здоров'я. В 1902 році у Чернівцях з ініціативи студентів університету, які тепло вітали поетку, вийшла третя збірка її поезій – „Відгуки”. Вона складається з циклів „З невольницьких пісень”, „Ритми”, „Хвилини”, шести легенд і драматичної поеми „Одержима”.

Феномен таланту Лесі Українки полягав у тому, що вона одночасно плідно працювала в різних літературних жанрах.

Визначний внесок в розвиток світової культури зробила Леся Українка і своїми перекладами творів письменників багатьох літератур українською мовою. Після І. Франка Леся Українка була чи не найпліднішим і наймайстернішим таким перекладачем.

Перекладами з інших літератур поетка почала займатися з дитячих років. У 13-річному віці вона разом з старшим братом Михайлом, що виступав під псевдонімом Обачний, переклала українською мовою „Вечори на хуторі біля Диканьки“ Миколи Гоголя. А ставши відомою письменницею, вона створила широку програму перекладу українською мовою творів Гоголя, Короленка, Гаршина, Пушкіна, Лермонтова, Тургенева, Некрасова, Салтикова-Щедріна, Гончарова, Достоевського, Л. Толстого, Сервантеса, Петрарки, Шекспіра, Мольєра, Вольтєра, Руссо, Бомарше, Бернса, Гете, Шіллєра, Байрона, Вальтера Скотта, Бальзака, Беранже, Гейне, Гюго, Лєсажа, Леопарді, Лонгфелло, Жорж Санд, Сталь, Флобера, Золя, Міцкевича, Сирокомлі, Конопницької, Красицького, Крашевського, Ожешко, Сенкевича, Словацького та багатьох інших. Уже оцей перелік прізвищ визнаних у всьому світі митців художнього слова засвідчує про неабияку обізнаність Лєсі Українки з найкращими надбаннями світової літератури, з якими вона намагалася ознайомити український народ з метою піднесення його інтелектуального і культурного рівня.

Її увагу привертають вершинні явища світової літератури – „Макбет“ Шекспіра, „Пекло“ Данте, „Каїн“ Байрона. Вона перекладає також драму Г. Гауптмана „Ткачі”, яка належала до забороненої в Росії літератури, вірші Надсона, Конопницької, Ади Нєгрі. З метою популяризації української літератури серед російського читача Леся Українка вибирає для перекладу твори на народні теми. У видавництві „Донская рєчь“ у Ростові-на-Дону в 1903–1905 роках вийшли в її перекладах російською мовою оповідання Івана Франка „Сам собі винен”, „Добрий заробок”, „На дні”, „Ліси і пасовиська”,

„Історія кожуха”, „До світла”. Переклади Лесі Українки відзначаються високою мовною культурою, пильною увагою до відтворення ідейно-художнього змісту оригіналу, його стильових особливостей.

Особливе місце у творчій біографії Лесі Українки займає фольклор. Починаючи з дитячих вражень (поема в народному дусі „Русалка”) і кінчаючи останньою казкою „Про велета”, він органічно входить у поетичний світ письменниці. Вона записує з уст селян обряди, пісні, думи, балади, казки. Вже на початку 1890-их років Леся Українка друкує в „Житті і слові“ підбірку „Купала на Волині”. Широтою інтересів відзначається рукописний зошит пісень з села Колодяжного, куди ввійшли веснянки, колядки, весільні, родинно-побутові, жнивварські та ліричні пісні. Під час перебування в Карпатах поетеса записувала гуцульські мелодії; в 1903 році вона друкує збірник „Дитячі гри, пісні, казки”. У 1904 році у неї виникає задум видати „Народні пісні до танцю“ (54 тексти). Леся Українка стає ініціатором видання українського героїчного епосу, у 1908 році записує на фонографі думи у виконанні кобзаря з Харківщини Г. Гончаренка. 30 записів веснянок і обжинкових пісень з голосу Лесі Українки зробив композитор Микола Лисенко. 225 пісень увійшли до книги „Народні мелодії. З голосу Лесі Українки”, яку впорядкував і видав 1917 року Климентій Квітка. У 1908–1910 роках стараннями поетки була організована експедиція Філарета Колесси для записування народних дум на Полтавщині, й у 1910–1913 роках у Львові вийшли два томи цих записів („Мелодії українських народних дум”), які стали визначним явищем світової фольклористики.

Через хворобу Лесі Українці доводилось багато їздити по світу. Вона лікувалася в Криму і на Кавказі, у Німеччині і Швейцарії, в Італії та Єгипті. І хоча чужина завжди викликала в неї тугу за рідним краєм, але й збагачувала новими враженнями, знанням життя інших народів, зміцнювала й поглиблювала інтернаціональні мотиви її творчості. Так, у циклі „Весна в Єгипті“ (1910), Леся Українка знайомить українського читача з цим краєм, його природою, людьми.

У 1904 році в Києві вийшло ще одне видання поетичних творів Лесі Українки (вибране) під заголовком „На крилах пісень”.

1905 рік не був несподіваним для Лесі Українки. Драматичні поеми „Осіньна казка“ і „В катакомбах”, датовані 1905 роком, були безпосереднім відгуком на революційні події.

Після поразки революції Леся Українка звертається до соціальної і політичної сатири, співпрацює в журналі „Шершень”, її вірші „Пан політик”, „Пан народовець”, „Практичний пан“ та ін. – це критика ліберальної буржуазії, лжедрузів народу.

В останнє десятиліття у творчості Лесі Українки переважала драматургія. За порівняно короткий час було написано понад 20 драматичних творів, які відкрили нову сторінку в історії театральної культури.

Поетичний театр Лесі Українки вимагав від глядача розвивати здатність не лише дивитися, а й бачити та розуміти, підноситися від живого споглядання до абстрактного мислення. Все це разом було однією з причин складної сценічної долі драматургії поетки; ні тогочасний театр, ні глядачі ще не були готові до її освоєння. Так, поставлена в 1899 році драма „Блакитна троянда“ (1896) успіху не мала. Щось подібне – нерозуміння, глузування – пережила знаменита „Чайка“ Антона Чехова, зазнавши провалу в Александрінському театрі в 1896 році.

На характер і тенденції новаторства Лесі Українки-драматурга проливають світло її статті, в яких викладена теорія соціальної драми. Виходячи з концепції змістовності жанру, авторка багато уваги приділяє його еволюції.

Призначення сюжетів притчевого характеру, які брала Леся Українка з історії Давнього Сходу й античного світу, полягало не в бажанні „оживити історію”, а в прагненні письменниці художньо об’єктивувати духовну суть філософських і морально-етичних шукань та політичних проблем свого часу (драма „Кассандра“ (1907), драматична поема „В катакомбах“ (1905), драматичний діалог „На полі крові“ (1909), драма „Руфін і Прісцилла“ (1910), драматична поема „Адвокат Мартіан“ (1911)).

Про те, що Лесю Українку постійно хвилювала тема „митець і суспільство“, свідчить її драматична поема „У пущі”, над якою вона почала працювати в 1897 році, а завершила в 1909 році.

Визначним досягненням драматургії Лесі Українки є її „Камінний господар”. Це одна з найцікавіших версій легенди про Дон Жуана, до образу якого зверталосся багато великих художників. Звернення до образу Дон Жуана мало і конкретні причини. В 1911 році в журналі „Русская мысль“ Петро Струве, який у 1890-их роках підтримував культурний рух на Україні, виступив із статтею,

де заперечував доцільність самого існування української культури, говорив про її нездатність використовувати світові образи. Політичне донжуанство Струве обурило Леся Українку і, вважаючи, що лише публіцистичної полеміки тут замало, вона написала „Камінного господаря”.

Останні роки Леся Українка жила в Грузії та Єгипті. Невблаганно прогресувала хвороба. Перемагаючи тяжкі страждання, вона знаходила силу працювати. На Кавказі вона все частіше згадувала волинське дитинство, перед нею поставали картини задумливої поліської краси. Так виникла „Лісова пісня”, яка була написана за кілька днів тяжкохворою поетесою.

Датовані 1913-им – останнім роком життя – твори свідчать, що Леся Українку не залишили роздуми про громадянські обов'язки митця, його творчий подвиг. Образ співця стає в центрі останньої драматичної поеми – „Оргія”. Свій ліро-епічний триптих – „Що дасть нам силу?”, „Орфееве чудо”, „Про велета”, в якому звучить думка про суспільне перетворюючу місію мистецтва, письменниця присвятила Іванові Франкові і надіслала до ювілейного збірника на його честь.

Леся Українка померла 1 серпня 1913 року в грузинському містечку Сурамі. Тіло її перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі.

Леся Українка привертала увагу багатьох письменників і дослідників різних літератур, її твори перекладалися і перекладаються майже у всіх країнах світу, зокрема Росії, Білорусії, Чехії, Англії, Німеччині, Франції, Канаді, США та ін. Літературознавці багатьох країн присвятили українській поетесі чимало статей, монографій, літературних портретів.

Про автора:

Петро Киричок – доктор філологічних наук, професор Симферопільського державного університету.

ІВАН ФРАНКО – ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ

„...Роздивляючися літературну фізіономію Лесі Українки, ми бачимо, що вона тільки закінчила першу добу свого розвою, її талант тільки що отрясся з повивачів тієї несамостійности, що путає кожного поета при перших його кроках. Він тільки що уперше широко і сміло розмахнув крилами власного лету, тільки що показав себе в повній силі і показав нам, чого ми можемо ждати у будущині від сієї писательки.

...Останні її твори – се такий голосний та страшний стогін примученої душі, якого не чулося у нас ще від часу киргизьких думок Шевченкових. Сей стогін тим страшніший, що він не пливе з якогось песимістичного світогляду, не є доктриною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходиться українське слово та всяка вільна гуманна думка в Росії...

Леся Українка належить до тих талантів, що виробляються звільна, що важкою інтенсивною працею доходять до панування над формою і змістом, над мовою й ідеями. Десятиліття, що про-

йшло від опублікування її перших творів, дозволяє нам слідити той розвій від перших, майже дитячих поривів аж до повного майстерства, від дитинячо-примітивних форм до блискучих і вповні гармонійних, від дитинячої імпресіоністики до широкої ідейності і могутнього пристрасного огню. І коли ми рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбувався той розвій, і до крайности сумний стан того суспільного і духовного ґрунту, на яким виростає наша письменка, то сам факт її постійного розвою і то власне такого розвою будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту і при тім одною з найцікавіших появ нашої нової літератури...

В творчості нашої авторки чимраз частіше прориваються смілі ноты, охота до життя і до боротьби, а разом з тим розширяється її світогляд, поглиблюється розуміння життя...

...Вона помалу доходить до того, що може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясніє сильна віра в кращу будущину...

Від часу Шевченківського „Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте“ Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої дівчини. ...

Леся Українка не силкується на Шевченків патос, не переживує його термінології; у неї є свій патос, своє власне слово...

У самої наболіло на душі чимало, у самої поетичне слово доспіло і сиплеться, мов золота пшениця...

В поемі „Давня казка“ авторка підіймає наново тему, порушену в „Місячній легенді“, але підіймає далеко вдаліше, ставить її широко і обробляє по-майстерськи. Ся тема – відносини поета до суспільности, а властиво значення поезії в індивідуальному і громадському житті...

Лесина поема, без сумніву, одна з найкращих і найхарактерніших окрас нашої нової літератури. В наших часах, в часах загального рознервування і екстраваганції, в часах, коли скрізь лунає, аж лящить, поклик „штука для штуки?“ (мистецтво для мистецтва?), аж чудно якось із уст поета почувати такі тверезі та здорові погляди на задачу і вагу поезії, які висказує тут наша авторка. По її думці, поезія для маси робочого народу – потіха в горі, спочинок

по праці, для кожного чоловіка – природний вираз розбудженого чуття і вищих змагань, для всієї громади – заохота в боротьбі і докір усякій нікчемності; для пригноблених – вона гарячий поклик до бою за волю і людські права, а для кривдників грізний месник. Все і всюди поезія – слуга життєвих потреб, слуга того вищого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі.

...Вона ... до найвищої сили і гідності доходить тільки тоді, коли робиться виразом життя і боротьби найширших народних мас і разом бойовим окликом за найвищі людські і громадські ідеали – свободу, рівність і братерство всіх людей...

Цілу поему мусимо признати дуже гарною. Композиція проста і ясна, без зайвих епізодів, конфлікти між обома героями зазначені виразно, глибокими рисами, хоч і не підведені крикливими фарбами, характери змальовані живо і вірно і, хоча ціла поема властиво має символічне значення, то проте її герої ніде і нічим не подібні до мертвих абстрактів і символів, а живуть повним індивідуальним життям. Се великий тріумф таланту Лесі Українки; її твір є наскрізь ідейний, а проте не є тенденційний.

Ще одну важну прикмету свого таланту виявила наша авторка в тій поемі – гумор...

„Давня казка“ вся, від початку до кінця, держана в легкім гумористичнім тоні. Се гумор наскрізь добродушний, щирий, що пливе не з гамованої злости, не з зависти, а з глибокої любови, з ясного спокійного погляду на життя і його боротьбу. Навіть там, де сама течія оповідання набирає кровавого кольору, напр., в бунтівницькій пісні поетовій, авторка вмє своїм гумором озолотити ту кроваву течію, надати їй побуту наївного жарту...

Ще раз повторяю: читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а притім такими простими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну...

Ми перебрали всі важніші поетичні твори Лесі Українки. Ми не покривали хиб її перших спроб, судили їх гостро, міркуючи, що авторка такої міри, як вона, не потребує поблажливости. Для пізніших творів ми маємо найповніше признання і подив. Україна,

на наш погляд, нині не має поета, що міг силою і різносторонністю свого таланту зрівнятися з Лесею Українкою..

Її талант – ліричний, але не вузько суб'єктивний: їй удаються й епічні, і драматичні форми, але тільки тоді, коли вони являються тільки формами її могутньої лірики.

*Іван Франко, „Леся Українка“. – Зібрання творів у 50 томах.
Київ: Наукова думка, 1981. – Т. 3І. – С 254-255, 264-371.*

Петро ЧАСТО

„БРАК ВІРИ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ІДЕАЛ“

(До 170-річчя від народження Михайла Драгоманова)

Культура – це та витончена аж до небезпечної крихкості сфера, котра, аби не занепасти, завжди потребує багатоманіття, неоднозначності, навіть непослідовності, навіть парадоксальної суперечливості її рушіїв. Тому від поета, новеліста, романіста, публіциста, художника, композитора, архітектора, зрештою – й від вченого, зокрема від історика, щоразу очікують неповторюваності, новизни, смислової й естетичної свіжості, несподіваності.

Але що ми подумали б, якби такі ось похвальні в культурі якості виказував державний діяч, політичний чи духовний провідник, особливо у випадку важкого історичного відродження свого народу?

Втім, прецеденти, на жаль, вже були. Згадаймо хоч би дві великі українські постаті – Володимира Винниченка в літературі та Михайла Грушевського в історіографії. Обидва імена назавжди залишаться в золотому фонді нашої національної культури, а проте

державницька діяльність обидвох цих знаменитостей не принесла, м'яко кажучи, слави ні їм, ні Україні.

Бо дар провідництва – це не те саме, що художній чи науковий геній, і хоч культурі цей дар не суперечить, але й не дає їй стримати себе, загальмувати, прориваючись, часом з болем, в нову історичну реальність і ведучи за собою народну масу. Вести по сухому, де ноги не грузнуть і легко протоптати нову стежку – тоді охочих провадити не бракує, цілком інша річ, коли попереду – болота, трясовина, і ніде нема стовпчиків з вказівками, нема жодних орієнтирів, і перехід здається неможливим. Й от хтось один виступає з розгубленої і зневіреної юрми – той „хтось“, хто нібито нічим не відрізняється від усіх інших – ні кількістю прочитаних книжок, ні офіційним дипломом з ділянки проводирських наук, тільки така ось „маленька“ різниця між ним і рештою люду: він знає, що не перейти ці неперехідні болота не можна, і чує голос у собі: „Встань і веди! І ні на мить не сумнівайся!“.

А потім-потім, коли ноги знову відчують під собою твердий ґрунт і з'явиться перспектива нових стежок, і з'являться нові поводирі, про смертельну трясовину за спиною скоро забудуть, на тисячу ладів перетлумачать її, скажуть, що болото можна було й обійти, можна було зберегти черевики чистенькими. І після історії переходу, котра записана вже на небесах, почнеться культура – те, що пишеться чорнилом...

Але також добре відомо з нашого національного минулого, що українська історія й українська культура творилися в тісному взаємному переплетінні, то стимулюючи одна одну, то підставляючи одна одній ногу, з тяжкими вислідами для обох.

Ще й складніші, драматичніші варіанти в нас траплялися – коли за творення історії, в сенсі переродження роду-племені в народ, у націю, бралася людина культури – та сама людина багатоманітних знань, суперечливих уявлень і майже неминучої для культурництва непослідовності.

До таких діячів культури і водночас націєтворення належав Михайло Драгоманов – велика, але в такій мірі неоднозначна особистість, що суперечки в оцінюванні його життя і праці ніколи, мабуть, не стихнуть. У цьому він був трохи подібний до Пантелеймона Куліша – принаймні, рідкісною ерудицією, запальним характером, неситимою жадобою діяльності, творчим вогнем, але

найбільше – дивною претензією на ролю інтелектуального сонця, довкола якого мусить обертатися все свідоме українство. Проте П. Куліш, караючись своєю поетичною вторинністю, бодай підсвідомо знав, що Бог послав з особливою місією не його, а Тараса Шевченка, але, не будучи спроможним свідомо визнати ту Шевченкову богообраність, сахаючись беззастережного Кобзарєвого поводирства через історичну українську трясовину, він переконував сам себе, що знає кращі шляхи, легші, на котрих не треба буде крові, бо вповні вистачатиме культури.

М. Драгоманов – постать незрівняно цільніша, внутрішніх конфліктів, сумнівів ледве чи колись зазнав, і ця цілісність, цілеспрямованість характеру могла привести його до провідництва позачасового національного значення, якби не непереборна перешкода – покладання виключно на розум, на знання, майже абсолютна атрофованість інтуїції, майже абсолютна нефілософічність – це при тому, що блискуче орієнтувався в історії філософії! – майже абсолютна відсутність в його душі відчуття вічності.

Але, певно ж, не про душевну бідність чи обмеженість йдеться, а про самовіддане, фанатичне належання М. Драгоманова інтелектуальній атмосфері ХІХ сторіччя, збудженого ідеєю прогресу, райдужними соціальними теоріями, котрі тоді ще нікому, майже нікому, не здавалися марними ілюзіями і котрі для більшості тодішніх інтелігентів ставали розумовою „релігією“ – як надійний і єдиний засіб перебудови людського буття на засадах свободи, рівності і всесвітнього братерства.

З ранньої юности, ще, властиво, з Полтавської гімназії, як прийняв М. Драгоманов соціалістичне „вірую“, то не відрікся від нього до самої смерти. Що цей його світогляд дістав першопоштовх саме в Полтаві, – теж не випадковість. Згадати хоч би полтавську масонську ложу „Любов до істини“, до якої належали поет Василь Капніст, мистецтвознавець Василь Григорович, математик Андрій Величко, автор безсмертної „Енеїди“ Іван Котляревський та інші відомі діячі мистецтва і науки.

То були бурхливі часи після Французької революції і наполеонівських війн, після повернення з Європи російського імперського війська, у складі котрого було немало вільнодумних офіцерів-аристократів. Саме з цього кола й утворилося ядро принципівих ворогів монархії, прихильників республіканських демократичних

ідей. Вершиною цього руху став хоч і невдалий, трагічний, та все ж історично знаменитий виступ декількох полків на Сенатській площі в Петербурзі 14 грудня 1825 року. Але ще задовго до того дня імперію охопила мережа масонських лож і таємних товариств. Особливо активно вони діяли в Україні, де зіштовхувалися великоросійські і великопольські інтереси і де, отже, був відповідний ґрунт для пропаганди республікансько-демократичного переустрою і Росії, і всього слов'янського світу.

Саме на Полтавщині, в Решетилівці, виникло таємне „Товариство першої згоди“. Невдовзі воно перетворилось у „Товариство з'єднаних слов'ян“, а трохи пізніше – об'єдналося з „Південним товариством“, що його творили майбутні декабристи. Програма спільного їхнього руху – визволення усіх слов'янських земель, заснування в них незалежних народно-демократичних правлінь та з'єднання усіх їх вільним федеративним союзом.

Ще й така ось цікава ниточка: членом „Товариства з'єднаних слов'ян“ був Яків Драгоманов, рідний брат Петра Драгоманова – тобто батька Михайла Драгоманова. І став Яків Драгоманов цим членом, коли служив у Полтавському піхотному полку.

Не тяжко припустити, що брати Яків і Петро – а вони були між собою дуже близькими – однаково ставилися до життя й нових ідей, і про це ставлення не міг не знати від свого батька Михайло Драгоманов.

Тому більш ніж ймовірно, що, вступаючи, після закінчення Полтавської гімназії, до Київського університету св. Володимира, внутрішньо він уже перебував у певній ідейно-світоглядній інерції, котра позначилася й на його студентстві.

Доречно тут нагадати, що головним мотивом для заснування Університету св. Володимира – сталося це в 1833 році – була для царя Миколи I потреба побороення польонофільства на Правобережній Україні, зокрема серед тієї київської інтелігенції, котра співчувала польським повстанцям 1830-1831 років.

Університет 1859 року, коли його студентом став М. Драгоманов, вирував двома паралельними молодіжними рухами – пропольським й українофільським. Певна річ, вони перетиналися у спільних гарячих дискусіях, й обидва обстоювали цінності своїх національних культур.

Але була ще одна організована студентська група – її членів називали „космополітами“. Їй саме до неї належав Михайло Драгоманов, що, знов таки, не дивно, бо зайвий раз підтверджує тезу про значний вплив на нього полтавської інтелектуальної атмосфери, зараженої західноєвропейськими ідеями соціального прогресу – ті ж ідеї за самим визначенням були космополітичними.

Всі свої студентські роки М. Драгоманов сповідував світогляд „общерусскости“, оскільки українофільство, на його погляд, вдовольнялося вузькими межами культурництва і залишалося байдужим до, як він вважав, „реального боку“ життя суспільства – до соціального становища народів Росії.

Звичайно ж, чесний зі собою та принциповий з іншими, він не міг не бачити зв'язку між соціальним і національним в імперії. З дитинства, з дому, з Полтавської гімназії, з університету він був органічним українцем, але українцем... політичним. Навіть така подробиця: український фолкльор привабив його передусім творами, котрі, вже у пізніше виданому збірникові, дістали назву – „Політичні пісні українського народу XVII–XIX ст.“.

І вся Україна була, на його погляд, незораною нивою, до котрої належало застосувати політичного плуга – європейські демократичні ідеї та соціальні теорії.

Його університетські наукові зацікавлення стосувалися історії Сходу і Риму. Мабуть, якби Російська імперія взяла собі за взірець давній Рим з тією похвальною толерантністю до мов і культур підкорених народів, то соціальний прогрес, соціалізм назавжди заступив би перед очима М. Драгоманова національне буття народу. Але Росія, як писав Іван Франко, тоді ще палкий драгоманівець, була „краєм крайнощів жорстоких“, і в особливій мірі – щодо України й українського вільнолюбства.

От і призначила доля своєму обранцеві тяжкий труд поєднання непоєднуваного – українського патріотизму з російським дисидентським лібералізмом і західноєвропейським соціалізмом. Згодом він пояснював це в автобіографії: „Бувши українцем з походження і бачивши в Києві немало такого, про що в решті Росії уявлення не мали, я в багато дечому поділяв сумніви й ідеї українських націоналістів, і також у багато дечому вони мені здавалися реакційними: я не міг поділяти байдужости до російської

літератури, котру мав за значно розвинутішу, ніж українська, і за ближчу до загальноєвропейських інтересів...“.

Феноменальна пам'ять з юних літ відчиняла перед ним двері до рідкісної ерудиції, її могло вистачити для якогось визначного, фундаментального вкладу в науку, якби не особиста вдача, ексцентрична і честолюбна, котра мимоволі спрямовувала весь його розумовий потенціал в полемічне русло.

Полемізував з усіма, кого зустрів на своїй життєвій дорозі. В університеті – з польонофілами й українофілами, опісля – з кирило-методіївцями, з музою Тараса Шевченка, з Борисом Грінченком, з Іваном Франком, з польськими демократами, з російськими „народовольцями“. Був неперевершений майстер знаходити в усіх суспільних явищах найтонші внутрішні суперечності, в усіх тодішніх інтелектуальних течіях і рухах бачити якусь неповноту чи непослідовність. Сам же залишався на недосяжній для критики захмарній висоті соціалістичних ідей – тоді ще доемпіричних, ще чистих.

Цей особливий талант М. Драгоманова багатьох сучасників захоплював і робив з них його однодумців, але декого й спантеличував і по смерті спричинив з'яву завзятих антидрагоманівців, зокрема Дмитра Донцова, з політичної публіцистики якого й походить цей осудливий термін – „драгоманівщина“.

Можна сказати, що сама полум'яна полемічна вдача М. Драгоманова, поєднана з надзвичайною ерудицією й рідкісним аналітичним хистом, весь час ставила його на межу, на якій щось закінчувалося, а щось починалося.

Він радикально зревізував безполітичне українофільство кирило-методіївців, критикуючи „пізнього“ Миколу Костомарова за ідейне відступництво і за той же „общерусизм“, до якого в молоді роки належав сам; Пантелеймона Куліша й інших діячів українського культурництва – за безплідний, бо безполітичний, український патріотизм; Бориса Грінченка – за надмірне обстоювання „національних святощів“ і неприйняття космополітизму; російських соціалістів і польських демократів – за їхню мовчазну згідливість з політикою русифікації і польонізації; москвофілів у Галичині – за свідому підлість щодо свого народу; галицьких рутенів – за гнилий консерватизм та боягузливий льоблізм.

Можливо, та постійна ідейна, інтелектуальна зверхність втримувала його самого від світоглядної еволюції, яку на словах сам же

й проповідував, і за гіпертрофованою його увагою до „реального боку“ життя ховався догматизм соціяліста-теоретика, насправді відірваного від життя, зокрема – від релігійно-духовних основ нації.

Він занадто вірив у так званий соціальний прогрес, у близьку всесвітню перемогу демократії, у світову федерацію політично вільних народів. Національні поривання на цьому тлі виглядали в його очах самоцільним сепаратизмом, він так і не збагнув доцільності боротьби за незалежну українську державу.

На його таланті публіциста-полеміста лежить тяжка вина за тавро „селянськості“, яке він начепив на українську націю, не розуміючи підставових переваг народної звичаєво-обрядової культури перед космополітично-світським шумовинням, котре ніс з собою соціально-технічний прогрес.

Певним виправданням непереоціненого до останнього подиху соціялістичного „вірую“ М. Драгоманова є його емігрантська відірваність від рідного ґрунту. Майже половину свого недовгого життя – усього 54 роки – він прожив поза Україною, у Відні, в Женеві, в Софії. Від М. Драгоманова Європа другої половини ХІХ ст. найбільше й дізналася про Україну та українців. Але, знов таки, то була саме „його Європа“, котра зводилася до соціялізму й атеїзму. То був саме його вибір – тісна дружба з Герценом, марксистами і бакунінцями, хоч на той час в Європі вже були знані такі провісники національного відродження народів, зокрема слов'янських, як, наприклад, Йоган Готфрід Гердер.

Не позбавлений естетичного відчуття, М. Драгоманов високо цінував російську художню літературу, але при цьому пропагував романи „революційного демократа“ і безбожника Миколи Чернишевського, а не, скажімо, Федора Достоєвського, духовним фундаментом усієї творчості якого був Христос.

Не вдостоїв увагою М. Драгоманов і яскравих представників раннього, ще не антизахідницького, слов'янофільства – Олексія Хом'якова, братів Киреевських, які визначали російську філософську думку передусім як релігійну, християнську; ні не менш яскравого першого критика слов'янофільства, піонера російського західництва Петра Чаадаєва.

М. Драгоманов багато зробив для популяризування поза Україною творчості Тараса Шевченка, з молодих літ перебував під її українізуючим впливом, захищав її від несправедливих Куліше-

вих інсинуацій, але водночас не добачив у ній надестетичної, пророчої місії, не спромігся сприйняти духовности Шевченкових віршів і поем, оскільки вона неспростовно ототожнювалася з чужою для М. Драгоманова ознакою – релігійністю.

Тому його самого і його політично-публіцистичну спадщину в Україні досі сприймають дуже по-різному: одні ледве не обожають його великоформатну постать, інші – висловлюють щодо неї багато „але“.

В центрі найгостріших ідейних суперечок навколо М. Драгоманова, ще за життя вченого, опинилася його праця „Чудацькі думки про українську національну справу“, котра відразу після опублікування в Павликовому журналі „Народ“ (1891 рік) викликала спротив у середовищі свідомого українства, точніше – спротив з боку вже наступного покоління українців. „Чудацькі думки“, цей своєрідний провокативний шедевр, відштовхнули від М. Драгоманова, котрий зі свого затишного еміграційного закутка в Болгарії вже не все бачив і не все розумів з того, що діялося на Великій Україні і навіть у ним же пробудженій австро-угорській Галичині, все радикальне українство.

Часи змінилися. Програма М. Драгоманова – космополітизм (так він називав інтернаціоналізм), соціалізм, доконечна федерація з Росією, покладання на російську демократію – втратила привабливість і політичну доцільність.

„... Молодь дальшого покоління вже переросла Драгоманова, його поклони перед московськими богами – аж до фактичного пересаджування московської культури на галицький ґрунт – вже не викликали співчуття серед новітньої молоді“, – писав відомий публіцист, пізніше – міністер в уряді гетьмана Павла Скоропадського, Олександр Лотоцький.

На конто „драгоманівщини“ кладуть історики безпорадність керівників Української Народної Республіки, проросійсько-соціалістичні утопії котрих обеззброїли українську національно-визвольну революцію перед більшовизмом. „...Лихо було в тім, – писав Євген Маланюк, витлумачуючи ідейну боротьбу Д. Донцова з „провансальством“ М. Драгоманова, – що наставлена на „вічність Росії“ самообмежена драгоманівщина в результаті давала національну капітуляцію, капітуляцію „ідеологічно обґрунтовану“, з головною тезою, що Росія була, єсть і буде. З цього логічно випливає

ло перекреслення Шевченкового заповіту та ліквідація української нації, а на далекім обрії починало вирисовуватись щось, що геть-геть пізніше, вже на наших очах, оформилося в КП(б)У і УРСР“.

Також читаємо уже в сучасного харківського дослідника Ігоря Михайлина: „Чудацькі думки“ виявилися чудацькими тому, що були спрямовані не на опанування і роз'яснення української справи, а на цілковите заплутування її, на спростування того, що складало її сутність... Загальний висновок, який впливав з праці М. Драгоманова, полягав у тому, що мета українців – не Україна, а демократична Росія; вона задовольнить усі їхні потреби, у тому числі й національні; українці не повинні боротися за своє національне відродження, а прагнути опанувати всесвітню правду, добровільно полишаючи свій національний ґрунт...“.

До кінця життя не спромігшись позбутися враження російської культурної вищости, зокрема літературної, М. Драгоманов зігнорував незаперечну костомаровську тезу про глибокі етно-психологічні різниці між „двома руськими народностями“, доходючи до абсурдної ідилічності: „Ми, українці, в Московщині свої люди, ми там удома“. Це тоді, коли добрий знавець російської душі, один з батьків слов'янофільства, Іван Аксаков, писав цілком протилежне: „Ми, москвини, в Україні – чужинці“.

Тяжко поривав зі своїм учителем колишній палкий драгоманівець і за молодих літ також соціяліст Іван Франко, котрий, невпинно еволюціонуючи крізь світоглядні хащі свого учителя, ішов і прийшов до розуміння нації як самодостатньої, вічної цінности.

Українству кінця ХІХ ст. непросто було досягнути себе в багатозначному контексті Російської імперії, у вирі занесених з Європи „прогресивних“ соціялістичних ідей, у невідомому раніше протистоянні національних і космополітичних первнів. Тому І. Франко, вже переборовши в собі молодечо-безкритичне захоплення соціялістичним „громадівством“ М. Драгоманова, передусім не судив його, а розумів, радячи застосовувати щодо цього неоднозначного вченого і громадсько-політичного діяча тільки історичну методу, тобто оціювати М. Драгоманова не з погляду нового часу, а на тлі обставин, серед яких він жив і які його зформували таким, а не інакшим.

Яким же, якщо мати на увазі найголовніше? М. Драгоманов, бачивши в Україні, в українському селі, кривду і злидні, хотів їх

навіки подолати, і відповідним засобом для цього вважав соціалізм – проте, зауважмо особливо, саме свій, драгоманівський варіант цієї теорії, який істотно відрізнявся від російського. То правда – мислитель і будитель України пропагував не просто ідейну, але й організаційну єдність з російськими борцями проти соціальної несправедливості, готовий був, в ім'я оновлення людського світу, соціально поставити над національним, але при цьому активно протиставився притаманному російським соціялістам і революціонерам великодержавному шовінізмові.

На жаль, попри це шляхетне наставлення й послідовне обстоювання принципу політичної свободи, у М. Драгоманова, як потім писав І. Франко, „не було поняття нації як чогось органічного, історично кінцевого, нерозривного і вищого над усяку територіальну організацію“. І саме це було головною причиною полеміки між М. Драгомановим і, скажімо, Борисом Грінченком, між М. Драгомановим та І. Франком, взагалі між учителем, котрий ідейно залишався незрушно закоріненим у своєму поколінні, і учнями, котрі належали вже до наступного покоління і, вступаючи в інші суспільно-історичні умови, вимагали вже інших дорогівказів, інших форм боротьби за українську справу.

Прозрівши, І. Франко допоміг це зробити багатьом іншим, зокрема своєю знаменитою в цьому сенсі статтею 1900 року „Поза межами можливого“: „... Брак віри в національний ідеал... був головною трагедією в житті М. Драгоманова... Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би покрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими, „вселюдськими“ фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації...“.

Водночас І. Франко – в цьому нам також варто бути його послідовниками – високо цінив і щиро поважав свого попередника, бо незаперечною заслугою М. Драгоманова, як, зрештою, й усіх інших мислителів, є зовсім не те, що вони висловлювали „правильні“ чи „неправильні“ думки, а те тільки, що ті їхні думки особливим чином стимулювали думання і поступ наступних поколінь.

Джерзі-Ситі, Нью-Джерзі

Тетяна КОСТЕНКО

У РУСОВІ ЦВІТУТЬ САДИ

(До 140-річчя від народження Василя Стефаника)

Мальовниче село Русів на Івано-Франківщині – сімейне обійстя Стефаників. Заснував цей рід ще у XVIII ст. козак з Запорізької Січі Теодор Стефаник. А майже через сто років, 14 травня 1871-го, у сім'ї Семена і Оксани Стефаників народився син Василь – майбутній геніяльний український письменник, який увійшов у світову літературу своїми творами „Камінний хрест“, „Новина“, „Кленові листки“ та багатьма іншими. Авторів цих рядків пощастило побувати в Русові, поспілкуватися з родичами Стефаника, перегорнути сторінки деяких листів письменника – до Митрополита Андрея Шептицького та близьких друзів...

Василь Стефаник

„ОПИНИВСЯ Я В НУЖДІ...“.

Літо в Русові. Давно відцвіли вишні. З них – „як молоко капає“ – писав колись Василь Стефаник. Вишні – у кожній садибі села. Ростуть вони і над могилою письменника, що на старому цвинтарі.

...На високому пагорбі – пантеон славного роду Стефаників. Останній спочинок знайшли на ньому батьки, дружина, брати, сестри і внук геніяльного письменника.

Василь Стефаник народився у 1871 році в Русові (Івано-Франківщина). Відійшов у вічність 1936 року, на 65-му році життя. Часто героями творів письменника були мешканці села Русова і події, що там відбувалися. Писав про них „горіючи, і кров із сльозами мішалася“.

Коло „своїх“ людей сам Стефаник визначив у автобіографічній новелі „Серце“, яку присвятив друзям. У повному обсязі твір цей опубліковано в журналі „Вітчизна“ 1991 року Федором Погребенником, дослідником життя та творчости письменника.

„Юрко Морачевський, що зараз віддав би мені свою молодість, або сховав би мене в своє серце, щоб мене світ не брукав...“ (Василь Стефаник, „Серце“).

Юрій Морачевський (1896 – 1935) – син Вацлава і Софії Морачевських, великих приятелів Василя Стефаника. В тій-таки новелі письменник присвячує їм слова визнання: „Вацлав Морачевський вивів мене в світ“, „Софія Морачевська – пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі“. Це відомі постаті. Про особливо теплі взаємини Морачевських з письменником свідчать листи Василя Стефаника, в яких він ділиться своїми переживаннями.

Вацлав Морачевський (1867–1950) – непересічна особистість, доктор медичних, філософських та хемічних наук, літературознавець, перекладач і великий шанувальник творчости Стефаника, популяризатор її в європейському світі. Останні роки життя був ректором Академії ветеринарної медицини у Львові.

Софія Морачевська – доктор медицини, перша українка в Австро-Угорщині, котра отримала вищу медичну освіту, закінчивши університет у Женеві, дійсний член НТШ. Походила з давнього українського роду Окуневських. Це вона переконала Ольгу Кобилянську писати твори українською мовою. Виховала свого сина Юрія у глибоких національних переконаннях.

Юрій Морачевський успадкував від батьків великі здібності. За фахом – юрист, працював у міському суді у Львові. Знавець української і світової літератури. Поет. Перекладач. Оповідання Василя Стефаника переклав німецькою мовою.

Свою особливу приязнь до Морачевських Стефаник переніс і на їхнього сина Юрка...

Юрко народився 4 лютого 1896 року, а в березні того ж року Стефаник у листі до Вацлава Морачевського пише, що буде „малому докторкови ягід збирати, і співанок за князівень співати і байок про тройзілля вповідати“. Просить надіслати фотографію Юрка. Обіцяє „писати таку новелу, що буде файна“, і подарувати дитині. Обіцянку виконує і з присвятою Юркові пише дитячу сценку „Санчата“, казку „Про хлопчика, що його весна вбила“.

У Львівській національній науковій бібліотеці імені Стефаника, у відділі рукописів, зберігаються листи письменника до Юрія Морачевського. Маленькі аркуші, списані малорозбірливим почерком... У листі від 30 листопада 1926 року письменник зауважує, що його не зворушують „купка пань і панів“, зворушують „люди, так звані мужики“.

Пише: „Я як Бог їх сотворив і поставив перед очі світу. Думаю, що за сто років через мене вони будуть собою тішитися“.

Останній лист до Юрка датований днем 18 травня 1934 року. Письменник вже не міг писати сам і диктував синові Кирилові. Розповідав про свої великі біди. Син Юрко вже четвертий тиждень хворів на тиф, а Кирило день і ніч доглядав хворого. Та й сам „хорий щораз більше попри цей тиф і стратив решту нервів і панування над собою“. А далі слова розпачу і великого суму: „Опинився я в нужді. Випродав все, що міг, і дальше вже не буде що їсти, а ні в що вратися, ще біль і жура з приводу хвороби Юрка. Тому мушу Вас просити, як найближчого... допомоги, бо не маю з чого жити. Шукайте навіть у поляків, які інтересуються українською літературою. Найтяжчий удар для мене – це брак всіякого доходу з видання моїх оповідань. Нема того доходу і, мабуть, не буде. Через те мушу просто жебрати, та добре, що цей лист переходить через Вас, бо хоч Ви оден мене виправдаєте і дасте об'яснення людям таке, на яке я могу пристати. Встид мені кінчати мою кар'єру такими стараннями, як оцей лист“.

У жовтні 1928 року Радянська Україна призначила Василеві Стефаникові пожиттєву пенсію. Але коли 1932-го в радянському посольстві у Львові йому запропонували спростувати Голодомор в Україні, він відмовився від цієї пенсії...

Великим горем для Стефаника була передчасна смерть Юрія, у 1935 році. В листі до Митрополита Андрея Шептицького він пише: „Я тепер дуже розбитий смертю судії Юрія Морачевського, який був найкрасшим моїм молодим приятелем і так несподівано розпрощався з цим прекрасним світом. Це був один з найбільш ідейних українців, правдивий як українець, правдивий як чоловік. Може, мені трохи полегшить, і я з останніх сил поїду до Львова відвідати гріб мого найбільшого приятеля та пізнати його дочку Зосуню. Хотів бим з його маленької дочки вчинити таку українку, як небіжчик її батько був“.

І таки поїхав до Львова.

Як згадує брат письменника Лука, який супроводжував Стефаника до Юркової могили на Личаківському цвинтарі, – це була найдовша і найтяжча дорога в його житті. Письменник, уже тяжко хворий, „ледве тягнув за собою ноги. Уста його посиніли, аж почорніли. Потом вкрилося воскове обличчя. І він ішов, спотикався, падав, відпочивав і йшов далі“. Ніяк не хотів повертатися назад.

ЛИСТИ ДО МИТРОПОЛИТА ШЕПТИЦЬКОГО

„Ексцеленціє, найдорожчий всім українцям Владико, наш улюблений пастирю і провіднику!.. Остаю з найглибшою любов'ю до Вас, все Вам вдячний Василь Стефаник“.

Вперше листи Василя Стефаника до Митрополита Шептицького опубліковано Олегом Купчинським у збірнику НТШ 1990 року. Це 20 листів, вони зберігаються в рукописних фондах ЦДІА України у Львові. Листування охоплює період з 1930 по 1936 рік.

Листи написані письменником в останні роки його життя і сповнені великого драматизму.

Доля була немилосердною до письменника. Стефаник тяжко хворів, прибутків від продажу творів не було, дуже бідував.

Ці листи справляють болісне враження і нікого не можуть залишити байдужим. У скрутні для себе часи Стефаник звертається по допомогу до Митрополита Андрея Шептицького.

Листи свідчать про авторитет Владики, його благородство, духовну та матеріальну підтримку тих, хто її потребував і, по суті, про його внесок у розвиток української культури.

Листи розпочинаються з шанобливих звернень Стефаніка до Митрополита і зі слів щирої вдячності... В перших листах (1930, 1934 роки) письменник „має відвагу непокоїти“ Владика і просити його за здібних хлопців Дмитра Сокульського, Миколу Костащука, щоб їх прийняли до Богословської академії у Львові. В листі від 12 червня 1934 року Стефанік скаржиться на здоров'я, лист диктує синові, але, встидаючись сина, власноручно робить приписку: просить вислати 50 зл., бо не має „ні ліків, ні дров“. Пізніше вже не соромився... Владика виконував прохання письменника. Ніколи йому не відмовляв. І щоб віддячити Митрополитові за його доброту, Стефанік пропонує всю свою кореспонденцію та інші папери передати йому в розпорядження, щоб таким чином оплатити борг.

А письменник знову у матеріальній скруті. Хоче їхати до Львова, аби порадитися з лікарями і „особисто подякувати і поглянути на найкрасшого Владика нашого, якого любив від молодости в цілій його красі моральній і фізичній“ і „найбільш заслуженого чоловіка на всіх ділянках українського життя“, але „в дорогу не має чим рушати з дому“.

В наступному листі – дякує Митрополитові за гроші, які „розійшлися на насіння, на сорочки і на лікарів“, а на дорогу до Львова не залишилося.

Наймолодший син письменника, Юрко, у 1935 році закінчив факультет права у Львівському університеті. Має наміри продовжити навчання в Канаді, де йому допомагатиме заможна родина. Повезе з собою наклад творів батька і вирученими коштами оплатити борг Митрополитові.

Стефанік просить Владика благословити сина в далеку дорогу. І пише: „Тому вдячний був би Вам, щоби́сьте допустили його перед себе і бачили на власні очі хлопця, який має заплатити ті гроші, що я Вам винен і за себе, і за його братів. При Вашій підмозі і Вашім благословенні він довгі роки вчився...“.

А грошей немає на дорогу, на закордонний паспорт, на перевезення багажу книжок... Просить у Владики „последню підмогу“. Розпачливі його слова: „Це, мабуть, моя последня безсоромність, яку я довго чиню зглядом найбільшого українця, який за мого

життя ділав і якого я маю щастя знати і любити... Встид мій дуже тяжкий і прошу своїм великим всеобіймаючим серцем дарувати мені мої тяжкі гріхи перед Вашою високою постаттю“.

У листі від 3 вересня 1935 року Стефаник висловлює Митрополитові співчуття, „свій найглибший жаль з причини смерти маляра Олекси Новаківського“. „Ви його протектор і опікун, Ви інспіратор глибокої його штуки, і тому я, сам дуже хорий, складаю у Ваші найвищі руки жаль по великому творцеві, який в українській Церкві був інтерпретатором Ваших думок. Ви були відродженням в українському малярстві, Ви дали великий почин і Вам належить ся скласти з приводу смерти Новаківського найвище співчуття. Наша земля буде благословляти Вашу опіку над великим маляром. Я вірю, що Ви і надалі будете опікуватися його творами і його дітьми... Без Вашої, ексцеленціє, помочі він не був би годен стати великим маляром. Він мав щастя на митрополичому престолі зустріти великого мужа, як Ви, і знатока штуки“.

У листах письменник називає Владика найбільшим українцем у всій Русі-Україні, бажає йому стати на чолі української політики, бо його „велике знання і велика особиста культура заважили серед українців таки дуже багато і за це далекі наші покоління будуть дякувати“.

Стефаник мав намір привезти Митрополитові свою автобіографію, яку „при сонцеві“ мав закінчити, і хотів, щоб „українці бодай тільки знали про мене, що Ви, ексцеленціє, на правду мене рятували від останньої біди“.

Його Юрко поїхав до Канади. Але продаж книжок ішов не так, як хотілося. І скрута не відступала. Як завжди, допомога приходила – від Митрополита.

Останній лист Стефаника датований днем 15 листопада 1936 року, майже за три тижні до смерти... Обіцяв Митрополитові... написати про більшовиків...

Минулого року виповнилося 100 літ відтоді, як Стефаник на мальовничій околиці Русова, на розлогій терасі гори, збудував просторий будинок і посадив сад. Неподалік садиби письменника заклали обійстя і його рідні брати та сестри: Марія, Параска, Володимир і Юрко. Про кожного з них він згадав у новелі „Серце“: „Сестра Марія у „Вечірній годині“. Сестра Параска – мій безмежний жаль. Брат Володимир з очима ангела. Брат Юрко блудив

із великої доброти“. Всі вони відійшли в інший світ ще за життя письменника. Проте в селі живуть їхні нащадки.

У Русові, у своїй садибі, письменник прожив 26 літ. Тут минуло дитинство трьох його синів – Семена, Кирила і Юрія. Все життя прожив у селі його Кирило, хоча скінчив Торговельну школу у Львові. Він допомагав по господарству батькові, який останніми роками тяжко хворів. А згодом, коли 1941 року в батьківській садибі було створено Літературно-меморіальний музей Василя Стефаника, безкоштовно віддав половину хати під експозицію. І був директором музею впродовж 46 років.

Семен і Юрій Стефаники закінчили Львівський університет. За фахом – юристи. Після війни Семена Стефаника неодноразово обирали до Верховної Ради СРСР, певний час він обіймав посаду заступника голови Ради Міністрів УРСР, багато років очолював Львівський облвиконком, а в останні роки працював директором Львівського меморіального музею Івана Франка.

Юрко Стефаник – єдиний з синів Стефаника, котрий успадкував від батька літературний хист. Не знайшовши праці в тодішній Польщі, у травні 1936 року емігрував до Канади, де працював журналістом. Не зміг провести в останню путь батька. Перед війною повернувся до Львова, впорядкував батьківський архів. У роки війни підготував і видав його твори з ґрунтовною вступною статтею, яку підписав псевдонімом „Юрій Гаморак“ (дівоче прізвище матері). Був членом ОУН. Наприкінці війни емігрував спочатку до Німеччини, а пізніше – до Канади. Досліджував і популяризував творчість батька. Його старанням виходили твори Стефаника українською і англійськими мовами. Видав ґрунтовну працю „Моїм синам, моїм приятелям“ – про творчість батька та українських письменників 30-их років ХХ ст. Його видання були заборонені в Україні. Згідно з заповітом, дружина Юрія Стефаника Олена перевезла його прах до Русова і поховала поруч з могилою батька. У Канаді зашилися сини Юрія Василь і Корнелій.

У 90-их роках минулого століття не стало синів Стефаника... А трохи згодом – і внуків Романа та Юрія...

Тепер в Україні, у Львові, живуть нащадки письменника, онуки Кирила: Василь і Олеся з дітьми Андрієм, Остапом і Дарієм.

Родина свято зберігає пам'ять про письменника. Часто відвідує Русів, допомагає музеєві доглядати садибу. Берегинею дому Сте-

фаників у Львові є невістка Кирила Стефаніка – Мотря. Завдяки її старанням збережено реліквії та архів.

Зі слів пані Мотрі, Кирило Васильович, син письменника, був розумною, освіченою, самодостатньою, скромною і невибагливою людиною. При тому міг обстоювати власну думку різко й відверто. Завдяки його принциповій позиції в Русові збереглася церква, яку хотіли спалити. Був добрим, допоміг багатьом односельцям здобути вищу освіту. Подорожні, котрі відвідували музей, мали прихисток – могли переночувати в нього і попоїсти.

Цього року виповнюється 60 років відтоді, як у Русові діє Літературно-меморіальний музей Василя Стефаніка. Експозиція музею розгорнута у двох приміщеннях: у трьох меморіальних кімнатах будинку письменника зберігаються його меблі, побутові речі, одяг, та в колишній школі, де експонати розповідають про життя і творчість Стефаніка. Директором музею є Марія Косменко. Вона працювала ще при Кирилові Васильовичеві науковим співробітником. Їй близький стефаніківський світ. Вона пропагує творчість письменника, виступає з доповідями, проводить екскурсії. В музеї працюють нащадки Володимира Стефаніка: його внучка Марія і правнучка Наталка.

Авторові цих рядків пощастило відвідати Русів і провести там п'ять днів у товаристві рідні письменника – пані Мотрі і її сина Василя.

Садиба письменника, великий розкішний сад зачарували. По краю саду збереглися старі, високі черешні, посаджені ще за життя Стефаніка. З дерев'яної галерії будівлі відкривалася напрочуд гарна панорама пагорбів, покритих полями, лісами, пасовиськами, і далеко на обрії, на горі, видно було знаменитий Камінний хрест.

З другого боку будинку під вікнами гарний квітник. Поруч – криниця з прозорою водою. На місці, де колись була клуня, стоїть пам'ятник Стефанікові і ростуть високі ялини, посаджені його внуком Юрком.

Давно немає господаря. Але речі, що пережили його, дбайливо доглянуті. В меморіальних кімнатах письменника збережено все, як було за його життя.

В архіві зберігається родинне листування. Пані Мотря запропонувала перечитати зворушливі листи трьох рідних сестер: Євгенії, Ольги і Олени з дому Гамораків. Роля кожної з них у житті

Василя Стефаніка була видатною, і про кожен з них він написав у „Серці“: „Євгенія Калитовська – мій найвищий ідеал жінки. Моя жінка Ольга – найбільший мій приятель і мати моїх трьох синів. Олена Плешканова – моя вірна приятелька в біді на старі роки – вона виховала мені трьох синів: Семена, Кирила, Юрка“.

Євгенія Калитовська – велике кохання письменника. Вона була заміжня, мала двох дітей. Їм не судилося бути разом. Одружився Стефанік з рідною сестрою Євгенії – Ольгою, яка тяжко хворіла і померла молодою, осиротивши трьох синів.

Тоді Олена Плешкан разом з донькою переїхала до Русова й виховувала хлопців.

Листи Євгенії і Олени до Ольги сповнені турботою про хвору, бажанням їй допомогти. В листах Олени, яка рано овдовіла і жила в нестатках, багато болю... (Жаль, що це листування навряд чи буде колись опубліковане).

...Русів лежить на пагорбах і особливо гарний навесні, коли цвітуть сади. Хати великі, видовжені з кольоровим підмурівком. І... Камінний хрест, що на краю села. Грунтова дорога до нього йде через великий яблуневий сад. Хрест побілений вапном, не дуже високий, бо вже вгруз у землю. Стоїть той хрест на пагорбі, з якого відкривається краєвид на той світ, що його так болісно любив Стефанік...

м. Львів

Ірина ВАСИЛЯЙКО

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ...

*(До 120-річчя від народження
полковника Євгена Коновальця)*

Про Євгена Коновальця написано і багато, і мало. Багато, бо це постать, яка назавжди увійшла в історію України. Виходять та виходитимуть присвячені йому книжки, збірники (хоча б великий, понад тисячосторінковий збірник „Євген Коновалець та його доба“ – Мюнхен, 1974). Але все ж таки якось замало. Є. Коновалець – не бронзовий пам'ятник (хоча такого пам'ятника він безумовно заслуговує в столиці України, де починався його Великий шлях), а жива людина. Мало, бо ще досі не відчинено організаційні архіви на Заході та оперативні архіви на Сході, що мали б стати підставою для дослідницьких статей про Коновальця, про його революційну діяльність, про всі ті нитки підпільної боротьби, які сходилися в його руках. Він займає одне з перших місць серед борців за волю нації та побудову держави – й жодні фальсифікаторські маніпуляції над цим іменем не зможуть зняти його з цього п'єдесталу.

Є. Коновальця неможливо досліджувати в рамках „західньої демократії“, як досить часто намагаються це робити з діячами на-

ціонально-визвольного руху автори останніх часів. Ця постать не входить і ніколи не ввійде у рамки причепуреної західноєвропейської ліберально-демократичної моделі, адже боровся він не в умовах демократичного суспільства, а в обставинах і з обставинами тоталітарних, антидемократичних, жорстоких і нелюдських режимів. І його змусили боротися адекватними засобами – дієвими у кожній конкретній ситуації.

З цієї боротьби – фізично (але не духовно) – він не вийшов переможцем. Він став жертвою московської терористичної машини, як до нього – Симон Петлюра, а після нього – Степа Бандера та мільйони відомих і невідомих борців за волю України. А переможених в історії, особливо в тій історії, що ворожа до української нації, засуджують і чіпляють їм тавра. Юзефа Підсудського, агента австрійської розвідки, не судять, бо він збудував незалежну Польську державу. Леніна, який за німецькі гроші зробив революцію у вже псевдodemократичній Російській імперії, щоб вивести її з війни з Німеччиною та Австро-Угорщиною, не судять. Бо він змурував нову, хоча й страхітливу червону імперію. Чандру Боза в Індії величають національним героєм, хоча у своїй боротьбі з англійськими поневолювачами він спирався на японські багнети. Їх не судили, ними захоплюються, бо вони перемогли. Євгена Коновальця судять, бо він впав у бою, бо він не переміг, бо його знищила пекельна машина Москви.

Є кілька питань, особливо важливих для біографії Є. Коновальця та для біографії утворених ним Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів.

Перша проблема. Є. Коновалець і політичний терор. УВО і ОУН боролися проти терористичних окупаційних режимів. Цей спосіб боротьби був однією з ланок національно-визвольної боротьби проти тоталітарної Росії (під назвою Радянського Союзу), в якій життя українця було знецінене повністю; проти окупаційної Польщі, неправої і недемократичної держави, в якій придушення українства перетворилося в один з основних принципів ксенофобної політики. Необхідно розуміти те, що поневолений народ, якщо легальні демократичні засоби національної боротьби не дають жодних результатів, змушений і має моральне та політичне право застосовувати всі засоби збройної революційної боротьби, протиставляючи її державному теророві. Так є в Іспанії, де борються

баски під проводом політичного крила ЕТА (Езкаді та Азкатасуна, тобто країна басків і воля). Так є в Північній Ірландії, де діє Ірландська республіканська армія (її політичне крило). Так ще недавно було на Корсиці, доки вона не отримала автономії від Франції. Так було також у південному Тиролі, поки там, під Італією, німецька меншина не домоглася особливого статусу для свого регіону. Національні меншини, а тим більше великі нації, (а українці належать до великих) усіма засобами борються за свої права в Азії та Африці. І ніхто, навіть якщо методи не завжди подобаються, не здатний заперечити логіку саме такої боротьби народів, на горлі яких тримають ножа. На горлі української нації також тримали, а подекуди ще й досі тримають ножа. Не кажучи вже про те, що ні польська, ні російська сторони ніколи не намагалися вести переговори з націоналістами, щоб хоч частково виконати їхні вимоги – їх треба було лише нищити.

Друга проблема. Джерела підтримки. Є. Коновалець і фінансування підпільної боротьби. Українська нація ввійшла у ХХ ст. як дуже бідна, пограбована, позбавлена багатой патріотичної – аристократичної та політичної – верхівки. Нація бідна, але жертвна. Особливо жертвною для УВО та ОУН була тогочасна українська заокеанська еміграція, пожертв якої, однак, не могло вистачити на те, щоб десятиріччями вести вперту, невсипущу, жорстоку, але недешеву з матеріальної точки зору боротьбу. Дипломатичні здібності керівників визвольного руху, зокрема й Є. Коновальця, зосереджені були на тому, щоб шукати і знаходити союзників. Тимчасових, тактичних, часто дуже непевних і неширих (Є. Коновалець ставився завжди дуже насторожено до німців), але в певний момент потрібних. Провідник ОУН та його союзники намагались розшукувати таких союзників, використовувати їхні скупі фінансові дотації. Не „мета освячує засоби“, а обставини – коли нація на грані життя і смерті – диктують засоби.

Третя проблема. Перехід УВО в ОУН. Це дослідження складного, часом болючого процесу переростання УВО в ОУН (період переважно 1929-1930-их років), застосування нових додаткових методів боротьби, не лише збройної, а й політичної та ідеологічної, в ім'я незалежної України. Лінія Є. Коновальця, що вивела націоналістичний рух з вузької стежки на широку дорогу, виявилася правильною. Цей період, в якому не обійшлося без суперечок і

дискусій, але під час якої трансформація відбулася без розколів, дуже характерних для пізнішого та й сучасного націоналістичного руху, заслуговує на детальну аналізу і на цілком практичне використання досвіду тих часів якраз у наші роки.

Четверта проблема. Діяльність УВО та ОУН на Східній Україні. Оперативні архіви радянських часів досі ще важкодоступні, а судові справи з фальшивими звинуваченнями та фальсифікованими зізнаннями і свідченнями потребують дуже філігранної праці, щоб відділити істину від спеціально сконструйованої неправди. Що Є. Коновалець і ОУН творили велику загрозу для СРСР – цілком ясно, бо на нього так не полювали б. Але конкретний зміст цієї загрози лише починає вимальовуватися не дуже чіткими контурами.

П'ята проблема. Дуже болюча і дуже загадкова. ОУН після вбивства польського міністра Броніслава Перацького була проголошена ледве чи не найбільш терористичною організацією в Європі. Але відплати за вбивство Є. Коновальця не було. Чому?

Таємницю успіхів Євгена Коновальця розкривають спогади багатьох людей, які особисто були знайомі з полковником. У кожній проблемі він умів відділити головні завдання від другорядних, у кожній людині побачити позитивні якості, вкрай необхідні для виконання вирішальних завдань, умів ігнорувати суперечки з несуттєвих питань, або й ті, які були лише теоретичними. Цим він щонайменше не створював собі опонентів, а то й ворогів з людей, корисних для загальної справи. У цьому, мабуть, є таємниця його здобутків як політичного діяча, при якому в українських патріотичних організаціях відбувався не процес поділу, розколів і взаємного протистояння, а навпаки, об'єднання задля досягнення найважливішої мети – здобуття Української держави.

Він був політичним і військовим провідником від Бога, і щастям нашого народу є те, що серед українців 14 червня 1891 року народився Євген Коновалець, бо це він у 20-ті роки минулого століття організував процес, який остаточно спричинився до проголошення незалежності. Він прийшов у світ у родині сільської інтелігенції в селі Зашкові неподалік від Львова. Його батько, Михайло Коновалець, був управителем народної школи в Зашкові, там же вчителювала мати Марія. Дід Євгена – отець декан Михайло Коновалець, мав парохію у тому ж селі, успадковану від прадіда - отця

Скоробогатого. За свідченнями сучасників, вихованням хлопця займалася мати. Марія Коновалець була модерною (на той час) вчителькою, яка користувалася авторитетом у своєму фаховому середовищі. Синів своїх вона виховувала твердо, по-спартанськи. Якщо оглянути весь життєвий шлях Є. Коновальця, то ніде, ні у його творах, ні у спогадах сучасників, не знайдемо навіть у найважчі хвилини ані розпачу, ані печалі. Замість плачів над військовими чи політичними поразками були твереза оцінка ситуації та негайно вироблені практичні заходи для початку нових етапів боротьби. Ось так мудра опіка матері викувала залізного командира визвольних змагань 1918-1920-их років, організатора того етапу підпільної боротьби, по якому було створено ОУН, а потім – УПА та УГВР.

Що ж до національного виховання, то сучасники говорять про значний вплив на Євгена його батька. Михайло Коновалець „займався політикою“, і певний час жив під загрозою бути переведеним на вчительську роботу за межі українських етнічних територій. Батько надавав великого значення майбутньому своїх синів. Відзначаючи народження кожного, він садив біля хати маленького дуба“.

Як свідчить шкільний товариш Коновальця - Степан Шах, у 6-ій гімназійній класі Євген вступив до таємного гуртка учнів Академічної гімназії, завданням якого було вироблення національної свідомості учасників та готування до громадської праці. У 1909 році Євген Коновалець вступає до Львівського університету на правничий факультет. Мовою навчання в університеті була польська, і влада категорично опиралася зрівнянню з нею прав української. Читати лекції і приймати іспити українською мали право лише окремі професори: Михайло Грушевський, Кирило Студинський, Олександр Колесса. Восени 1912 року Євген Коновалець переїжджає до Львова. Одразу ж занурюється у вир громадського життя: його обирають заступником голови секції при „Академічній громаді“, секретарем і організатором „Просвіти“ у Львівському повіті. У тій праці його помічником став Петро Бубела. З 1913 року стає членом „Тіснішого Народного Комітету Української Народно-Демократичної Партії“. У цьому своєрідному політичному клубі студент отримує можливість спілкуватися з українськими представниками у віденському парламенті – Костем Левицьким, Лон-

гином Цегельським, Євгеном Петрушевичем, Євгеном Олесницьким, головою „Просвіти“ Іваном Кивелюком, редактором „Діла“ Василем Панейком та багатьма іншими видатними політиками.

Другу половину 1915 року і майже увесь 1916 рік Євген Коновалець перебуває в таборі полонених у Чорному Ярі біля Царицина. Там він налагодив контакти з наддніпрянськими українцями і почав готуватися до втечі з табору. Опинившись у Києві, береться за працю, від якої найбільше залежить доля майбутньої України: формування війська. Тоді в історії становлення української державности стався епізод, який характеризує дипломатичні якості полковника. Командувач Київської військової округи генерал Обручев вирішив використати для встановлення у Києві влади білогвардійців Чесько-Словацький легіон. Представники Галицько-Буковинського комітету Є. Коновалець, Роман Дашкевич, Федір Черник провели переговори з легіонерами, після чого чехи і словаки залишили Київ і заявили, що у війну між українцями і росіянами втручатися не будуть. Так влада у Києві зосередилася в руках Центральної Ради. На той час найбільш боєздатною військовою силою, що стояла в обороні Центральної Ради, були січовики, організовані Євгеном Коновальцем спочатку в Галицько-Буковинський курінь (від 12 листопада 1917 року), згодом - у курінь Січових Стрільців. Це вони стримували натиск орди Муравйова, доки не було погоджено підписання договору з Німеччиною і Австро-Угорщиною, вони ж звільняли Київ від більшовиків на початку березня 1918 року, до того ж, для української влади принциповим було питання вступу власних збройних формувань у Київ до приходу союзних німецьких військ.

Упродовж трьох місяців, від серпня до листопада 1918 року, Євгенові Коновальцеві вдалося зформувати військовий підрозділ, який за боєздатністю переважав усі попередні формації Січових Стрільців. Це сталося дуже вчасно, бо 14 листопада 1918 року гетьман Павло Скоропадський видав Універсал про федерацію України з Росією. Київ захопили білогвардійські дружини. 16 листопада ввечері Окремий загін Січових Стрільців вирушив на Київ. В Україні почалося протигетьманське повстання, до якого приєдналися інші українські формування та збройні загони селян. Повстання отаманів, розбиття України на дрібні території, підвладні місцевим провідникам, які не лише не визнавали влади Директо-

рії, а й прямо її поборювали, призвели до того, що більшовицькі війська частинами захопили Україну. Весь цей час Є. Коновалець очолював стрілецьке формування, яке, збільшуючись чисельно, перетворилось в Осадний Корпус Січових Стрільців, залишаючись лояльним до ідеї Української держави та до влади, яка її на той час представляла. Характерно, що у кінці 1919 року чисельність наддніпрянців у його лавах становила 80-90 відс.. Підрозділ Є. Коновальця показував зразок ідейности та національної відданости, однак, самих лише Січових Стрільців виявилось замало для утвердження держави. Українські визвольні змагання початку ХХ ст. зазнали закономірної поразки.

Частина Січових Стрільців 6 грудня 1919 року була переведена під команду генерала Омеляновича-Павленка, який того ж дня розпочав свій партизанський похід тилами ворога. Решта частин Осадного Корпусу мала більше половини свого складу хворих на тиф і залишилася в Новій Чорторії та Мирополі. Вже на другий день там на них наскочили частини, відомі з сумної історії ЗУНР армії генерала Юзефа Галлера, роззброїли та інтернували у Луцьку. Євген Коновалець опинився з тими Січовими Стрільцями, які не брали участі у поході Армії УНР разом з польським військом на Київ. Однак, завдяки договору С.Петлюри з Ю. Пілсудським, ставлення поляків до частин УГА і до формувань УНР було різним. Вояків союзних полякам частин невдовзі було звільнено, охочі зі старшин розпочали контрактну службу у Війську Польському, а решта – виїхали в еміграцію. Ось так від середини 1920 року Євген Коновалець опинився у Празі, а потім у Відні.

Після закінчення воєнних дій більшість українських вояків повернулися до цивільної праці. Але були такі, для яких війна не могла закінчитись, поки не досягнуто головної мети – створення Української Держави. Виняткове місце Євгена Коновальця в історії України визначила його особиста життєва позиція щодо цієї мети – він став організатором структур, які готуватимуть український народ до здобуття незалежності під час наступних глобальних потрясінь.

Є. Коновалець часто вдавався до порад дорадчого органу - Стрільцької Ради з метою підняття і дисципліни, і власного авторитету. Останнє засідання Ради відбулося в липні 1920 року, де вона була розпущена, а стрільців закликано повертатися з еміграції в Гали-

чину. Цим часом варто датувати виникнення підпільної структури українських вояків – Української Військової Організації (УВО), в якій Євген Коновалець став першим Начальним Комендантом УВО. Загалом, якщо оцінювати Коновальця як національного вождя, то листи до товаришів із Стрілецької Ради свідчать про його провідницьку зрілість. Національний провідник не має права згортати боротьбу після поразки якої-небудь кампанії, життя нації не обмежується одним поколінням, і він зобов'язаний мислити категоріями, які б охоплювали діяльність мертвих, живих і ненароджених поколінь. „Ваше завдання – писав він до товаришів по зброї у 1921 році, – коли не можна нічого більшого зробити, задержати нашу організацію в примітивних формах, щоб переждати це время люте, зберігаючи при цьому нашу провідну думку. Інша річ, чи нам вдасться осягнути цю нашу мету, але сьогодні вже казати собі, що все покінчено, що „comedia finita“ – вважаю невмисним, а коли б це сталося, вважав би злочином“.

Значно пізніше, 9 жовтня 1933 року, в щоденнику Євгена Бачинського, який був близько знайомий з Є. Коновальцем, знаходимо запис, який свідчить про масштабність поглядів полковника: „Справді, всі галичани – з Коновальцем, але він сам – з наддніпрянцями. Завжди каже, що ми здобудемо тоді незалежність, коли Київ буде наш і політично, і демографічно“. Є. Коновалець, на відміну від багатьох інших провідників визвольної боротьби 1917-1921-их років, бачив важливість не лише пропаганди ідей самостійництва, а й необхідність розроблення чіткої світоглядної системи самостійництва. Саме Євген Коновалець, повернувшись до Львова, відновив видання „Літературно-Наукового Вісника“, який від 1898 року виходив як орган Українсько-Руської Видавничої Спілки за редакцією Михайла Грушевського, Івана Франка, Володимира Гнатюка й Осипа Маковея. За пропозицією Коновальця редактором став Дмитро Донцов. Це призначення мало далекосяжні наслідки та принесло саме ті результати, яких, мабуть, очікував Є. Коновалець.

Що ж стосується офіційного видання УВО, то ним став місячник „Сурма“, перше число якого вийшло у січні 1927 року. Видання друкувалося у Литві, після чого через Гданськ або через Чехословаччину транспортувалося в Україну. Польське законодавство за розповсюдження „Сурми“ запровадило 5-річне ув'язнення.

Мало вивченою сторінкою діяльності Коновальця як керівника УВО є його вплив на Пласт. Наявні, однак, непрямі свідчення того, що Начальна Команда УВО не обійшла своєю увагою процес виховання молоді, яка в майбутній визвольній боротьбі повинна була сказати своє вирішальне слово. Є. Коновалець призначив бойового побратима Івана Чмолу готувати молодих провідників майбутньої боротьби. Більшість кадрів ОУН пройшли вишкіл через цю національну скавтську організацію. Практично всі провідники підпілля, починаючи з 1929 року і до моменту згасання збройного опору в кінці 1950-их років, були пластунами.

У 1920-ті роки Євген Коновалець переважно перебував у Чехословаччині, Німеччині, Австрії. Зустрічався з кур'єрами з України, українцями в діаспорі, організовував конференції, тому став об'єктом особливої уваги для польської та советської розвідки. Врешті, наприкінці 1920-их років він вирішив оселитися у Швейцарії. Для цього була вагома політична причина: в Женеві знаходився осідок Ліги Націй, туди часто навідувалися дипломати з усього світу, журналісти. Тому кращого місця для пропагування українського питання в світі, мабуть, не було. У Швейцарії Є. Коновалець перебував, маючи цілком легальний паспорт литовського громадянина, отримати який йому дала змогу подібність політичних інтересів українців та литовців проти Польщі. Литовці мали поважні територіальні претензії до поляків, оскільки їхня теперішня столиця Вільнюс входила до складу міжвоєнної польської держави. Це, до речі, пояснює, чому Євгенові Коновальцеві вдалося домовитися з литовцями про випуск на їхній території підпільних видань УВО.

На Першому Конгресі Українських Націоналістів, який відбувся у Відні 28 січня-3 лютого 1929 року, було окреслено головні положення організації. Учасники прийняли постанови та Устрій ОУН. Майбутню державу вони бачили парламентсько-президентською республікою з федеральним устроєм та місцевим самоврядуванням. Це спростовує твердження більшовицької пропаганди, що метою ОУН було створення тоталітарного режиму. Учасники націоналістичного руху прагнули уникнути анархії у процесі визвольної боротьби, вважаючи, що демократія і війна - речі несумісні. Євген Коновалець послідовно перетворював УВО у військово-бойову референтуру ОУН, важливу для загального фронту

боротьби, але лише одну з багатьох. Здійснював це у притаманній лише йому манері – без галасу, природно, не викликаючи внутрішніх фронтів боротьби.

ОУН, як і УВО, не мала ніяких моральних застережень щодо нападів на польські державні установи з метою пограбування, за умови, якщо трофейні кошти йшли на потреби визвольної боротьби, вважаючи, що війна з окупантом ще не завершилася. Неприйнятним вважався грабунок лише приватного майна осіб, навіть якщо вони були затятими україножерами. До речі, така „робінгудівська“ філософія була притаманна не лише українсько-визвольному рухові – свого часу так діяли і поляки, і навіть більшовики.

Отже, від березня 1930 року Є. Коновалець вже перебував у Швейцарії. Цей вибір - теж частина його світогляду. Багато товаришів пропонували полковникові замешкати в Німеччині, аргументуючи це доброзичливим ставленням німців до українських проблем. Очевидно, він не хотів зв'язувати створену ним ОУН з тимчасовою кон'юнктурою німецької політики. Мабуть, бачив процеси, які відбувалися у Німеччині, і прогнозував їх розвиток. Як би там не було, але німецький напрям був лише одним з рівноцінних у діяльності ОУН, і це доводить, що Євген Коновалець у політиці був україноцентристом.

У Женеві створено осідок Ліги Націй, і своє перебування там він використовував для захисту українських інтересів на міжнародному рівні. У цей час в Галичині поляки проводили т. зв. акцію „паціфікації“ українського населення, до якої залучали не лише поліцію, а й військові частини 6-го корпусу Війська Польського. Знищували майно українців, прилюдно катували активістів громадського життя, розгромлювали приміщення осередків „Просвіти“, „Рідної Школи“, „Сільського Господаря“.

Євген Коновалець був особистістю з твердими поборницькими переконаннями. І у своїй діяльності він не міг ігнорувати потреб розбудови УВО і ОУН на Наддніпрянщині. Більше того, його розуміння історичних процесів завжди ставило Наддніпрянщину в центр визвольних завдань. Інша річ, що можливості організованого руху на Сході України не відповідали тому місцю, яке для нього відводив засновник ОУН, – але увагу підросійській Україні Є. Коновалець приділяв завжди, заплативши врешті за це своїм власним життям. Причиною дуже різної інтенсивності революційної

дії в поодиноких частинах території України була відмінна стадія підготування населення до такої дії, а далі – різниця режимів ворожих окупацій. Національне відродження в Західній Україні пішло відразу в напрямку націоналізму, і націоналістична ідеологія для галицьких українців після Першої світової війни стала тільки вищим ступенем природного, органічного розвитку політичної свідомості. Режим цесарської Австрії був безмірно лагіднішим від режиму царської Росії, і через те в Галичині вже перед Першою світовою війною поширилися серед найширшого загалу українців різні організації й товариства, які гартували своїх членів у суспільно-громадській дисциплінованості. Врешті, польський режим після Першої світової війни, хоч спрямований на цілковите знищення українського характеру окупованих Польщею українських земель, все ж таки був імітацією західноєвропейської демократії. Національне ж відродження українців на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. вже в зародку було придушене й зведене на манівці імпортованим з Росії соціалізмом, крайньо вороже налаштованим до ідей українського націоналізму. Царський режим не допускав існування українських організацій, які діяли б серед найширших мас і привчали б громадян до організованої дисциплінованості. Врешті, більшовицько-московський режим увів на окупованих територіях Наддніпрянської України систематичний, найжорстокіший варварський терор, ліквідуєчи фізично будь-який прояв революційного спротиву та користуючись у найширших розмірах системою провокації. Ось чому в Галичині змогла ОУН пустити своє коріння безмірно міцніше та розгорнути свою революційну дію ширше, ніж на Наддніпрянщині.

Та все це ще більш змушувало полк. Є. Коновальця звернути особливу увагу на поширення революційної дії націоналістичного підпілля на Наддніпрянщині. Вже у період першопочатків УВО висилає полк. Коновалець на Наддніпрянщину своїх випробуваних друзів по ідеї, щоб там відновити зв'язки з українськими патріотами, знайомими йому з періоду збройної боротьби, і з їхньою допомогою організувати мережу революційної націоналістичної підпільної організації. У ході тієї ініціативи твориться в Києві в 1920 році Центральний Революційний Комітет. Удари, що їх наносить революційній дії на Наддніпрянщині більшовицька поліція ЧК і ГПУ, не зневіряють незламного організатора й вождя революції.

Він наново розпочинає революційну роботу на опанованих більшовиками теренах України.

Соборницький характер революційної націоналістичної організації намагається полк. Коновалець зберегти і в персональному підборі членів Проводу ОУН. Беручи до уваги зовсім інші умовини для революційно-підпільної дії в підрадянській Україні, полк. Коновалець не творить тут централізованої сітки революційно-підпільної організації з єдиним крайовим проводом на всі українські землі, окуповані більшовиками, але децентралізовані, самостійно діючі клітини, які звичайно навіть назви для себе приймають різні, щоб таким чином невдача одної клітини не потягла за собою розкриття інших. Зв'язок з організаторами й керівниками тих клітин переймає полк. Коновалець особисто в свої власні руки: тільки він один, йому одному відомими способами, контактував із зв'язковими підпільної організації на СУЗ, які під якимсь претекстом мали змогу побувати поза кордонами СРСР і знову повернутися в Україну. Інформуючи членів Проводу ОУН про діяльність клітин революційно-підпільної організації на СУЗ та про свої зв'язки з ними, полк. Коновалець навіть їм не розкривав ні розміщення клітин організації в терені, ні їхніх провідників, ні зв'язкових, ні способу контакту з ними. Тільки випадково бачили деякі члени ПУН декого із таких зв'язкових: звичайно полк. Коновалець зустрічався із зв'язковими Організації з підрадянської України особисто, сам один, завжди в іншому місці, а то й в іншій, за кожним разом, європейській країні, їздячи для того не тільки по всіх країнах Західної й Центральної Європи, але й до Фінляндії, Литви, Швеції й Норвегії.

На підставі інформацій найближчих тодішніх співробітників Є. Коновальця стверджено, що на зламі 1937-1938-их років діяло на Наддніпрянщині щонайменше п'ять таких самостійних центрів революційно-підпільної організації, з якими полк. Коновалець за посередництвом окремих крайових зв'язкових безпосередньо підтримував зв'язок.

Ясна річ, що керівництво організаційною сіткою на Наддніпрянщині та прямі контакти зі зв'язковими, які приїжджали для зустрічі з Є. Коновальцем з підбільшовицької України, крили в собі дуже серйозну небезпеку для самого життя полк. Коновальця. Про таку небезпеку пригадували такі голосні події, як заманення

за допомогою зв'язкових-провокаторів у засідку та охоплення керівників біломосковських еміграційних організацій ген. Кутепова й ген. Мюллера. Але й ці здогадки про грізну небезпеку від безпосередньої зустрічі з людьми, які приїжджають як зв'язкові підпільної організації з СРСР, не вплинули на полк. Є. Коновальця в тому напрямі, щоб він передав особисті контакти комусь із своїх співробітників. Він рішуче й послідовно обстоював ті погляди, що особливості підбільшовицької дійсності вимагають, щоб керівництво поодинокими центрами підпільно-революційної організації й контакт із провідниками тих центрів були безпосередньо в його руках.

Весною 1938 року полк. Коновалець подав своїм найближчим співробітникам, що він готується до того, щоб в найближчих місяцях особисто дістатись нелегально, організаційним зв'язком до УРСР і там на місці особисто перевірити ситуацію, стан і можливості підпільно-революційної дії.

Факт, що в 1936 році швейцарська поліція в Женеві викрила більшовицьких агентів Нормана і товаришів, які готували замах на полк. Коновальця, свідчить переконливо про те, що до того часу більшовицьким агентам не вдалося ще ніде дістатися в мережу організаційного зв'язку полк. Коновальця з СУЗ; а переведення більшовицького атентату в травні 1938 з допомогою одної з мереж зв'язку свідчить про те, що й весною 1938 року більшовики не знали організаційної мережі, за допомогою якої полк. Коновалець готувався їхати нелегально в Україну, бо якщо б більшовицька поліція довідалась вже про сам плян нелегальної поїздки полк. Коновальця в Україну, то не організувала б атентату поза кордонами СРСР, а сконцентрувала б усю свою увагу на намаганні схопити Є. Коновальця живим на окупованій ними території України.

Національні вороги українського народу, москалі й поляки, проти яких було звернене вістря боротьби, організованої й керованої полк. Коновальцем, намагалися заплямувати його честь інсинуаціями про те, ніби ведена ним боротьба і він сам у приватному житті спираються „на чужі фонди“. Такі інсинуації повторювали за кордоном усі агенти тих наших національних ворогів. У своїй партійній засліпленості не завагалися й деякі українці, в своєму моральному падінні, повторювати отакі інсинуації, щоб тіль-

ки дискредитувати боротьбу, очолювану Є. Коновальцем, і його самого.

У своїй праці спирався полк. Є. Коновалець і під моральним, і під матеріальним оглядами лише на українське громадянство; якщо йдеться про фінансову підтримку, то на щирі і щедрі пожертви української еміграції в США і Канаді. Та попри щедрість українського громадянства, яке перебувало на чужині, його пожертви порівняно до потреб революційної дії на рідних землях і спертої на неї та доповнювальної її політичної роботи за кордоном, були далеко не достатніми. Бачачи це, полк. Коновалець впливав на розподіл фондів так, щоб владналися потреби боротьби і політичної роботи, після того – мінімум прожитку для тих, хто цілковито віддав себе політичній роботі і зрештою – необхідність прожитку для себе і своєї сім'ї. Щодо важких фінансових клопотів, в яких доводилося через це жити йому і його рідним, не скаржився Коновалець ніколи нікому. Та про них свідчить хоча б один лист, що його написав полк. Коновалець до свого довіреного приятеля в США 1936 року. Коли швейцарська поліція викрила приготовлений більшовицькими агентами замах на полк. Коновальця і з огляду на це порадила йому негайно виїхати зі Швейцарії, він, одержавши від італійської влади дозвіл переїхати до Риму, був змушений написати листа до свого довіреного приятеля в США з проханням взяти для нього в якомусь американському банку позичку 100 дол. (очевидно, на прізвище того приятеля), бо в нього не було грошей на оплату квитка для його дружини і сина з Женеви до Риму! Отож і ці важкі умови приватного життя не в силі були зламати борця. Смертельну загрозу для себе від українського націоналізму окупанти України бачили і розуміли. Більшовицькі вожаки добре усвідомлювали те, що коли полк. Євген Коновалець зумів уже юнаком у зовсім новій тоді для нього ситуації виявитися таким здібним і таким успішним організатором збройної боротьби й державного будівництва, то яким стратегом і політиком він зуміє виявити себе в майбутньому, маючи за собою стільки досвіду, користуючись тепер велетенським авторитетом серед усіх українців та спираючись на мережу міцної підпільно-революційної організації, коли над СРСР загримить буря нової війни!

А тому й більшовицька служба безпеки напружувала весь час усі свої сили, щоб або схопити полк. Євгена Коновальця живим, як

схопили біло-московських проводирів ген. Мюллера й ген. Кутепова, або щоб його вбити. Вони заходились біля того, щоб доконаний ними злочин вбивства провідника українських революціонерів не давав безсумнівних доказів, що це їхня, більшовицька робота.

Та довгі роки заміри більшовиків не вдавалися. Щойно у 1938 року, напередодні нової воєнної завірюхи, що нависала над усією Європою, вдалося таки московсько-більшовицькому ГПУ дістатися якось в одну з клітин зв'язку і підставити туди свого агента для довершення вбивства. Злочин більшовицької Москви виконано в голяндському місті Роттердам 23 травня 1938 року. Того дня приїхав полк. Євген Коновалець до Роттердаму на зустріч з котримсь із зв'язкових організації з УРСР – найправдоподібніше, був ним „Валюх“, – який прибув туди як один з пасажирів радянського торговельного корабля „Менжінській“. Зустріч відбулася в кав'ярні „Атланта“ о 12 год. Зв'язковий передав Коновальцеві невеличкий пакет, що мав бути збіркою шифрованих організаційних звітів та матеріалів про становище в УРСР, а насправді був приготованою більшовицькою поліцією „пекельною машиною“. По кількахвилинній розмові зв'язковий вийшов з кав'ярні, а услід за ним вийшов теж полк. Коновалець, прямуючи пішки до недалекого готелю „Гранд Сантраль“, де він зупинився, прибувши до Роттердаму. Пройшовши шматок дороги, він затримався біля кінотеатру „Люм'єр“, і в той момент бомба вибухла, пошматувавши тіло полк. Євгена Коновальця: ліве рамя і праву ногу розірвав вибух на шматки, решта тіла була теж жахливо покалічена, цілою залишилася тільки облита кров'ю голова.

На столику в кімнаті готелю „Сантраль“ залишився хрестик з Розп'яттям Христовим – мимовільно залишений ним доказ, що Євген Коновалець був глибоко віруючим християнином. Той хрестик одержав він від своєї матері, коли виїжджав на війну, і відтоді мав його завжди при собі, в усіх походах і боях та в часах перебування на чужині. Це був символ єдності щирої християнської віри з глибоким патріотизмом воїна-революціонера, що впав на чужині у бою з відвічним ворогом України.

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ

„НАЙКРАЩИЙ ЦВІТ РОЗП'ЯТОГО НАРОДУ“

(До 90-ої річниці героїської смерти Віри Бабенко)

Молода львівська письменниця Лідія Купчик написала цікаве і переконливе дослідження під назвою „Український жіночий героїзм“, простежуючи цю рису нашого національного жіноцтва від самих початків історії рідного народу – від Либеді, сестри засновників Києва, аж до Алли Горської, однієї з останніх жертв антиукраїнського советського режиму.

Знаходимо у цій невеличкій, але надзвичайно змістовній праці довгу низку славних імен – княгині Ірини Аскольдової, Роксолани, козачки Олени Завісної, воячок Українського Січового Стрілецтва Олени Степанівни, Ольги Басараб, Софії Галечко, Гандзі Дмитерко та багатьох їхніх бойових подруг,

Віра Бабенко

котрі соїми полум'яними життями спонукали народних поетів скласти цю, тепер уже призабуту, пісню:

*Хто то там іде і перід веде?
Диво – це наші дівчата.
Личко, як мак, кругом козак,
душа стрілецька завзята.
Не цілуйте їх – на війні це гріх,
ви приберіть їх квітками.
Слава тим жінкам, славним козачкам
між січовими стрільцями!*

Певна річ, дослідниця не проминула яскравих, мов зорі, імен незламних підпільниць Організації Українських Націоналістів – Катрусі Зарицької, Богдани Світлик, Галини Дидик, мужніх дисиденток-політв'язнів Ірини Калинець, Стефанії Шабатури, Олени Антонів, Ірини Сенік, Атени Пашко.

Коли ж мова зайшла про „прикладі жіночого героїзму на Східній Україні“, Л. Купчик окреслила цю тему лише цим коротким узагальненням: „Знаємо багато савих жінок із Східньої Ураїни, перед якими і ми, і наступні покоління схиляємо голови“. І подала пару імен, зокрема Віри Бабенко, не зупиняючись більше на непересічній і справді героїчній біографії цієї вірної українки, активної учасниці українських Визвольних змагань 1917 -1921 років, зв'язкової українських збройних загонів і посланця Окружного повстанського штабу Катеринославщини до Українського уряду на еміграції.

Поніші інформації про Віру Бабенко подав Олександр Луговий у своєму цінному дослідженні „Визначне жіноцтво України“. Народилася вона при кінці вересня 1902 року в селі Веселих Тернях Криворізького повіту, в заможній селянській родині. Родичі її, Іван і Марія Бабенки, були національно свідомими людьми; батько увійшов у національно-просвітницький рух ще від 1900-их років. У Першу світову війну перебував на фронтах. Повернувшись додому, одним з перших визнав себе українцем, давав пожертви на утримання української гімназії в селі, був прикладом для селян, як треба підтримувати свою національну владу. Під час нападу більшовицькі Москви на Україну І. Бабенко у великій мірі спри-

чинився до зформування сотні добровольців з молоді села, першої залоги панцирного потягу „Україна“. Червоні ординці розстріляли його у січні або лютому 1920 року.

У національно свідомих родичів свідомою українкою виросла й їхня донька-одиначка. Дівчина вчилася у гімназії, спочатку у Катеринославі, але як лиш було відкрито у Веселих Тернях українську гімназію, повернулася в рідне село.

По відступі й інтернуванню Армії Української Народної Республіки почалося об'єднання повстанських сил. Почин дав лікар д-р Павло Галієв, зукраїнщений серб. Саме він об'єднав повстанські відділи Катеринославщини. За його прикладом пішли інші українські провінції, врешті утворився Головний повстанський штаб у Києві, з осідком у Школі червоних старшин.

Україна поділилася на 13 повстанських округів. П. Галієв радив почати антимосковське повстання власними силами, однак, Головний штаб не наважувався; шукав зв'язків з урядом на еміграції, тим часом всі посланці в дорозі гинули. Невдовзі Головний повстанчий штаб було викрито й розстріляно. Другий штаб, з рештків першого, вже не міг розвинути такої широкої діяльності, та й існував недовго.

Український уряд на еміграції також підготовлював повстання. У Львові провадив організаційну працю генерал Юрко Тютюнник. Та позаяк вимоги конспірації не дотримувалися, червоні від своїх агентів у штабі Ю. Тютюнника та в оточенні Головного отамана Симона Петлюри про всі пляни завчасу довідувалися. Ясно, що за таких умов повстання було неможливе. П. Галієв, по раді з окремими повстанськими отаманами, хотів зв'язатися з урядом на еміграції, щоб визначити день загального повстання, коли українська армія поведе наступ з-за кордону.

Нав'язати зв'язки з урядом взялася молоденька гімназистка Віра Бабенко. Щасливо пробралася за кордон, через два ще не зліквідовані фронти дісталася до Українського уряду в Тарнові в західній Галичині, бачилася з Головним отаманом С. Петлюрою і генералом Ю. Тютюнником.

Був визначений день повстання – 14 серпня, на свято Маковеїв, але... знайшлися в оточенні Ю. Тютюнника і С. Петлюри зрадники – сотник Григорій Заярний і представник залізничників в уряді Петро Жидківський, якому Петлюра особливо довіряв. Він пішов

услід за В. Бабенко – випросився у Головного отамана ніби на повстання, захопив від Віри усі передані через неї документи й просто поїхав до Києва, до так званого „Всеукраїнського ЧеКа“. Відтак об'їхав з більшовицькими карателями все Правобережжя і всіх, хто чим-будь до повстання були причетні, нещадно вистріляно. За один лише серпень 1921 року згинуло декілька тис. українських повстанців, зраджених підлим П. Жидківським.

Під час наради повстанського штабу Катеринославщини червоні захопили й Віру Бабенко, разом з 62 провідниками українських збройних загонів. Менш знаних повстанців було розстріляно негайно по схопленні, а доктора Павла Галієва й Віру Бабенко, поранених, привезли до Катеринослава на допити. Мучили їх на жахливим способом. Пізнавати Віру прибув П. Жидківський. Обом, і В. Бабенко і П. Галієву, запропонували за зраду великі гроші і гарантували виїзд за кордон. Коли ж в'язні на ці приманки навіть не хотіли відкрити рота, чекісти після диких знущань над Павлом Галієвим і Вірою Бабенко, розстріляли їх обох. Сталося це 7 вересня 1921 року. Де їхна могила, ніхто не знає.

Сучасник Віри Бабенко Іван Горішний, що знав її особисто, згадував: „Довелося мені разом з нею вчитися в тій самій українській Весело-Тернівській гімназії Верхнедніпровського повіту на Катеринославщині, ба більше – вчитися в тих самих 6-7 клясах від жовтня 1917 до 19 січня 1919 року. Гімназія була мішана, мала понад 20 викладачів і 400 учнів. Уперше я побачив Віру в середині жовтня 1917 року. Була вона уважна і серйозна, як на її роки, слухала лекції з великим зацікавленням, особливо глибоко патріотичні виклади Івана Михайловича Прохоренка. В. Бабенко сиділа на першій лавці з Надією Киць з П'ятихаток. Завжди чисто одягнена, гарна з лиця, середнього росту, з великими блакитними очима. З надхненням деклямувала вона Шевченкові поезії, мала гарний голос, співала в гімназійному хорі. На різдвяні вакації її атестовано: „Поведінка зразкова, успішність дуже добра“. В грудні того ж року на залізничній станції Колачевська, біля каси відбувався мітинг. Там я вперше почув, як сміливо й гідно давала відсіч Віра Бабенко російським і малоросійським пропагандистам, які глузували з української мови. Віра і всі ми, учні гімназії, не тільки оборонялись, але й наступали проти одвертих і прихованих, свідомих і несвідомих ворогів Незалежної Самостійної України. На провесні 1922 року

повертаючись з Києва на Донбас, я спинився на станції П'ятихатки і розшукав Надію Киць, колишню ученицю тернівської гімназії. Пізно ввечері я постукав у віконце її дому. Вона була більше налякана, як здивована, побачивши мене, зарослого, обдертого, виснаженого. Вона мені коротко розповіла про героїчні вчинки Віри Бабенко і мученичу смерть її та інших 7 вересня 1921 року. Розповіла і про зрадника – гімназиста Олексу Кравченка, порадивши мені якнайшвидше зникнути в темряві, яка оповила всю Україну“.

Ще один спогад – учасника тих революційних подій в Україні д-ра Юрія Гоголівського:

„На вулицях міста Тернова, де перебував Уряд Української Народної Республіки, котрий відступив перед переважаючими московськими наїзниками, 1921 року появилася дівчина невеликого зросту, в козушку і темно-зеленій хустці, з кошиком у руці. То й була Віра Бабенко – членкиня повстанської організації, що називалася „Молода Січеславщина“. Вона тоді була гімназисткою 7-ої класи. З розмови з нею виявилось, що коли війська Української Народної Республіки 1918 року залишали Катеринославщину і вже не мали змоги туди повернутися, то там виникла повстанча організація під керівництвом лікаря Павла Галієва. До неї вступила і Віра, взявши на себе обов'язки зв'язкової. Почуваючи обов'язок послужити Рідному Краєві, вона радо взялася за цю небезпечну справу. Вона здолала все. Нею керувала велика любов до рідної матері-України. Я почав розмовляти з нею. Дивлячись на Вірису, просто дивувався, скільки в тої дівчини відваги, сміливости, самопожертви. Дівчина йде в незнайому далеку дорогу й несе з собою таємні папери від своєї організації...“.

Так, не всі могили героїчних українок відомі, навіть не всі біографії докладно записані, тож посмертною винагородою для них нехай буде наша вічна пам'ять про їхні життя і долю. Таким, як Віра Бабенко й тисячі подібних до неї українок, присвятила Боже-на Коваленко свій вірш „Жінкам України“:

*Вони пройшли крізь хуртовину ночі,
Крізь воєн дим і попіл канонад,
Відважні, горді постаті жіночі
В страху не оглядалися назад.*

*Найкращий цвіт розп'ятого народу –
Жіноцтво української землі –
На страту йшли за правду у негоду,
З погордою на ясному чолі.*

*Готові до рішучого двобою –
Їх не лякали табори страхіть,
Окрилені ідеєю святою:
Життям за волю краю заплатить.*

Джерзі-Ситі, Нью-Джерзі

Світлана ЙОВЕНКО

„МИНАЄ ВСЕ, ЯК ЛЕГКИЙ ДИМ...“

(До 110-річчя від народження Михайла Ореста)

1901 – 1963

Михайло Орест (Михайло Костьович Зеров) народився в багатодітній родині вчителя у м. Зінькові на Полтавщині. З 11 дітей лише семеро досягли дорослого віку. Чотирьом судилося стати відомими у гуманітарній царині діячами: старший син Микола Зеров (1890) став неперевершеним поетом-неоклясиком і був розстріляний 1937 року у ГУЛаг-у, Дмитро (1895) та Костянтин (1899) славили батьків рід як ботанік-фльорист та видатний біолог, середульший Михайло присвятив своє життя філології, художньому перекладу й популяризації й поверненню з забуття творчості старшого брата, скараного тоталітарним режимом СРСР, сестри – Олена та Валерія – пішли в медицину.

Михайло Зеров закінчив Київський Інститут Народної Освіти (КІНО), відтак учителював у Києві, Вінниці та інших містах. 1929 року був уперше заарештований і дев'ять місяців перебував у Лук'янівській тюрмі. Разом з другим арештом пробув за ґратами чотири роки. З відчаю й безнадії намагався накласти на себе руки.

Уперше виступив під псевдонімом Михайло Орест після со-рока років (1942), коли у часописі „Нові дні“ (Львів) опублікував ліричний цикл поезій. У Львові, куди він приїхав з Вінниці, Михайло Орест жив у Святослава Гординського, змінивши другого відомого поживця – Аркадія Любченка. Належав до літературної групи „Світання“ (Орест, Державин, Юрій Чорний, Володимир Шиян) і не сприймав теоретичних доктрин національно-органічного стилю Шереха /МУР/.

1944 року Михайло Орест покидає Львів і до кінця життя залишається у Німеччині, попервах розділивши, на подив органічно й по-спартанськи, будні емігрантів у таборах Ді-Пі. 20 років, що залишила йому доля для насолоди життям, він провів як істинний анахорет-інтроверт, присвятивши весь свій час і творчу потугу зосередженій праці над поетичними художніми перекладами і карбуванню власних елегантних, у стилі неоклясиків, поезій.

Помер Михайло Зеров від тяжкого інфаркту на 62-му році життя 12 березня 1963 року, в Авгсбурзі,

За життя П. Ореста вийшли друком його збірки поезій: „Луни літ“ (Краків–Львів, 1944, „Душа й доля“ (Авгсбург, 1946), „Держава слова,, „Гість і господар“ (обидві у Філадельфії 1952 року), та вже по-смертно, одначе, дбайливо упорядкована ще за життя збірка „Пізнi вруна“ (Мюнхен, 1965).

Між тим левову частку свого часу, таланту й ерудиції Михайло Орест присвятив українським інтерпретаціям європейської поезії, яка ставала часткою національної культури, систематизованої перекладачем та упорядником у солідних виданнях. Так вийшли друком українською з-під його пера: „Вибрані поезії“ С. Георге (Авгсбург, 1952), Райнер-Марія Рільке, Г. фон Гофмансталь, М. Давтендай (вибір поезій, Авгсбург, 1954), Антологія німецької поезії (Авгсбург, 1954), Антологія французької поезії Мюнхен, 1954), Шарль Леконт де Ліль, поезії (Мюнхен, 1956), „Море і мушля“ – антологія європейської поезії „Мюнхен, 1959“, Сім німецьких новел (Мюнхен, 1962).

Дослідники творчості Михайла Ореста В. Державин, С. Гординський, Б. Бойчук та Б. Т. Рубчак, а також найпізніші, Соломія Павличко та Михайло Слабошпицький, відзначаючи виняткову ерудицію М. Ореста як продовжувача традицій неоклясиків, по-

годжувалися на тому, що поет володів магією слова, яка замикає в точні формули гарячі поривання душі.

„Слово поета не є подобизна речей недокровна –
Хай виринає воно з віщих душевних глибин“... –
така імператива була втілена художньою програмою митця.

Михайло ОРЕСТ

* * *

*О серце світів, о лагідне!
В безмірній щедроті своїй
Схилися, далеке і рідне,
І землю скорботну огрій!
Я, спраглий любови ясної,
Благаю тебе: підійми
Мене із безодні страшної,
Безодні убивства і тьми!*

1939

СТАНСИ

*Моя душа в зичливості розкритій
Піднесла гроно молитов рясних
Про благоденство, про любов у світі
І про рясноту овочів земних.
Але минають роки у чеканні,
Терпкім і марнім. Глушить голос бід
Лагідний спів надій – і осіянний
Сад візій засмутився і поблід.
Видимий світ є більше злом, ніж благом,
Та саме нам у бурю навісну
Судилось бачити з безмежним жахом
Його падінь останню глибину.
Безжально кинена в часи пропащі
І лютістю побита їх копит,
Душе моя, скитальнице боляща,
З чим прийдеши ти у потойбічний світ?*

ОТЧИЗНІ З ВІКНА

Зимова сіра мла оповиває далі,
 І чути: за вікном вітрів холодний ріг.
 Тяжать покірливо дахів горизонталі
 Додолу, а на них – одноманітний сніг.
 Короткою мені не видалась ніколи
 Зима. Та як її переживу в краю,
 Де літо не кладе всерадісні престоли
 І мимо нього путь веде святу свою?
 Всім народитися в своїй отчизні дано,
 Та даром є одно: духово бути в ній.
 Изгой бреде в сніги – і як сувора рана
 Він, дар богів, болить на чужині чужій.

1947, Авґсбург

* * *

О привиди земні, ідіть, не мучте
 Моєї душі! Вона
 За давніх давен на сліпучій учті
 Була, невимовно ясна!
 Покинули землю правда і диво –
 І людське життя тече
 Злочинне і дике. На мертве жниво
 Дивитись душі боляче.
 Вона – сирота в недоброму світі
 І в пітьмі розпуть і проваль
 По чистих братах, по вельможній еліті
 Щемливу чує печаль.

1946

* * *

Доба повноти і потуги
 Свій починає гін.
 Сідаймо на коні, други,
 Погляньмо на синій Дін!
 Путивль, Переяславль, Галич
 Душі і думи свої
 Шлють, натхненні, у далеч:

Київ – серце її!
 В нестримнім огненнім поході
 Стопчімо тьму лихоліть:
 Ясніше по тужній негоді
 Сонце нетлінне горить.
 О мріє, нехай святиться
 Довічно твоє ім'я,
 Хай вічно буде, царице,
 Над нами влада твоя!
 Охоту і радість могуті
 Будии і кличеш ти:
 Подвиг сліпучий, гризучий
 В безсмертя наше нести!

1945

* * *

Прибрався ліс в зелену митру
 І процвіла земля;
 На голос радості і вітру
 Іду, іду в поля!
 Скидай, о сестро, темну ризу,
 Переступи поріг;
 Пора, пора! Вже геній лісу
 В зазовний трубить ріг.
 А в лісі шепче юне листя
 і дише чистота –
 І в тиші галяв урочистій
 Постало чудо променисте:
 Конвалія свята.

1946

* * *

То доля, в вироках безжалісна, жадала,
 Щоб пам'ять уст моїх ніколи не лунала
 Для тебе піснею, щоб серця день поблід...
 Моя душа тепер – осінній краєвид:
 Суворі обриси лісів. Повітря гостре.
 Рій сірих хмар летить, скеровуючи ростри

*В побляклу далечінь, якій навік уста
Склепила болісна, чернеча німота.*

* * *

*Поблід звичайний день, його похилі плечі
В туманах розпливлись, – і через мавзолей
Набряклих хмар бреде чужий, безбарвний вечір,
Несе тягар утом і самоту смертей.
Ми всі погаснемо, і гомін наших кроків
Вбере пожадлива і чорна глибочінь.
Душе, свій страх відкинь! Тобі бо, самотій,
Належать вічна рань і сонця височінь.*

* * *

*Вгорнулись парки і сади
У шати млисті.
Дитя, чого шукаєш ти
В пожовклім листі?
Квіток не знайдеш ти під ним,
Минули квіти,
Минає все, як легкий дим, –
О тлінний світе!
Весняним кленом я буяв:
Та вгасли весни –
І цвіт побляк, мій лист опав
І не воскресне.
Я – сум, я попів забуття,
Я – далі млисті.
Кого шукаєш, о дитя,
В опалім листі?*

КАМІНЬ

*Я дивлюсь
на гранітну, могутню брилу:
камінь-жертвник?
камінь-капище?
І коли я дивлюсь
на гранітній могутній камінь,
думаю я про Велике Мовчання,
ласкаве і сильне –
з нього повстали
всі голоси у світі.
Мить,
одна, коротка,
блаженна мить –
і через груди мої пронеслися
всі віки...
Та довго ще в душі
По миті тій
стояв аромат почувань
божественних:
легкості, ніжності.
А навколо:
трави, дерева і співи птиць;
біля стіп материнських камінного велета –
проліска синя, мала;
а вгорі:
небо предобре, як проліска, синє.
Весна!
Як солодко липою думати себе,
липою,
що росте на гранітній брилі.*

1946

ГЕНІАЛЬНІСТЬ

Ні, в геніальність не вірять – так само, як вірити не треба
 В те, що дерева ростуть, в те, що сіє весна.
 Річчю є іншою, що геніальністю ми називаєм:
 Значать слова саме те, що ми вкладаємо в них.
 Критик прорік: геніальний поет! – І тоді я питаю:
 Хто він, цінитель? Яка міра його для речей?
 Як розуміє він світ і людину, мету і причину,
 Де його Бог і закон, духу якого він є? –
 В спосіб такий розгадавши цінителя, знаю я точно,
 Чи випадає мені думку прийняти його.

1947

ПОЕТИЧНА МОВА

Мова є одність. Але пам'ятай, о поете: як в домі,
 В одності мови чіткий поділ на поверхи є.
 Поверхи, отже, назвімо: є мова щоденних взаємин,
 мова науки, і є вповні відмінна від них
 Мова поезії. Маєш її притаманність плекати,
 Але з народних пісень форм і окрас не вживай.
 Також і мови поточної, з побуту зрослої, в віршах
 Вирази чуйно обходь, строгости ліній держись.
 Красна чи буде одежа, що моди в собі поєднає
 Різних часів? І букет, де поруч наших квіток
 Пишні екзоти палатимуть, смак першородний засудить.
 Друже-співцю, бережись! Не наслухай голосів,
 Що закликають нещадно ламати у мовних палатах
 Стіни і перекриття: єресь у прірву веде!
 Дім потерпівлий здаля зберігатиме, правда, на око,
 Цілість свою, а проте жити негоже у нім.

1947

„НЕМОВ ХТО В ВІЧНІСТЬ ВІДЧИНИВ ВІКНО...“

(До 120-річчя від народження Юрія Клена, 1891 - 1947)

Юрій Клен (Освальд Бургардт) народився на Поділлі, у селі Сербинівці 4 жовтня 1391 року, в родині купця Фрідріха Бургардта та прибалтійської німкені Каттіни-Сідонії Тіль. Батьки виховували дітей в атмосфері шанування рідної мови та звичаїв, і водночас – у душі любови до України, що стала для них другою батьківщиною. У селищі Воронівка Освальд закінчив російську початкову школу, а у містечку Славуті на Поділлі – гімназію,

Особливу роль у житті Освальда Бургардта відігравав Київ. Тут він з золотою медаллю закінчив Першу київську гімназію. У 1911 році вступив до Київського університету святого Володимира, де дістав ґрунтовну освіту, студіюючи англійську, німецьку, слов'янську філологію та загальну історію літератури. Тут, у Києві, спалахнуло кохання майбутнього поета до Раїси Чернявської.

Навчання в університеті довелося перервати у зв'язку з початком першої світової війни: молодий учений разом із тридцятьма німецькими юнаками, що їх царська влада визнала „небезпечни-

ми“, був засланий до Архангельської губернії (Мар’їна Гора). Через рік така ж доля спіткала його матір (батько помер 1912 року) та І тру Жозефіну. Згодом, після революції 1917 року, Освальд Бургардт, повертаючись з заслання, заїхав до родини в Курськ (1918 рік), і вони разом вирушили до Києва, що зустрів їх суворою і трагічною реальністю громадянської війни.

Восени 1918 року О. Бургардт поїхав до Німеччини і мало не був прикликаний до кайзерівського війська.

Не знайшовши щастя на батьківщині предків, Освальд Бургардт повернувся до Києва, згадуючи свої німецькі пригоди зі словами: „Ось вам спартаківець“. Університетське навчання він закінчив, захистивши диплом, 1920 року. Згодом поступає на дворічний курс аспірантури при дослідному інституті УАН, де студіює германістику й отримує диплом першого ступеня (1923 р.), водночас учителює в Баришівському соціально-економічному технікумі.

Найближче він зійшовся тоді з майбутніми неоклясиками. Особливо теплими були стосунки Освальда Бургардта з Миколою Зеровим, з яким йому випало працювати соціально-економічному технікумі та трудовій школі містечка Баришівки. Освальд Бургардт одним із перших зрозумів, що процес національного відродження України позбавляється всяких перспектив у суспільстві, в якому „класова ненависть“, затруюючи людські душі, була поставлена на службу великодержавним, імперським цілям.

Не матеріальна скрута, добре znana простим людям років перших п’ятирічок, а нечуваний терор змусив його емігрувати, за власним визнанням, „подаючись світ за очі“.

За нових для себе умов Юрій Клен органічно вписався в літературний процес Західної України. Його вірші стали з’являтися на сторінках львівського журналу „Вісник“, де друкувалися поети-емігранти (Олександр Олесь, Євген Маланюк, Олена Теліга, Олег Ольжич та інші). Оскільки переважна більшість цих поетів жили в 1920-их роках у Празі чи в Подєбрадах, працювали або навчалися в тамтешній Українській господарській академії та Українському педагогічному інституті, ця група дістала умовну назву поетичної „Празької школи“.

В перші роки свого життя у Німеччині Юрій Клен, не маючи роботи, жив у своїх родичів, давав приватні уроки та читав лекції під час літнього семестру в Мюнхенському університеті, поки не

зайняв вакансію в Мюнстерському університеті (Вестфалія), де й почав працювати з 1934 р. при кафедрі славистики. Тут же захистив докторську дисертацію „Головні мотиви творчості Леоніда Андрєєва“ (1936), йому було присвоєно звання професора. Невдовзі отримав помешкання в місті, а згодом переїхав на околицю Мюнстера – станцію Моріп Саме тут Юрій Клен написав більшість віршів, що склали основу збірки „Каравели“, та поему „Прокляті роки“.

Юрій Клен був мобілізований до німецького війська в 1939 році. Працював спочатку на курсах військових перекладачів, а 1941 року служив при штабі тилової частини 17-ої армії як перекладач, пересувався разом з ним від села Ладижин над Бугом до Кременчука та Полтави. Страшні враження від сплюндрованої війною України лягали в основу третьої частини „Попелу імперій“. Мав догани за людяне ставлення до українців, за протести проти жорстокости фашистських окупантів. За ним стежили, його листи переглядалися.

Поета врятував від кари госпіталь, куди він потрапив наприкінці січня 1942 року: під час відступу гітлерівців авто, в якому їхав перекладач, застрягло в заметах під Лозовою, він сильно застудився і захворів на плеврит. Звільнений від військової служби після лікування, з січня 1943 року викладав у Німецькому університеті та в Українському вільному університеті в Празі, Навесні 1945 р. разом з дружиною й двома дітьми перебрався до Австрії, у Фольдервільдбад (Тіроль) 1947 року, Помер Юрій Клен 30 жовтня 1947 року. Похований в українській частині кладовища Вестфрідгоф.

Юрій КЛЕН

СКОВОРОДА

*Піти, піти без цілі і мети...
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співають: „Цвіти, цвіти!“*

*Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.
Прекрасний шлях ясної самоти.*

*Іти у сніг і вітер, в дощ і хугу
І мудрості вином розвести тугу.
Бо, може, це нам вічний заповіт,
Оці мандрівки дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ.*

СОФІЯ

Проектується знести храм св. Софії в Києві.

/З газет/

*Тайни тисячоліття – в Софії стрункій,
Що поблідла, але ще ясніше, ще вище
Вироста, як молитва, в блакить.*

/Є. Маланюк/

*Нехай твій дзвін заглушать літаки.
Нехай тебе знесуть і хай на місці,
Що освятили літа і віки,
Поставлять пам'ятник добі нечистій.
Нехай змурують чорний хмарочос
Там, де стоїш ти, біла й золотава,
О ліліє струнка в намисті рос,
Яку плекала мудрість Ярослава!
Нехай здере новітній печеніг
Смугляве злото з бань на кінську зброю
І скрізь полишить слід блюзнірських ніг:
Це лиш мара нам видава гаптує,
Які триватимуть недовгий вік.
Коли спорудять зал з бетону й скла
І електричний вихор зашаліє
Там, де священна сутінь залягла*

*Й в дрімотнім сні спочила Візантія,–
То знай: це все пройде без вороття.
Так само снились нам колись татари.
То ж знов чаклун якийсь навів чари,
І бачиш ти примари небуття.
Правдивий світ,– не той, для ока зримий,
Крилами розтинаючи вогонь,
Гойдають тихо грізні серафими
На терезах своїх долонь.
Він, наче плід, важніє й дозріває,
Налятий плином невідомих лон,
І темний сік, буруючи, співає,
Немов вино господніх грон.
Колись усім об'явиться, як чудо,
Істота з кожної з земних речей.
Настане день... світ спалахне, й полуда
Тобі спаде з засліплених очей.
В священнім жасі, дивно скам'янілий.
– Немов хто в вічність відчинив вікно,–
Побачиш ти у млі нестерпно білій
Все, все таким, як справдіє воно:
Хрестом прорізавши завісу диму,
В красі, яку ніщо не сокрушить,
Свята Софія, ясна й незрушима.
Росте легендою в блакить.*

БОЖА МАТЕР

*Йшла степами й питала:
„Де мій син? Чи не стрівся він вам?“
(А по селах ставки – як дзеркала:
Божий простір веселим качкам).*

*„Чи не стрівся вам десь по дорогах
Синьоокий Христос?
Волосся у нього
Золоте, як осінній покос“.
Все питалася знову і знову;*

Люди мовчки сахалися вбік
(Лиш поважно дивилися вслід їй корови,
Пес безхатній за нею до царини біг).

За рікою спинила на ниві
Дідуся, що гнідка поганяв.
Кінь істомлений голову сиву
На плече їй поклав (бо пізнав!).

„Чи стрічали його ви з дарами?
Чи вінчали його, як царя,
У високому білому храмі,
Де у вікна світила зоря?“

„Та невже ж тобі ще не сказали?“
Роз'ярився корявий дідусь:
„На усіх перехрестях його розі'яли,
І помер твій веселий Ісус.

Біле тіло його шматували.
Загинали над ним матюки.
І вовкам на поталу
Розкидали куски“.

Головою припала до гриви...
Враз метнулась назустріч зорі
(Дикі гуси крикливі
Закружляли над нею вгорі),

А за нею наздогін пожежі,
Диму сизого змії виткі.
Біжучи, розгубила одежі,
І махали услід вітряки.

Вдалині над житами
Білим квітом гойдалась вона.

*Осипалася там пелюстками...
Манячила, щезала в ланах.*

*Бур'яном заростає дорога,
Що крізь заграву днів
Нас вела до далекого Бога.
Але вересом слід твій зацвів,*

*Скорбна мати, що плачеш у небі,
І під обрієм грізних років
Голубіє, мов спогад про тебе,
Синя плахта лісів.*

*Синій пояс твій річкою в'ється...
Затаївши останній вогонь,
Так тихесенько б'ється
В ніжнім теплі твоїх долонь*

*Під дощами твого волосся
Бідне серце землі.
І росте з нього буйне колосся,
І курличуть чад ним журавлі.*

МИ

*Ми не ходили за моря
Земель незнаних добувати.
Нам шлях у греки із варяг
Синів у піні бронзуватій.*

*І до індійської землі
Зоря полярна крізь тумани
Нам не водила кораблі
У неосяжнім океані.*

*Ми ще снагу п'ємо з джерел.
Не протинали ми простори
На білих крилах каравел.
Не мріло нам тропічне море.*

*Ні! Тільки потай по ночах
В галуззі рідної кислиці
З солодким жахом у серцях
Підстерігали ми жар-птицю.*

*Хтось щедрий нам повік віддав
Широкий обрій оболоні,
Де, спінені, з високих трав
Трусили росу наші коні.*

*Не ми, що обшир мали свій,
Шукали за морями прерій.
Не ми – в диму – з потужних мрій
Вирощували сні імперій.*

*В хрестовий рушили похід
Не ми в священнім фанатизмі,
Коли, затьмаривши зеніт,
Гули громами катаклізми.*

*Лиш на світанку наших днів
Наш дух, знемігшися від спраги,
Багряним жаром спаленів
В руках досвідчених варяга.*

*Тоді в полях, мов срібний крин,
Білили часто наші шатра,
І між розлогих полонин
Палахкотіли наші ватри.*

*Гойдала мла нас по ночах,
Черпали ми шоломом воду,
І боронив нас Мономах
Від половецької негоди.*

*Ми не трубили з веж ясу,
Колон акантом не квітчали.
Не ми безсмертя і красу
В стрільчастій готиці плекали.*

*Та часто бачили у снах
Святині дальні Царгороду...
І під загравами в степах
Нову викохували вроду.*

*О, вам, народи, що віки
Свої у славу угорнули,
Вам пурпур, берла і вінки.
Ви взяли в дар собі Минуле.*

5. ЗНАТИ СВІТ, ЛЮБИТИ СВІТ

Степан СЛУЦЬКИЙ

ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ ГАДСОН?

РІКА, ЩО ТЕЧЕ В ОБИДВА БОКИ

Той, хто хоч раз був в Нью-Йорку, напевно так само хоч раз був на березі ріки Гадсон. Ріка надає місту неповторний шарм, без Гадсону Нью-Йорк – не Нью-Йорк. Найбільше, напевно, вражають її розміри. Так, навпроти Гобокену, ширина ріки сягає 1,5км, а в районі Бронксу Гадсон ширший ще на 100 м. Для порівняння: середня ширина Дунаю безпосередньо перед розділенням на гирла – 0,8 км, Дніпра над Херсоном – так само 0,8 км, Нілу біля Каїра – 0,7 км, могутньої Янцзи перед влиттям у Східньо-Китайське море – 2,2 км, а найповноводнішої з усіх річок планети – Амазонки, перед її входженням у дельту – від 4 до 8 км. Тобто по ширині Гадсон – ріка дуже поважна. Щоправда, тут є „невеличкий нюансик”. Більше половини довжини її русла лежить у фйорді – долині, що утворилася під час останнього в Північній Америці льодовикового періоду, і

тому її ширина визначається не стільки об'ємом стоку води в ріці, скільки шириною ф'юрдру. Тобто, якби по ф'юрдру взагалі не текли води Гадсону, він все одно був би заповнений водою, тільки солоною – з Атлантичного океану. Тому-то припливи-відпливи вздовж Гадсону відчуваються аж понад Албані – до Трой, Н.Й., що знаходиться на 240 км вверх по течії від міста Нью-Йорк.

Між іншим, це зауважили ще індіанці в давні часи, бо оригінальна назва ріки в мові Іроквой – „Муг-ге-кун-не-тук“ – ріка, що тече в обидва боки. Дуже подібна вона і в мові індіанців Ленапі – „Мугекантук“.

Що стосується сучасної назви ріки, то вона дана в честь англійця Генрі Гадсона, котрий, проводячи свої плавання для голяндської Іст-Індійської компанії, детально дослідив цю ріку в 1609 році. Щоправда, першим європейцем, хто історично достовірно побував у гирлі ріки, в сучасній Верхній Нью-йоркській затоці, вважається Джовані да Веразано. Був він тут на 75 років раніше Г. Гадсона, у далекому 1524 році.

У період ранньої колонізації Північно-американського континенту ріка називалася Морітіус (Mauritius). Що цікаво – цю назву дав сам Генрі Гадсон в честь принца Моріса (Prince Maurice of Nassau).

Майже одночасно, на початку XVII ст., голяндські поселенці почали називати ріку „Північною“ (North River), на противагу теперішньому Делаверу – ріці Південній. Ця назва протрималась аж до початку XX ст., хоч і сьогодні так інколи називають ділянку ріки на південь від Тапан-Зі.

ПІДВОДНИЙ БЛИЗНЮК

Гадсон також називають, але тільки у вузькому академічному колі, „затопленою рікою“. Виявляється, починаючи від гирла ріки, у південно-східньому напрямку, в дні океану викарбуваний гігантський, один з найбільших відомих на сьогодні підводних каньйонів. Його довжина близько 750 км, а глибина подекуди (в ущелині на 90 км на південь від міста Іст Гамптон) сягає 1100 м відносно довколишнього морського дна. Для порівняння, глибина всесвітньо відомого Гранд-каньйону – 1600 м. Верхня частина Гадсонського каньйону – це колишнє русло ріки, гирло якого 10 тис. років тому, коли рівень води у Світовому океані був на 120 м

нижчим від сучасного, було 80 км на південно-східніше сучасного, а нижня частина – це викарбувана в борті континентального шельфу уламками гірських порід, що їх зносила ріка, розщелина. Зрозуміло, нині весь цей каньйон повністю затоплений, проте він добре відомий нью-йоркським рибалкам (тим, хто має власну яхту), оскільки на „берегах“ каньйону можна впіймати безліч риби.

А от щодо кількості води в сучасній ріці, то в дійсності реальний дебіт Гадсону не такий вже й великий – 606 куб. м в секунду. Для порівняння, вже згадувані вище ріки мають такий дебіт: Дніпро – 1,670 куб. м в секунду, Ніл – 5,100, Дунай – 7,130, Янцзи – 31,900, Амазонка – 219,000.

Але, дивлячись на цю потужну водоюму, про це здогадатись аж ніяк не можна. Тому питання, „Що там вище по течії?“, „Звідки взялось стільки води?“ і, особливо загадка кожної без винятку ріки, – „Звідки вона починається?“ – актуальні для кожного допитливого розуму.

ПОДОРОЖ ДО ВИТОКІВ

Відповіді на ці питання і навіть особисто побувати в тих краях при сучасних засобах пересування і незчисленній кількості друкованої та електронної інформації – справа не така вже й складна. Але, як виявилось, це так тільки на перший погляд...

Вирушивши від Нью-Йорку вверх по Гадсону, зауважуємо досить дивну річ – русло ріки замість того, щоб звужуватись, розширюється. Причому доволі суттєво. Так, в місці, де 287-ма дорога перетинає Гадсон по відомому мосту Тапан-Зі Бридж (Тарпан Зее Бридж), ширина ріки сягає 4,5 км, а біля Кротон-он-Гадзон – 4,8 км, що, як вказувалось вище, співрозмірне з шириною Амазонки!

Біля моста Бир Мавтин (Bear Mountain Bridge) ріка звужується до 500 м, але вище Вест Пойнта, біля міста Корнвал-он-Гадзон, знов розширюється до майже 2,5 км і ще довго перевищує кілометрову ширину, зокрема біля Кінгстону, між Шавангунськими і Кетскільськими горами, вона понад 1,6 км завширшки.

В цьому місці від Гадсона відходить канал Делавер-Гадсон, яким від 1828-го по 1898-ий рік здійснювалось судноплавство відповідно з ріки Делавер до Гадсону. Що цікаво, проходив він безпосередньо за потічком, що тече через Сумівську оселю в Еленвілі. Тут, біля Оселі СУМу, і зараз її залишки добре помітні у вигляді

глибокого заболоченого каналу. Колись, 10 років тому, авторові навіть вдалося знайти перехід з однієї сторони каналу на протилежну без використання плавзасобів.

Але повернімось назад до Гадсону. На ділянці від Кінгстону і до Олбані він поступово звужується до 300 м. Але навіть тут – це спокійна ріка. То й не диво, бо з цієї точки до гирла біля Нижнього Мангетену, а це 230 км віддалі, вода спадає всього на якихось 4 метри!

Вище міста Трой характер Гадсону рішуче змінюється. Над федеральною греблею, що перегороджує ріку між Троєм і Коговзом, Гадсон приймає праву притоку – річку Могок (Mohawk), через яку і далі через озеро Онеїда та канал Освего водним шляхом можна добратись до озера Онтаріо та інших Великих озер.

Рухаючись вище по Гадсону, зустрічаємо низку штучних перешкод: до Форт Едвардсу ріку в шести місцях перегороджують греблі, довкола яких побудовано обхідні канали.

Досі, до Форту Евардс, Гадсон вважається судноплавним, що правда, тільки для невеличких прогулянкових яхт і самохідних барж, бо океанічні судна можуть запливати тільки до Олбані, а менші – до міста Трой.

Звідси, від Гадсону в північно-східньому напрямі, відходить канал Чамплейн (Champlain Canal), завдяки якому через озеро Чамплейн та канал Чамбі існує судноплавне сполучення з рікою Св. Лаврентія. Канал, який офіційно було відкрито ще в 1823 році і по якому до 1970-их років перевозили значну кількість вантажів, в наш час використовується тільки для екскурсійних подорожей.

Вище Форту Евардс, біля містечка Гадзон Фалз (Hudson Falls), на ріці з'являються пороги та зустрічаємо перший водоспад – Бейкерс Фалз (Bakers Falls), біля якого побудовано гідроелектростанцію.

А всього п'ять км вище по течії, біля міста Гленз Фалз, там, де 9-та дорога перетинає Гадсон, можна побачити ще один потужний водоспад, від якого, власне, це місто і отримало свою назву.

Далі слідує каскад з чотирьох електростанцій та п'яти гребель, одна з яких побудована на місці водоспаду Сплер.

Згадані вище п'ять електростанцій максимально використовують енергію колись бурхливого в цьому місці Гадсона – в 48-ми кілометровому інтервалі від міста Лейк Лузерн (Lake Luzerne) до Форту Едвардс ріка спадає понад 140 м! Проте 14 гребель (почи-

наючи від міста Трой) сповільнюють її течію до рівня практично пересічної рівнинної ріки.

Біля міста Лейк Лузерн Гадзон спадає з водоспаду Роквелл Фалз (Rockwell Falls), а безпосередньо під ним – приймає праву притоку – річку Сакандага (Sacandaga).

Вище Гадзону вже не перешкоджають ніякі греблі, і він, перетворившись вже на типову гірську ріку, вільно тече між відрогами Адірондаку, то прискорюючись, наражаючись на пороги, то сповільнюючись, розгалужуючись часом на декілька рукавів і утворюючи невеличкі острови. Ширина Гадзону в цих місцях – пересічно 100 м.

На 90 км вище Лейка Лазерн, вище злиття з правою притокою – річкою Індіан, Гадзон вже вкотре змінює свій вигляд. Тут течія знов спокійна, бо тече він тут посеред гірського плато, геологічно недавно стесаного могутніми льодовиками. Це край озер, боліт та відносно невисоких гір. Гадзон часом і сам скидається на вузьке і продовгувате озеро. А там, де течія є більш-менш помітною, видно, що це вже тільки малесенька річка шириною якихось 20-40 метрів. Власне десь звідси і починається Гадзон...

Але для когось така відповідь здаватиметься занадто нечіткою і туманною. Хочеться знайти точку, джерело, болітце, хоч би струмок, і сказати – ось тут початок могутнього Гадзону! Для них – моя подальша розповідь.

ДЕ Ж ПОЧАТОК?

Колись, ще до переїзду до США, якось натрапив я на інформацію, що ріка Гадон витікає з озера Гендерсон. Те саме вказували й американські топографічні карти, де останній (тобто найвищий по течії) напис „Hudson“ вздовж голувої лінії річки розташовувався безпосередньо нижче витоку озера Гендерсон. Озеро це відносно велике, а потічки, що впадають в нього, навпаки, досить короткі (до 6 км), і серед них немає якогось домінантного. Тому жодних підстав сумніватись в місці початку Гадзону в мене не було, а кожного разу, коли потрапляв до Адірондаку, хотілось потрапити до цього озера і до того самого витоку.

На жаль, до цього часу жодного разу побувати там мені ще не вдалося. Хоча щодва роки, а то й частіше, в Адірондак таки вибираюсь і, зрозуміло, заходжу на її найвищу точку, яка водночас є і

найвищою точкою штату Нью-Йорк – гору Марсі (1629 м над рівнем моря), або, як кажуть на мові Іроквой, „Тагавс“ (Tahawus) – на „ту, що розколює хмари“. І щоразу, будучи на вершині, виглядаю серед гір, де ж воно те озеро Гендерсон і де той початок Гадсону.

Так було і цього річ – на Марсі побував, а біля озера Гендерсон – ні. Але цього разу, вже повернувшись з Адірондаку, вирішив почитати на Вікіпедії, що там написано про цю гору. З цієї публікації з неабияким подивом довідався, що ріка Гадсон бере свій початок з озера „Сльоза хмар“ – Lake Tear of the Clouds, що знаходиться непо-

Озеро Tear of the Clouds

далік від вершини Марсі. Справа в тому, що я, нічого не підозрюючи, багато разів проходив поруч з цією водоймою, був на її березі і цього року.

Не повіривши цьому інтернет джерелу, прочитав на Вікіпедії статтю про Гадсон, де вказувалось те саме – що ця ріка бере свій початок саме з озера Tear of the Clouds. Аналогічний результат дало і звертання до картографічного ресурсу Вікіпедії.

„Розчарувавшись“ в інтернет-джерелах, вирішив я підняти давно припалу пилом друковану енциклопедію Фанка і Вагнальса. Там – те саме!

Здавалося б, тішитися треба – бо хоч і не навмисне, але, виявилось, що збулася (причому декілька разів) моя мрія побувати у точці витоку Гадсону.

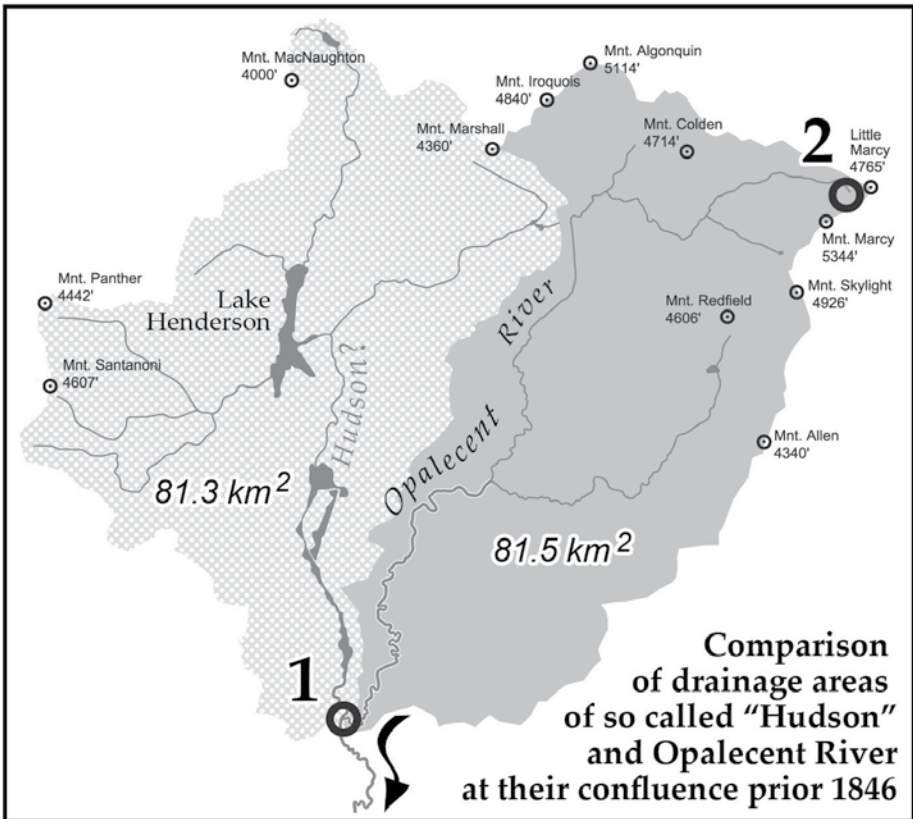
Може б і так, якби не одна помітна невідповідність: жодний Гадзон з озера Tear of the Clouds не витікає! Звідти витікає потічок Фелдспар (Feldspar), який менше, ніж через 2 км впадає в значно більший потік – річку Опалесент (Opalescent River), площа водозбору якого майже в 4 рази більша (5.6 кв.км супроти 1.6 кв.км). У свою чергу, річка Опалесент впадає у витік озера Гендерсон значно нижче першого напису „Hudson“ на ньому (див. карту 1).

То, виходить, аби все було просто і зрозуміло, придумали гарну байку, начебто найбільша ріка штату Нью-Йорку витікає з найвище розташованого озера штату, яке лежить неподалік її найвищої вершини? Питання мене заінтригувало всерйоз, і я вирішив розібратись у справі докладно.

Виявилось, питання слід розглядати в площині... історичній, і в залежності від того чи іншого історичного проміжку, відповідь на питання „Звідки починається Гадсон?“ має різні відповіді. Причому, не тому, бо в різні часи люди по-різному вважали, де він є, а через те, що витік Гадсону міняв своє місцезнаходження, і причому суттєво – в межах 20 км!

Так, на початку XIX ст., коли навколишні гори перебували ще в неторканому людиною стані, витоком Гадсону можна було вважати точку злиття ріки Опалесент і витоку озера Гендерсон (точка 1 на карті 1). Але якщо підійти до справи з математичною точністю, то бачимо, що площа водозбору Опалесенту, хоч на мізер, але більша (81.5 кв.км супроти 81.3 кв.км) від площі водозбору витоку Гендерсону разом з площею водозбору водотоків, які впадають в нього

до злиття з річкою Опалесент (див. карту 1). Крім того, Опалесент збирає воду з гір значно вищих і з більшою кількістю опадів, ніж витік Гендерсону з його понижчими притоками. Тому витік Гадзону можна ототожнити з витоком річки Опалесент (точка 2 на карті 1), який знаходиться в котловані на північний схід від гори Марсі і на захід від гори Малий Марсі (Little Marcy). Отож, для любителів "най-най-най" нічого страшного не сталося: найбільша річка штату Нью-Йорк таки витікає з-під найвищої вершини штату, якщо і не з найвищого озера штату (висота поверхні води в озері Tear of the Clouds в середньому дорівнює 1309м н.р.м), то з найвищого струмка штату (висота витоків приблизно 1400м н.р.м).

1. Порівняння площ водозбору так званого Гадзону і річки Опалесент до 1846 року. Точкою 1 позначено загальний початок Гадзону, точкою 2 – більш конкретний.

А МОЖЕ, НЕ ТАМ?

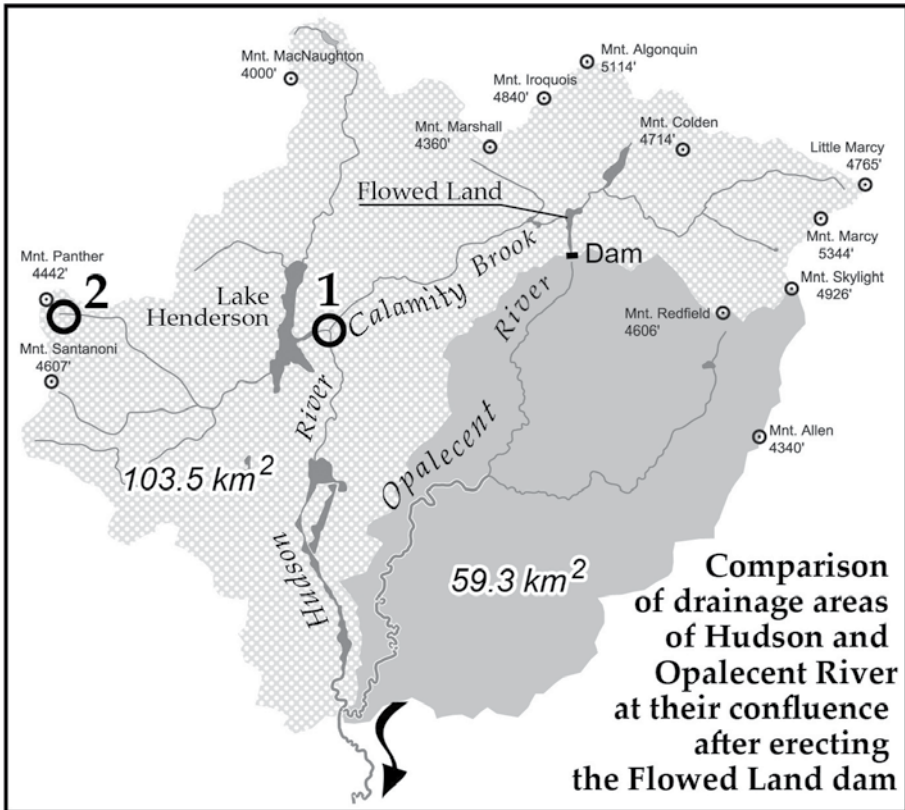
Зміни в цій не надто збалансованій ситуації сталися в першій половині 19-го століття. В 1826 році Дейвід Гендерсон (саме в честь нього і названо вище згадане озеро) вперше зустрівся з індіанським мисливцем Люїсом Ельяйжею Бенедиктом (Lewis Elijah Benedict). Люїс видобув маленький шматок залізної руди для Гендерсона, який перебував в околицях Лейк Пласіду в пошуках покладів срібла. Раніше його спроба разом з родичем і другом Аркібалдом МакІнтір (Archibald McIntyre) відкрити підприємство з видобутку залізної руди провалилась, тому він сподівався, що срібний бізнес буде прибутковішим. Гендерсон заплатив Люїсові 1.50 дол. і жувальний тютюн, щоб той перевів його через Адірондакський (тепер Індіанський) перевал до місця, де той знайшов руду. Довгий час (аж до 1930-их років) вважалося, що Люїсові заплатили значно більше, ніж вартувала його послуга.

Як тільки Гендерсон знайшов жили залізної руди, він оголосив, що претендує на володіння навколишньою територією.

Видобуток руди розпочався вже наступного, 1827 року. До 1837-го руда переправлялася на обробу до Лейк Чамплейну. Ця процедура виявилась досить дорогою, і щоб виробництво було рентабельним, потрібно було будувати залізницю. Але це потребувало значних капіталовкладень, яких у компанії А.МакІнтіра не було. Тому замість залізниці в 1837 році неподалік від шахти збудовано пудлінгову піч, а незабаром і доменну. Для її роботи потребувалася величезна кількість палива. Внаслідок наявності довкола незайманих лісів, саме деревне вугілля використовувалось для випалювання руди. Жертвою цієї промислової активності стали десятки квадратних кілометрів пралісу. Причому, з огляду на доступність, вирубувались дерева безпосередньо біля доріг та водних шляхів. Ліс почав зникати просто на очах.

Крім того, механізми, що приводили в рух ковальські міхи для піддувки доменних печей, потребували значних об'ємів води, яких не було в протікаючій поблизу річці. Намагаючись вирішити це питання, Дейвід Гендерсон задумав використати цікаву особливість навколишнього терену. Виявляється, що в одному місці річка Опалесент досить близько підходить до одного струмка, що тече до його заводу. А перегативши Опалесент, всі води його верхньої частини можна було спрямувати до доменної печі.

Проте Гендерсонові не довелося побачити втілення його ідеї в життя. Третього вересня 1845 року він, його син та провідник досліджували цю місцевість, вивчаючи шляхи реалізації даного проекту. Проходячи поблизу невеличкого озера, на якому плавали качки, Гендерсон дав свою рушницю провідникові, щоб той вполював птиці. Рушниця не вистрілила. Після цього провідник віддав її Дейвіду, котрий поклавши її в наплечник, помандрував далі. На одному з привалів він сів з наплечником на камінь. Пролунав постріл... З того часу це озеро отримало назву „Каламиті“ (Calamity),

2. Порівняння площ водозбору Гадсону і річки Опалесент після зведення греблі біля Фловд Ленд. Точкою 1 позначений загально прийнятий на топографічних картах початок Гадсону. Точкою 2 позначено початок Гадсону в часи функціонування греблі на річці Опалесент поблизу озера Фловд Ленд.

тобто "Лихо". Цю ж назву отримав і струмок, який витікає з цього озера, і гора, що над ним височіє.

Все ж для компанії його остання подорож не була марною, бо в скорому часі на річці Опалесент таки збудували невисоку, якихось 5 м заввишки, греблю. Але цього вистачило, щоб між високими горами клаптик заболоченої місцевості – близько 30 га – перетворилось на озеро, відоме як Фловд Ленд (Flowed Land), а всі води верхньої частини річки Опалесент потекли в потік Каламиті, і далі – до металургійного заводу.

Це перекидання води змінило й визначення витoku Гадзону. Бо тепер при злитті нижньої частини річки Опалесент з витокom з озера Гендерсон разом з Каламиті, що зараз вже вмiщував води також і верхнього Опалесенту (див. карту 2), останній виглядав значно потужнішим. То й не диво – площа його водозбору дорівнювала 103.5 кв. км, в той час, як нижньої частини р.Опалесент тільки – 59.3 кв. км.

Приблизно в час затоплення Фловд Ленду ці краї вперше відносно точно відобразили на топографічних картах. Тому й назву „Hudson“ помістили вище злиття з нижнім Опалесентом (див. карту 2), бо те русло в той час було об'єктивно більшим. При цьому офіційно початком Гадзону вважається злиття витoku озера Гендерсон з потоком Каламиті (див. точку 1 на карті 2), що знаходиться лише в якихось 80-100 метрів від самого витoku.

Хоча, якщо вже до цієї ситуації підходити математично суворо, то бачимо, що виток Гендерсону містить суттєво більше води, ніж Каламиті разом з відведеними в неї водами верхнього Опалесенту (площа водозбору в першій – 43.9 кв.км, а в другій всього 35.5 кв.км). Тобто виходить, що Гадзон таки витікає з озера Гендерсон. А якщо при цьому поставити задачу визначити, який найбільший потік впадає в це озеро, то ним виявився Пантер (Panther Brook), що стікає з однойменної гори висотою 1354м (див. карту 2). Отже, є всі підстави стверджувати, що при наповненому озері Фловд Ленд і стоку вод через потік Каламиті, витік Гадзона збігається з витокom потічка Пантер, лівого притоку Сантаноні (точка 2 на карті 2).

З іншої сторони, оскільки потік Каламиті включав води верхнього Опалесенту, найвіддаленішою ділянкою, звідки приходила вода в Каламиті і взагалі у весь Гадзон, надалі залишалось верхів'я Опалесенту, було вирішено чисто умовно вибрати гарну точку по-

чатку Гадсону, і такою стало озеро Tear of the Clouds. Тим більше, що в цього озера є цікава історія, пов'язана з 26-им Президентом США Теодором Рузвельтом.

В 1901 році, будучи ще віце-президентом при Президентові Вільямі МакКінлі, саме тут він отримав повідомлення, що стан Президента від отриманих кульових поранень став критичним. Бажаючи застати МакКінлі живим, Т.Рузвельт попрямував чимдуж по тяжкопрохідних на той час гірських стежках до найближчої залізничної станції в Норт Крік, що знаходилася в 64 км від озера Tear of the Clouds. Цей шлях пізніше відновили і назвали „Стежкою Рузвельта-Марсі“.

Про те, що озеро Tear of the Clouds тільки чисто умовно можна вважати початком Гадзону, знав і його першовідкривач (у 1872 році) картограф Верпланк Колвін (Verplanck Colvin), який писав: „Значно вище зимних вод озера Аваланч, на висоті 4,293 стіп, лежить привершинна водойма, скромна, начебто сльоза хмар, прекрасне озерце, що тремтить в прохолоді гір і посилає свої прозорі надлишки через потік Фелдспар до річки Опалесент, джерело Гадсону“.

А ЯК ВИРІШИМО, ТАМ ВІН І БУДЕ...

Як бачимо, питання витоку Гадсону пов'язане з існуванням у її верхів'ях металургійного заводу. Його доля також досить дивна. Через відсутність залізниці, завод через деякий час перестав бути рентабельним, а залізо, яке тут виплавляли містило якусь дивну домішку, яку в той час не могли ні ідентифікувати, ні її позбутись. Якість заліза була не надто високою, і в 1857 році завод і шахту законсервовано. Найняли людину, яка за 1 дол. в день слідкувала за тим, щоб не ставалось тут актів вандалізму.

В такому дрімаючому стані шахта перебувала до 30-их років ХХ ст. Цього разу сюди провели залізницю, про яку так мріяли МакІнтір та Гендерсон, відновили виробництво, надали необхідні фінанси. Підприємство нарешті почало приносити прибутки. В передвоєнний і воєнний час шахта стала стратегічно важливим об'єктом. Але не через залізну руду, значно багатші поклади якої на той час знайшли в багатьох інших місцях, всіх цікавила саме та неідентифікована колись домішка – титан.

Після війни виробництво поступово загальмувалось, а в 1982 році зупинилось повністю і, можливо, назавжди.

Тим часом, у 1979 році, після великої повені, гребля на річці Опалесент була пошкоджена, а в 1984 році з огляду безпеки дещо розібрана. Води верхнього Опалесенту потекли природнім руслом, а озеро Фловд Ленд помілішало і зменшилось в розмірі більше, як в два рази. Проте невеликий перелив води у потік Каламиті залишився. З того часу озеро дедалі зменшується – по площі воно разів в 4 менше колишнього, а по об'єму води в ній – в декілька десятків разів і, практично, перетворилось на гірське болото. При цьому перетік води практично припинився, а пляни управління, що слідкує за станом навколишніх гір (High Peaks Unit Management) не передбачають жодних дій для відновлення колишньої дамби. Отже, ситуація з витокм Гадсону повернулася до свого старого природного стану.

Тому сьогодні на питання „Де починається Гадсон?“ існує декілька відповідей: для романтиків – це озеро Tear of the Clouds; для реалістів – струмок між горами Марсі і Малий Марсі; для бажаючих відновити греблю на Опалесент – на схилах гори Пантер; а для всіх інших, не надто перейнятих детальними дослідженнями, – десь в горах Адірондаку...

Фото і карти – автора.

Олександр ТОЛПИГІН

ПІД ВІТРИЛАМИ „БАТЬКІВЩИНИ“

Друга половина травня і початок червня 1992 року пролетіли немов один день. Щоденно зранку і до пізнього вечора тривало підготування шхуни до великого літнього походу – нарощувались щогли, оббивалися дерев'яними плитками внутрішні приміщення, фарбувався корпус, встановлювалась супутникова система. Взагалі роботи було вдосталь для всіх членів екіпажу.

Й от нарешті настав день, коли шхуна вийшла з Київського крейсерського яхт-клубу і взяла курс на Херсон.

Поки йшло знайомство й пристосування членів оновленого екіпажу між собою і адаптація його до умов корабельного життя, я завершував справи в Києві і приєднався до інших членів команди лише через місяць. До того часу шхуна вже встигла переміститись з Херсона в Ялту.

Місто, яке я знаю і люблю з дитинства, було немовби тим самим, але й трошки іншим. Немовби й пальми на місці, й старенькі будиночки по старому виблискують своїми віконцями, й на ринку

так само продається червона цибуля, й мармуровий Ленін зі свого п'єдесталу, як завжди, дивиться на море і правою рукою немов би запрошує поплисти. Мабуть, запрошує кримських комуністів усім островом відплисти від незалежної України.

Все ж таки щось змінилося. Стало значно менше відпочиваючих, кудись зникли студенти, та й батьків з дітлахами не так вже й багато. Нові ціни сильно вдарили по кишенях простих людей. Ялта перетворилась на дорогий, як на можливості звичайної людини, курорт.

Щоб довго не затримуватись на одному місці, капітан Дмитро Бірюкович вирішив здійснити тренувальний рейс. Через два дні, які пішли на закупівлю овочів, плодів та інших припасів ми взяли курс на Стамбул. Одразу ж розділились на вахти. Мені випала одна денна вахта з 12-ої до 16-ої години і одна нічна з опівночі до 4-ої години ранку. Нести вахту мені пощастило разом з капітаном Д. Бірюковичем.

Південні літні ночі взагалі доволі теплі, але на морі це зовсім інша справа – без теплого одягу не обійтись.

Увесь небосхил усіяний мірядами більш чи менш яскравих зірок. На темному небі добре видно відомі з дитинства сузір'я, але спостерігати за тим як вони переміщуються протягом ночі, ніколи раніше не доводилось. Свіжий вітер наповнює вітрила, трохи штормить, однією рукою тримаєшся за штурвал, а другою обіймаєш компас, укріплений на товстому металевому п'єдесталі. Це найбільш стійке положення при гойданці. Але обирати стійке положення й маневрувати ногами в такт набігаючій хвилі – не саме головне. Головне – тримати „ніс за вітром“ і підлаштовуватись під нього в залежності від того, в якому напрямі змінюється вітер. Тільки но прогавиш – і гік, тобто велику дерев'яну колоду, що відтягує донизу вітрило, може різко перекинути з одного борту шхуни на інший, від чого гік може навіть зламатися.

Якщо ніч не хмарна й вітер стійкий, тоді можна „йти по зірках“. Обереш собі яскраву зірочку на курсі й ведеш на неї корабель. Але й тут потрібно не забувати, що все навкруги перебуває в русі й занадта постійність зайва.

Після трьох діб мандрів ми побачили турецький берег і незабаром увійшли в Босфор.

Турки досить доброзичливі. Катери та яхти, що проходили неподалік, вітали нас, і ніщо не провіщувало жодних неприємностей. Ми щасливо проминули Босфор і з обережністю проманеврували поміж десятками невеличких суден, що снували з Золотого Рогу на Азійський берег і в протилежному напрямку, й нарешті кинули якір неподалік від Рибної гавані. Після недовгих приготувань частина залоги перебралася на човні на берег і зібралась вирушити в місто. Але тут до них підійшли кілька чоловіків в уніформі, примусили повернутись на шхуну і припровадили нас на митницю, що знаходилась теж на Європейському березі, але в Галаті - північно-східній частині міста.

Митники протягом п'яти годин перевертали наші досить скромні пожитки, заглядали в усі щілини і навіть розірвали мішки з борошном та пакети з киселем. Один митник довго нюхав кисільний порошок, а потім лизнув його, маючи намір пересвідчитись, чи не новий це тип наркотиків. Але оскільки ні зброї, ні наркотиків у нас не виявилось, незадоволені і втомлені митники полишили наш ковчег.

Сонце схиялось до заходу, і ми вирішили залишитись на ніч тут. Невеличка прогулянка по напівтемних вуличках Галати трохи сприємнила денні враження. Ця частина міста завжди була місцем перебування грецьких, вірменських, єврейських та італійських купців, але їх старовинні помешкання, на жаль, не збереглись. Тут, як і в інших частинах міста, переважає забудова кінця XIX та середини XX століть. На відміну від інших районів міста тут розташовані консульства і представництва багатьох країн. В цьому районі знаходяться не тільки крамниці, які продають все що необхідно морякам, але й верфі, майстерні і численні таверни, відвідування яких не завжди безпечне.

Попереду була ніч, а значить і вахта. Спека спала, але розпечені за день каміння причалу й прилеглих до нього будівель пахкали приємним теплом. Перехожих майже не було, і щоб якось зайняти себе, я почав спостерігати за досить великою зграєю місцевих котів. Вони розділились на невеличкі групи по дві-три кішечки і мирно грілись на каміннях, не очікуючи що їм щонебудь може перепастися в цю ніч. Усі вони були якісь залякані, худі. Мені захотілось їх чим небудь нагодувати, але ні риби, ні м'яса в мене не було. І тоді я приніс кілька сухарів, розмочив їх водою і дав найближчим

від мене кішкам. В одну мить від цієї злиденної їжи нічого не залишилось. Я ще раз спустився на камбуз. І ще раз. Але так і не зміг задовольнити апетит моїх підопічних.

Наступного дня я вирішив піти на огляд колишньої султанської резиденції Топкапи, що розташована в старій центральній частині Константинополя-Стамбулу, яку турки називають Емінья. Оминувши невеликий рибний ринок в районі Бейогли і перейшовши по новому мосту через Золотий Ріг, я опинився перед монументальною будівлею Нової мечеті, побудованої в XVII столітті, і ще давнішою спорудою Єгипетського базару. Пройшовши під аркою якого, я заглибився в квартали, що плавно підіймались до вершини пагорба, над яким раніше домінував акрополь, а тепер – колишня султанська резиденція Топкапи.

На цих вулицях панувало велелюддя. Місцеві торговці розташовувались не тільки в своїх крамницях, але навіть на вузькій проїжджій частині дороги. Продертись крізь ці натовпи торговців і покупців було досить складно.

Аж ось на скруті вулиці з'явився якийсь незвичайний дім, що віддалено нагадував патриціанські будинки давнього Риму, і мені мимоволі пригадалась колись прочитана легенда.

Немовби імператор Костянтин, який будував нову столицю своєї імперії, примусово переселив сюди багато римських сановників. Тих, хто не хотів переселятись, він відіслав на війну з персами і задалегідь відібрав в усіх перстні з іменними печатками. Потім він відіслав листи, запечатані цими перстнями, родинам вельмож з наказом переселитись в нову столицю. Поки дружини вельмож збирались в далеку дорогу, імператор наказав побудувати в Константинополі будинки, що нічим не відрізнялись від їх римських прототипів. Коли сановники повернулись з походу вони знайшли своїх дружин в новій столиці, в будинках, як близнюки подібні до римських.

Крім того, Костянтин наказав, щоб протягом 50 років людям, що побудували власний будинок в новому місті, безкоштовно давали хліб, масло, вино й паливо, що сприяло бурхливому зростанню столиці. Звичайно, таке могла собі дозволити тільки багата держава в період свого розквіту, але й більш бідним є чому повчитись в цій історії.

Поки розмірковував на тему історичних аналогій, не помітив, як підійшов до передніх воріт Топкапи і увійшов в просторе подвір'я, оточене старими, високими деревами, що утворювали рясну тінь і рятували від полудневої спеки.

Людей тут було досить багато. Переважно чужоземці з Європи, хоч і турецькі родини прогулювались зі своїми дітлахами, одягненими з приводу якогось свята в яскраві накидки на плечах, в капелюшках, прикрашених білими султанчиками.

Ліворуч, крізь листя дерев, проглядалась давно спорожніла старовинна церква і кілька монументальних, зовні вже застарілих привабливих будівель. Колись тут вирувало державне життя – розташовувались управління фінансами і архівами, монетний двір, управління землями і майном, але оскільки будівлі були дерев'яні, то ніяких слідів від них не залишилось.

Тим часом я підійшов до других фортечних воріт, обабіч яких стояли дві фортечні башти і тяглись оборонні стіни. Біля входу стояла почесна варта. За цими воротами і розташувалась музейна експозиція. Ряд невисоких будинків з аркадами оточував досить просторе подвір'я. Неподалік від входу стояв красивий павільйон, оточений галерією на струнких колонах. У дворі було багато дерев та квітів, у всьому відчувався порядок і дбайливість. Для повної ідилії не вистачало хібащо пав у саду.

Тут раніше знаходився диван, тобто султанська рада, її канцелярія і державна скарбниця. А на третьому, головному подвір'ї, були резиденція султана, його гарем й особиста скарбниця. Саме звідси, з палацу, бігли в усі кінці імперії, що розташувалась на трьох континентах, гінці з вістями про початок війни чи укладання миру, тут приймали послів, призначали і зміщували візирів, тут плелися двірцеві інтриги, здійснювалися змови, тут судили і страчували. Цікаво, що табель про ранги неухильно виконувався як за життя, так і після смерті. Якщо страчували великого візиря, то його відрубану голову клали на срібне блюдо, встановлене на мармуровій колоні біля палацових воріт. Сановникам рангою нижче належалося дерев'яне блюдо, а відрубані голови рядових чиновників просто складали на землі біля стін палацу.

Усі ці наочні приклади повинні слугувати повчанням в справах та помислах усьому султанському оточенню. Взагалі до людського життя тут ставилися досить просто. Вдостоїтись чести бути стра-

ченим могли не тільки сановники, але й члени султанської родини. Братовбивство в династії Османів було узаконено ще в XV ст. Тому тільки за наступні століття насильницькою смертю загинули понад 60 принців.

Багато змов народжувалось у султанському гаремі, довгу чергу для огляду якого можна спостерігати кожен день. Зараз тут музей... Крізь завісу століть дивиться на мене з портрета молода гарна жінка в тюрбані і пишних східніх одежах. Протягом декількох десятиліть ця жінка відігравала значну роль у зовнішній і внутрішній політиці Османської імперії. До цієї особливої жінки не змогли навіть наблизитись жодна попередниця і жодна послідовниця. Якими ж людськими рисами треба було володіти, щоб дочка православного священика з маленького прикарпатського містечка Рогатин Настя Лісовська, потрапивши в полон і ставши звичайною рабинею, раптом перетворилась в розкішну Роксалану, яка впродовж усього свого життя оберігала свою стару батьківщину від нападів південних войовничух сусідів.

Багато про що мовчать старі стіни. І не тільки в гаремі чи султанських покоях. Тут ніколи більше не буде бенкетів, ні любові, ні страждань, ні смерті.

Зараз під палацовими склепіннями в чіткому порядку виставлені експонати-кераміка, ковдри, зброя, нагороди та багато інших речей, що колись слугували повелителям цієї величезної імперії.

З тиши й прохолоди музейних залів не дуже хочеться виходити на розпечене полуденним сонцем повітря, але треба йти далі. Маленький фонтанчик з тонким струмочком холодної води ненадовго втомлює спрагу. Я виходжу на простору терасу і зору відкривається грандіозна панорама танучого в тремтячому повітрі міста, островів, моря.

Настав час повертатись в порт. Увечері ми відправились у зворотний шлях в Ялту, по дорозі милуючись будинками та панорамами Босфору, а вночі вже почало штормити.

Короткі чорноморські хвилі з силою вдарились в борт шхуни від чого вона вся здригалась. Гойданка продовжувалась всю ніч і більшу частину наступного дня, а ближче до Ялти встановився штиль.

Два дні пішло закупівлю продуктів, митні і прикордонні формальності. Один день була безкінечна злива. Але як тільки роз-

погодилось ми знову вийшли в море. Зараз наш шлях лежав на Херсон.

Спочатку ми йшли вздовж узбережжя милуючись красою гірського Криму, а порівнявшись з Севастополем взяли курс на Очаків. Вночі, якийсь час, нас супроводжували дельфіни. А потім виявилось, що й не тільки вони. Раптово, метрах в двохстах по лівому борту загорілись десятки яскравих лампочок. Вони рухались паралельно нашому курсу. Завдяки цим палаючим світлячкам стало видно контури сторожового корабля. Тоді капітан освітив шхуну прожектором та передав в ефір хто ми і куди йдемо. Через деякий час сторожовик розвернувся, додав швидкості і світло миттєво зникло.

Самими непередбачуваними місцями по дорозі на Херсон є околиці Очакова. Немов би карти й лоції є, й відвідував ці місця не раз, але все рівно кожний раз боїшся сісти на міліну. Фарватер тут сильно в'юниться та й Дніпро постійно намиває пісок, так що при великій осадці шхуни треба завжди бути на сторожі. Зате фарватер в Дніпровському лимані глибокий, призначений для проходу великих морських кораблів. Тут тільки й знай що рахуй бакіни. На прохід ліману йде години три-чотири, в залежності від напрямку вітру. Вже на самому підході до плавнів фарватер робить різкий поворот і перед очима відкривається широке повноводне русло цієї могутньої й красивої річки.

Взагалі то дельту ділять кілька великих русел і десятки мілких рукавів та проток, але судноплавне саме західне русло- Рвач. Він плавно вигинається постійно розкриваючи свої красоти. Головне встигати крутити головою. Зовсім в неочікуваних місцях, то праворуч, то ліворуч з'являються і зникають зарослі камишами блакитні стрічки протоків які рясно помережили всі острови дельти. Слава Богу, що тут ще зберіглись майже не доторкані людиною куточки первозданної природи.

В Херсон ми прибули пізно ввечері. Щоб не влаштовувати нічних вахт і вся залага могла спокійно виспатись, ми відправились в Третій затон і стали на рейді. Наступний день мав бути дуже важливим...

Сергій НАУМЕНКО

„НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ.“

Незважаючи на непросте життя нашого народу жарти, гумор і сатира завжди були присутні в житті людини. Жартівливі та сатиричні пісні внесли вагомий внесок у формування духовності народу, допомагали йому виживати у важкі та безнадійні моменти життя. В цих піснях піддається сміху все те, що викликає громадський осуд, суперечить моралі народу. Сміх – ознака сили. Сміятись може тільки духовно чиста і сильна особа. Мудрість, розум, вміння посміятися з себе є моральною основою людини.

*„Ой, палка ти була, моя пісне!
Як тебе почала я співати,
В мене очі горіли, мов жар,
І займався у грудях пожар.
Хтіла я тебе в серці сховати,
Та було моє серденько тісне,
Ой, палка ти була, моя пісне!“*

– писала закохана в народні пісні Леся Українка.

З чого починається виховання духовности людини? З закладання фундаменту її з дня народження дитини. І саме з дня народження, коли основу її життєвого розвитку становлять функціонування духовно-емоційної та моторної сфер. Психологи говорять, що знання тільки тоді є знаннями, коли вони духовно-емоційно пережиті. Скільки б не говорили, що, наприклад, вбивати не можна – хтось вбиває, що треба поважати батьків своїх – хтось не поважає та ін. Це відбувається через те, що духовно-емоційна сфера людини, особливо в наш час, звузилась, людина стала глухою до переживань, страждань, елементарного співпереживання. Наша освіта, на жаль, захопилася інтелектуальним розвитком людини забувши про розвиток та про те, що тільки в гармонічній єдності правої та лівої півкуль можна досягнути гармонії в розвитку духовної і розумної особистості.

Що ж таке українська народна пісня? З наукової точки зору – це глибинна традиційна і сучасна творчість усної діяльності. Можна вживати і інший термін – фолкльор. А за змістом – це саме життя, його інтереси, зв'язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальними почуттями, з „психологією його творчості”, писав І. Франко.

У наших пращурів було цілісне уявлення про оточуючий світ і себе в ньому. Художня творчість гармонізувала життя людини і становила значну частку практично – утилітарної діяльності (праця, звичаї та ін.). Творення суспільних взаємин вимагало знаходження таких форм, заходів, механізмів, за допомогою яких можна було б регулювати поведінку кожного члена громади. Саме через почуття та свідомість сформувалась своєрідна система, яку прийнято називати первісним мистецтвом. Воно, крім інших, виконувало і виховні функції. Провідну роль у вихованні людини виконувала народна пісня, а пізніше, з розвитком суспільства, музичне мистецтво.

Народні пісні, музичне мистецтво було невід'ємним складником практично-пізнавальної діяльності людей. Особливу роль в цій діяльності мав ритм, який допомагав координувати зусилля людей як у праці, так і у відпочинку (групові зусилля у праці, танцювальні у відпочинку та ін.).

Життя людини було нерозривно пов'язано з природою і відображалось у пісні. Тому пісенна народна творчість охоплює усі сфери життя людини – від народження до смерті. Це пісні: трудові, зимового календаря, веснянки, весільні, купальські, жнивварські, родинні, в той же час – думи, історичні, козацькі, стрілецькі, чумацькі, жартівливі, сатиричні та багато інших.

Пісня – це єдине ціле звука і мелодії. Ритм – це серце музики, мелодія – її душа. При зупинці серця – душа відлітає. Слова в пісні – це вербальне підтвердження певного почуття чи настрою.

Таке органічне поєднання духовно-емоційного і раціонального, як ніщо інше впливає на людину, на виховання її духовності як відношення до людей, до того оточення, в якому вона живе, до природи та ін. Так під впливом народної пісні, в якій людина одночасно є суб'єкт і об'єкт, у неї формується стала система духовного багатства.

Окремо хочу зупинитись на значенні дитячого фолкльору. Дитячий фолкльор – це особлива частина фольклору тому що він відіграє найбільш важливу роль у вихованні і психічному розвитку майбутньої особистості. В ньому виключна роль належить колисковим пісням, в яких особливу роль відіграє „розуміння“ дитиною емоційної (музичної) інтонації. „Немовля, - пише дослідник емоцій Володимир Морозов, – чудово розуміє емоційну інтонацію дорослих навіть в той період, коли воно ще не навчилося розрізняти логічний зміст слів. Воно усміхається у відповідь на ласкаві слова і може заплакати у відповідь на сурорі. І справа тут не у змісті слів, а у звучанні: спробуйте говорити дитині найгрізніші слова добрим, ласкавим голосом, і вона буде усміхатися. Отже, діти у ранньому віці, ще не знаючи мови, володіють мовою емоцій, на цій мові спілкуються з дорослими і добре розуміють один одного.

В давні часи знали, що колискова, яку співає мати, може вберегти дитину від хвороб та інших негараздів. Лагідний голос матері, знайомі інтонації, ритмо-інтонаційна побудова колискової, мали свій „магічний” вплив на дитину, вона заспокоювалась і засинала. Спів впливає на дитину тембром маминого голосу, мелодією, ритмом.

Завдяки дитячому фолкльорові (ігри, пісеньки, дражнили та ін.) діти отримують можливість задовольнити себе у спілкуванні, знайомитись із звичаями, поведінкою, працею дорослих – пізна-

вати життя, себе, оточуючий світ. („Сорока – ворона на припічку сиділа”, „Прийди, прийди, сонечко”, „Клем-бом – клем!”). Музичну основу дитячого фолкльору складає ритм і спів на дво-тризвуках.

А що в наш час пропонують батьки немовлятам і дітям? Хто з батьків співає дітям колискові, і знає їх?

А тепер звернемось до народних пісень про кохання та життя родини, побут. Це пісні, в яких виховується любов до жінки, любов і повага до матері. „Червона калина”, „Вишенько, черешенько”, „Голубонько” та інші незвичайно добрі та прекрасні порівняння. Тематика пісень про кохання торкається найбільш інтимних сторін життя кожної людини: зародження почуттів, взаємна любов, розлука, нещасливе кохання; зрада і таке ін. „Гаю, гаю, зелен розмаю” (в обробі М.Леонтовича), „Ой, коли б той вечір та й повечоріло (нещасливе кохання), „Ой, у полі криниченька” (вірне кохання).

*„Ой, ти, дівчино – червона калино,
Як мені на тебе дивитися мило.
„Ой, ти, дівчино, чорнобрива-пишна,
Чом до мене звечора не вийшла?”
„Ой, ти, козаче, який ти дивненький,
Чи ж ти не бачиш, що мороз біленький”
„Ой, ти, дівчино, ти не бійсь морозу, –
Я під твої ніжки шапочку підложу”.*

Через те, що в піснях на перший план виступає моральноетична оцінка людських почуттів і стосунків – ці пісні оповідальні, діалогічні і мають великий вплив на психічний стан людини. Вони на підсвідомому рівні виховують любов і повагу до жінки, до матері і до оточуючих людей. Є почуття, які вимагають переживань на самоті, занурення в „себе” („Ой, не світи, місяченьку”, „Ой, глибокий колодязю, золотії ключі”, „Ой, місяцю, місяченьку”, „Наступає та чорна хмара” та ін. Такі пісні переживаються глибоко особисто. Вони виховують культуру почуттів, можливість співпереживання.

Окремо можна зупинитися на веснянках. Святкування приходу весни існує у багатьох народів. Кличучи весну люди вірили, що заговірні формули і ритуальні дії сприяють пробудженню природи. Треба відмітити, що у веснянках відсутня християнська тема.

Істотна риса веснянок – їх зв'язок з рухом, з танцем. Велике місце рухи займають і в інших календарно-обрядових дійствах – в русальних, купальських, петрівчаних іграх та хороводах. Однак, такого розвитку танків, як у веснянках, не зустрічається ніде. Це можна пояснити: починається рух у природі, що оживає і це переходить у танок у людей. Виконавці намагались власними діями сприяти бурхливому розквіту природи:

*Благослови мати, весну закликати,
Весну закликати, зиму провжджати.*

Культ природи (разом з аграрними мотивами) широко відображено в назвах танків та їх сюжетах: „Мак”, „Льон”, „Груша”, „Журавель”, „Зайчик”, тощо, а також в характері рухів і танцювальних фігур. Однак більша частина веснянок має любовні мотиви: вибір пари, залицяння, сватання, сімейні стосунки, символічні подарунки, жарти – теми, які завжди хвилюють кожну молоду людину. Найбільш різнобічно проявляється у веснянках дівоча доля: думка про шлюб, кохання, побачення, оспівування дівочої краси та інші питання долі жінки у житті.

Історія чумацтва залишила глибокий слід у духовній культурі. Тисячі пісень відображають усі сторони чумацького побуту (збори в дорогу та вихід із села чумацької валки; дорожні пригоди – як правило сумні; падіж худоби, напади татар або грабіжників, хвороби, смерть; повернення чумаків додому.

*Ой, їхав чумак
З Криму додому,
Сталась йому пригодонька
За всю дорогу.
Сталась йому пригодонька
Не вдень, а вночі -
Занедужав чумаченько,
З Криму ідучи...
Ой, упав чумак,
Упав та й лежить -
Ніхто його не спитає,
Що в нього болить...*

*Поховали чумаченька
В чужій стороні,
Ревнули воли,
Степом ідучи:
Поховали чумаченька,
З Криму ідучи.*

Чи не нагадують ці пісні нам сьогодні? Чи напишуть пісні про наших Чумаків (як звуть їх заробітчанами), у яких доля не менш трагічна, ніж у чумаків минулого. Чи ми приречені бути вічними чумаками.

Незважаючи на не просте життя нашого народу жарти, гумор і сатира завжди існували в житті людини. Жартівливі та сатиричні пісні внесли вагомий внесок у формування духовності народу, допомагали йому виживати у важкі та безнадійні моменти життя. В цих піснях піддається сміху все те, що викликає громадський осуд, суперечить моралі народу. Сміх – ознака сили. Сміятись може тільки духовно чиста і сильна особа. Мудрість, розум, вміння посміятися з себе є моральною основою людини. В жартівливих піснях основне гумористичне навантаження несе текст, а музичні засоби виразності (ритм, штрих, ладові контрасти та ін.) підсилюють задумки тексту. („Журилася попада своєю бідю”, „На небесній горі”, „Ой, чи чуєш ти, дубе”, „Як ішов я з Дебречина”).

Є почуття, переживання яких відбуваються в колективі, „на людях”. До таких можна віднести козацьку, стрілецьку пісню, а також історичні пісні, думи, балади. Це пісні, дії яких відбуваються серед людей і тому вони мають великий вплив на почуття людей, на формування у них любові та інтересу до своєї історії, до свого історичного та сучасного „Я”, до своєї країни.

*Осідлаю кониченька, коня молодого,
Нехай несе в чисте поле мене, молодого.
В чистім полі тирса шумить, катран зеленіє,
В чистім полі своя воля, аж серце німіє.*

Не буду зупинятись на усіх жанрах української народної пісні, як на мене, основи педагогіки виховання духовності особистості, а запропоную таке:

- а) проводити семінари для молодих мам по вивченню колискових пісень;
- б) перед початком навчального дня в школах вивчати по одній народній пісні.

Про автора:

Сергій І. Науменко – професор Національного педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова, м. Київ

6. З НЕЗАКІНЧЕНИХ РУКОПИСІВ

Ярослав ДУЖИЙ

ДИТИНСТВО, ПОРА ЗОЛОТА...

(Спершу варто пояснити читачам, як виник нижче поданий текст. У 2003 році колишній редактор „Свободи“ Володимир Левенець запалив мене цікавістю до життя, діяльності та людських рис заслуженого українського й американського громадського діяча, успішного підприємця і великого мецената Ярослава Дужого, якому тоді виповнювалося 80 років. Поданих ред. В. Левенцем документальних матеріалів вистачило мені для написання невеличкого ювілейного нарису, який побачив світ у ньюйоркській газеті „Національна Трибуна“. Виразно відчуваючи, що йдеться про непересічну особистість, я запропонував Я. Дужому сісти за книжку спогадів і пообіцяв йому мою літературну поміч. Почалася ця праця так інтенсивно, що відкрився ще один талант п. Дужого – літературний. І раптом усе зупинилося. Найімовірніша причина: перо з його рук вибила смерть його

коханої дружини і вірної товаришки-однодумця Ольги. Більше я не одержав від п. Дужого ані рядка, хоч майбутня книжка обіцяла бути надвзвичайно цікавою і повчальною для наступних поколінь українців у США – настільки цікавою і повчальною, що я досі не хочу вилучити з пам'яті мого комп'ютера уже готових 15 розділів цієї недописаної книги сподів... – Петро Часто)

Чув я від інших і в книжках читав, а тепер от кажу сам від себе, від власного відчуття: чим далі людина старшає, тим частіше вертається до дитячих літ, перебираючи, мовби на долоні, такі подробиці з пережитого колись давно, на світанку життя, що просто дивуєшся – де, в якій закутині пам'яті вони в такій первісній чистоті і недоторканості зберігалися? Якась велика таємниця, про яку нам, мабуть, скажуть „там“. Ніби замикається коло – і його протилежні кінці, щоб легко їм зв'язатися, мусять бути однаково вільні й чисті від усякого зовнішнього бруду, мусять природно припасовуватися один до одного. Дитинство – то не просто початок життя, не просто прелюдія до нього, це – Божий дар, дар найчистіших, найсвітліших вражень, які на схилі віку виявляються такими потрібними, такими важливими для людини. Бог так чинить, щоб ці дитячі враження були саме найкращими, хоч би як там життя далі складалося. А тим більше, коли воно складалося в спосіб, до котрого хочеться вжити означення – „клясичний“, „клясично український“.

Батьківська хата, наша родина, поле, сад, велике господарство, щоденна праця коло того всього, а в неділю – церква – все це для мене непомітно злилося в цілісний образ України, образ народу, який жив, співдіючи з природою і з Богом.

Мій батько Іван Дужий народився в 1872 році у Строневицях, біля Перемишля. Його батько, мій дід, мав багато поля і добре провадив господарку. Крім мого тата, дід мав ще дочку Катерину, яку взяв заміж Іваш з Библа.

Батько недовго ходив до школи, науку скінчив на третій класі, бо одних дідових рук було замало в газдівстві. Коли вже став парубком, забрали його на три роки до війська. Повернувшись додому, відразу одружився. Прийшли на світ діти, і татові треба було ставати на власні ноги. Дідо відписав йому значну частину майна, тато продав її і купив маєток в Перемишлі, на Засянні, під виноградною горою. До маєтку належало дві хати, одна – на схилі горба, а друга – нижче, в ній і поселилася татова родина. Хата мала три спальні, велику їдальню, в якій також стояло два ліжка і канапа, так що було де спати. Одежу тримали у двох шафах, білизну – в комоді з дзеркалом, стіл і крісла були дубові і одного стилю. На стінах в кімнатах висіли портрети діда і бабусі, Тараса Шевченка, а в їдальні, під вишиваними рушниками – ікони Ісуса Христа і Матері Божої.

Хата наша була з дерева, але зовні виліплена глиною і побілена. Білили що два або що три роки. Дах мала бляшаний. Ганок вів до сіней, там стояла драбина „на стрих“, тобто на горище, і починався комин, в нижній частині якого перед святами вудилися ковбаси і шинки. З сіней двері вели до просторої кухні, з великим столом і лавою під стіною, під другою стіною стояв бамбетель, себто дерев'яна софа, яку можна було на ніч розкладати і розсувати для снання.

Ясна річ, в кухні була піч, в якій мама пекла хліб. З кухні можна було також увійти до спіжарки, де стояла скриня з чистою постілью, а полиці вгиналися від більших і менших слоїків – з чистим смальцем, зі смальцем, перемішаним зі шкварками, з повидлами, овочевими соками, порічковим вином, бочки з солониною і квашеною капустою. Разом з капустою завжди квасили яблука, але якогось спеціального сорту, з грубою шкіркою, і вся челядь дуже любила ті яблука в капусті.

Під хатою був вхід до великої пивниці, де на зиму в сухому піску або в соломі зберігалися картопля, цибуля, морква, буряки, петрушка, квашені огірки.

Поряд зі входом до пивниці наш пес мав буди, але ланцюг його був причеплений до дроту, і пес міг бігати від хати аж до стодоли. Під стодолю лежали, чекаючи на батькову сокиру, порізані стовбури дерев – в кухнях і печах селяни палили дровами. Стодола була величезна і, мабуть, не один я пам'ятаю з дитинства, що саме

в таких селянських стодолах національно свідомо молодь ставила українські вистави. У стодолі зберігалося збіжжя, конюшина для коней, солома на січку, ще й залишалося досить місця для обмолочування снопів.

За стодолю, не південному боці, під дахом стояла січкаря, вози, сани і бричка. Далі, теж на полудневому боці, була ще одна, менша, стодола, на різне господарське начиння.

Потік був межею між нашим і сусідським газдівством. Маєток оточувала огорожа, з в'їзною брамою і хвірткою. Всі три сторони обійстя заступали рівним рядом високі ясени. На західній стороні стояла стайня для корів і коней, збоку від неї – куча для свиней, а над нею – курник. В кінській стайні розмножилася тьма кріликів, було багато курей і гусей, інсиків, яких родина нерідко продавала. За стайнею йшла обцементована гноярня. На північ від хати дорога вела в сад і також до другої нашої хати, чотиримешканевої, яка винаймалася.

Під вікнами спалень мама завжди сіяла пахучі матіюли. В саду росло багато порічок, агрусу, малини, вишень і черешень, яблунь і, звичайно, ранні з них – сліпучо білі паперівки... Поміж яблунами робили кіпці, в яких зберігали на зиму картоплю і буряки для худоби. В саду було багато різних овочевих дерев, але найбільше, здається, – слив. З них наприкінці літа варилося повидло, і тоді ним пахнуло далеко поза наше подвір'я. Росло також декілька дерев волоського горіха, але не так багато, як у нашого сусіда, поляка Малявського, який мав їх стільки, що продавав за кордон. Коли горіхи дозрівали і починали падати, наш сусід Малявський наймав селян збирати горіхи в мішки. Але тут годі було обійтися без таких хлопчаків, як я – ми ж бо легко залазили на самісінькі верхки дерев і струшували горіхи з гілля. Ті горіхи, що залишаються на дереві, власник дозволяв збирати в наші мішки, і ми відчайдушно змагалися, хто більше натрясе і принесе додому горохів. З братом Левком ми, пам'ятаю, раз натрусили три великі міхи.

На відкритому просторі між плодовими деревами росла ярина – цибуля і часник, помідори і огірки, морква і горох, який ми, діти, любили найбільше, особливо, коли стручки щойно починали наливатися... Пам'ятаю також, як від нестиглих яблук ми діставали оскомину, що язик аж затерпав і болів...

За садом ішли городи з картоплею, капустою, каляфіором і ріпою, а ще далі – поле з житом, вівсом, гречкою. Попри лани зі збіжжям дорога вела в дебру, на пасовище для корів і коней. В тій дебрі, на полудневому її схилі, росли суниці і дикі, дуже пахучі трускавки – полуниці. Пасовище межувало з ланом конюшини, і треба було пильнувати, щоб корови не зайшли в конюшину і не напаслися, бо це могло закінчитися зле: корову тоді здувало й вона могла здохнути. На тому пасовищі було джерело з дуже смачною водою, її залюбки пили ми, а не тільки худоба. Потік біг через усю долину і, попри наше обійста, аж до ріки Сян. Ці миті теж з незабутнього – коли я гнав корів на пасовисько, або виводив коней на цілу ніч, спутавши їм ноги чи залишаючи на довгому припоні...

Дух в нашій хаті був не просто український, але сильно український, націоналістичний, діти виростили, горді зі свого національного походження, готові не тільки до захисту, але до наступу, до активного життя, до боротьби за життя. Слова Івана Франка „Праця єдина з неволі нас вирве“ змалку ставали нашим внутрішнім наставленням до світу і до самих себе, з окремих родин це наставлення переходило на всю громаду, на культурно-громадське і церковне життя.

Батько казав кожному з нас: коли щось робиш, роби якнайкраще, інакше зовсім не берися. Як доходить до бійки, бий так, щоб противник відразу затямив, з ким має справу. Батько був саме такий. Раз ішов з поля й побачив батярів, що грали в нашому саду в карти, спитав їх, чому вони зайшли на чуже. Один, найзухваліший, – запитанням на запитання: „Вам щось не подобається?“. Батько як тримав в руках вила, то, не кажучи більше ні слова, так оперізавав картяра, що за секунду й духу їхнього в саду не стало. Не боявся він і так званих „духів“. Ще коли був молодший і жив у Строневицах, мати його просила дати раду з „духом“, який кожної п'ятниці біля криниці страшить людей, як ідуть з торговиці. Жінки впускають з рук усе, що купили – і чимдуж втікати, а тим часом „дух“ усе спритно підбирав. Відмовляючи „Всякое диханіе да хвалить Господа“, батько підкрався до духа й так його потягнув палицею, що той на колінах просився і клявся, що „більше не буде“.

Батько був старший від моєї мами – вона була його другою дружиною. Перший раз одружився він ще у Строневицах, невдовзі після військової служби, мав трьох синів, четвертий помер, щойно

народившись, разом з батьковою дружиною. Моя ж мати мала 17 років, як вийшла за батька, її чекала, принаймні в перші часи, не легка ситуація, коли треба було правильно вибудувати взаємини з дітьми від першого батькового подружжя. І вона успішно здійснила це. Батько займався господарством, полем, садом, кіньми, мама – дітьми, хатою, ходубою, дробом, тобто домашньою птицею. Мала вона неабиякий організаційний хист, була дуже релігійна і працьовита, водночас – надзвичайно інтелігентна і мислосердна, радо помагала бідним. Походила мама з української патріотичної родини Грициків з села Міжинця. Її брат Микола навчався в гімназії.

Дідуся – ні, але бабусю пам'ятаю, тоді їй було вже 95 років. Вона дуже любила мене і все просила, щоб я їй щось заспівав. Пізніше мама казала, що співати я почав скоріше, ніж говорити. Мій батько відвідував бабусю, свою матір, щонайменше два рази на рік, і я мав щастя бути з нею день чи два.

Батько мав сильний характер і оптимістичне наставлення до життя, а тому його вплив на всіх дітей був дуже великий. Селянин з діда-прадіда, він був певний, що кожній людині потрібна школа, і шкодував, що мав за собою лише три кляси. Зате докладав усіх зусиль, щоб його діти мали можливість здобути освіту і не жалів на це грошей. Він також напоумлював сусідів, які не розуміли значення школи і освіти для майбутнього життя їхніх дітей. Нашу багатодітну родину він сприймав як громаду, завжди підкреслюючи, що кожна громаду в'яжуть спільні цілі і що за них треба свідомо і твердо стояти. Він був радним міста, але говорити по-польськи не хотів. Якось мій брат Михайло, що натовді вже закінчив правничий факультет в університеті у Львові, порадив татові, що йому, мовляв, іноді варто на засіданнях вживати польську мову. Тато послухав цієї ради і на черговому засіданні Ради почав говорити по-польськи. Тоді головуючий на засіданні перервав тата і попросив далі говорити по-українськи, щоб вони могли краще розуміти його. На цьому польська мова в його житті закінчилася назавжди.

Як господар він був добрим організатором кожної справи, що стосувалася певної селянської праці, але також був активним у громадському житті. В церкві сидів все на одному місці, а коли траплялося бути у відз'їзді, на його місце ніхто не сідав. Збирав гроші, але сам був перший у пожертвах. Словом, і для дітей, і для ближчих і дальших сусідів він був авторитетом, моральним прикладом.

Мама також мала неабиякий вплив на пасербів і своїх дітей. Спокійного характеру, терпелива, вона вміла говорити з кожним, бо вміла слухати. Дуже дбала, щоб усі діти були чисті, кожного вранці чекала випрана і випрасувана сорочка. Моїм суботнім обов'язком було чистити взуття для тата і мами. Також я воскував підлогу в їдальні, і робив це дуже старанно, щоразу заслуговуючи на мамину похвалу. Раз та тиждень мама разом з моєю сестрою пекла нашому Василеві, який вчився на теології, тістечка, які семінаристи негайно з'їдали.

До нашої хати вчащали Отці-василіяни – на вино, квасне молоко з паляницею, рибу. Тато і мама мали гарні голоси і любили співати. Пісням не було кінця, і це, мабуть, є найаскравішим враженням з мого дитинства.

Пам'ятаю, що від хати до хати, особливо перед святами, ходили жебраки, просили хліба, і з українських подвір'їв ніхто ніколи не йшов голодний. Ходили й цигані – ті крали, що лише вдавалося. Раз циганка йшла через подвір'я до нашої хати, на стежці впіймала курку, спритненько скрутила їй голову і захала в торбу. Я все це бачив через вікно, і бачив, як наша Аза зірвалася з ланцюга й кинулася на циганку. Я почав кричати на Азу і побіг боронити циганку від пса, але вона вже сама якось вирвалася з Азиних лап і втекла. Хто знає натури псів-доберманів, той з ними не схоче мати до діла. Аза впускала на подвір'я будь-кого, але з подвір'я – нікого. Нашу знамениту Азю потім польська голота отруїла...

Найстарший мій брат, Володимир, вже в гімназійні роки захопився гетьманською ідеологією. Вступив до Українських Січових Стрільців, а згодом, вже в Україні, – в Українську Галицьку Армію, там перехворів тифом, зазнав російської неволі. А коли повернувся додому, підпав під польські переслідування. У 1923 році одружився і виїхав до Канади. Там негайно влився в гетьманський рух і невдовзі вже був призначений Генеральним осаулом на Канаду.

Завзятим українцем був і наш Микола, не пропускав можливості вступити в бійку з польським вуличним шумовинням. Помер Микола сімнадцятирічним, коли навчався в гімназії.

Брат Іван, закінчивши народну школу, не схотів вчитися далі. Михайло вже вступив був до гімназії, але так захопився ідеєю незалежної Української держави, що залишив навчання і поїхав будувати нову Україну. Повернувшись, склав приватним екстерном

матуральні іспити і вступив на правничий факультет Львівського університету. Василь після закінчення гімназії став студентом Перемиської духовної семінарії, але, закінчивши її, на священника не висвятився, бо єпископ Йосифат Коциловський на той час запровадив целібат, а цього наш Василь прийняти принципово не хотів. Якийсь час займався доставою дерева і вугілля до різних підприємств. Як постала Карпатська Україна, негайно подався до Хусту і був одним з ад'ютантів Головного командира „Карпатської Січі“ Дмитра Климпуша. Коли вони разом з пораненим Зеноном Коссаком і найближчими друзями поробивалися з мадярського оточення, гортіївці схопили їх усіх і тут же розстріляли.

Сестра Стефа, закінчивши гімназію в Перемишлі, вступила до Вчительської семінарії. Лев, наймолодший наш брат, вчився в гімназії в Перемишлі, відтак в Ярославі. Під час війни добровільно став вояком Української Національної Армії „Галичина“ і загинув під Фельбахом.

Всі діти в родині виростили самостійними, відповідальними людьми, ковалями власної долі. Разом з тим кожен з нас не лише кровно, але й духовно був пов'язаний з іншим, бо всі ми вийшли з дитинства, яке вплинуло на нас певним чином, залишило свій глибокий знак на все даліше життя. Одним з таких знаків була наша родинна любов до пісень. Співали всі, і майже всі, крім Левка-баритона, були першими тенорами, а сестра Стефа – сопрано, успадковане від мами. Тато наш співав тенором.

Скільки себе пам'ятаю, буквально від наймолодшого віку, я співав усе, що співалося вдома.

Та, мабуть, ще важливішою ознакою нашої родини було сильно вкорінене і розвинуте почуття взаємопотрібности і взаємодопомоги. Тато з мамою усім нам дали можливість учитися, але ця можливість створювалася постійною і дуже наполегливою працею у веденні великого родинного господарства. Тут усім нам було до чого прикласти руки.

Велику частину нашого поля займала пшениця, і на зерно не бракувало купців. На продаж були також бараболя, всяка ярина, овочі, молоко, індики, гуси. Гроші заробляли й наші коні, орючи землю для тих сусідів, хто коней не мав. Тато любив коней і вони любили його. Батога їм не треба було, слухалися голосу, розуміли

людину. Тато нерідко наймав гуцулів, які вміли ходити за кіньми, купали їх, чесали, шерсть аж виблискувала на сонці.

Щоб не відривати дітей від книжок, наша мама також наймала лемківських дівчат, які допомагали їй, іноді по декілька років, у праці біля корів, свиней, дробу. Тато керував більшою фінансовою системою родини, але мама мала свою, хоч і меншу, проте цілком незалежну від тата – вона чудово вміло врівноважувати свої, татові і загальнородинні інтереси та потреби, належала до стійких духом людей, від неї віяло спокоєм, але також гідністю, бо була, як і тато, надзвичайно патріотичною.

З найменших років ми природним чином вбирали в себе чар наших українських традицій, народних і релігійних, в родині панував піетет щодо Церкви, щодо духовних осіб і людей інтелектуальної праці, тому нашу родину оточувала щира повага з боку громади. Змалку і через усе дитинство міцніло і розвивалося наше почуття належності до народу, до України, її культури, її моральних і естетичних вартостей.

При тому всьому діти, певна річ, різнилися між собою характерами, особистими уподобаннями і вродженими нахилами – усі були добрими дітьми своїх батьків, та разом з тим кожен чувся самостійною і самовідповідальною особистістю. Про Михайла я вже коротенько сказав. Від 1926 року він жив і працював, також на громадському полі, в Канаді, там і помер в 1985 році. Наш братик Петро помер невдовзі після народження.

Михайло, повернувшись з боїв за Велику Україну, закінчив у Львові правничі студії, очолював молодіжне Товариство „Сокіл“, був дуже активний в усіх українських громадських справах. Переїняв приватну практику від адвоката Кміцикевича в Глинянах, де діяла славна килимова фабрика Галанів.

До війни з Німеччиною совети стали на річці Сян і поділили місто Перемишль. Михайло перейшов кордон і на окупованій німцями території був суддею у Грибові і Буківському на Лемківщині. З наступом советів рушив на Захід, до Німеччини – спочатку до Карлсфельду біля Мюнхену, відтак до Міттенвальду, де очолював управу об'єднаних переселених таборів у Міттенвальді, Піоніркасярнях і Лютензе. Дуже енергійно зацікавився молоддю, упістами, дивізійниками, політичними в'язнями німецьких концентраційних таборів.

В 1949 році Михайло емігрував до Америки, оселившись у Дітроїті, тут весь час працював, в останні роки – скарбником кредитової кооперативи „Самопоміч“. Одружений з Теофілею Тарабанович з Глинян, мали тільки одну дитину – дочку Тамару.

Про Василя, який загинув за Карпатську Україну в березні 1939 року, додаю, що ще підлітком він також був активним членом Товариства „Сокил“ і Фронту Національної Єдності, зявлятим спортсменом, добре грав в копаний м'яч, знаменито співав, незмінно брав участь в українських аматорських виставах, що робило його улюбленцем дівчат, до того ж, мав високу, фізично досконалу статуру. Але передусім він був українським революціонером, і мабуть, ця обставина найкраще пояснює, чому саме Василь мав на мене найбільший вплив. Певна річ, він це знав й іноді цим зловживав. В кожному разі, коли я заробив якийсь гріш з колядок чи свячення пасок перед Великоднем, то завжди позичав йому, а він завжди забував віддавати. Як він ще вчився на теології і співав у церковному хорі, я любив виходити на хори і звідти слухати Службу Божу, що її відправляв Владика Йосафат. Так я, десятирічний, дочекався незабутнього дня, коли мене попросили прийти на пробу хору і співати сопраном, на тлі хору, „Христос Воскресе“. І це так вийшло добре і усім настільки припало до вподоби, що я співав три роки.

Наша мама дуже хотіла, щоб хтось з синів став священиком, і я не раз задумувався над цією перспективою...

Дисциплінуючий вплив на мене і на брата Левка мала наша сестра Стефа. Саме вона була серед нас найяскравішим прикладом самовимогливості і самоосвіти. Вона не знала втоми, змушуючи нас сидіти над математичними задачками, вивчати напам'ять таблицю множення і вірші, зокрема Тараса Шевченка. Наш Василь знав напам'ять майже всього „Кобзаря“. Багато Шевченкових віршів знав і я. Навчившись читати по-польськи, невдовзі я захопився французькою мовою і культурою в цілому, прочитав 67 томів Александра Дюма, почавши з „Трьох мускетирів“. Вивчаючи французьку мову в гімназії протягом чотирьох років, я не лише міг вільно читати, але й досить легко вже й розмовляв нею.

Наша Стефа найбільше з нас усіх помагала мамі в господарстві, на кухні, але водночас була відмінною ученицею і в гімназії, і в Учительській семінарії. Удвох з мамою вони вміли готувати надзвичайні, незабутні страви. Стефа, звичайно ж, також належала

до Товариства „Сокіл“, співала в церковному і світському хорах. В 1938 році вона вийшла заміж за Василя Фіцака, мала з ним двох дітей.

В 1944 році поляки пограбували все господарство нашої родини, після цього тато з мамою перебралися до Дрогобича, де й померли: тато – в 1949-му, мама – в 1985-му, а сестра Стефа – в 1986 році. Іван, Стефин син, також уже помер, а дочка Оксана дотепер живе в Дрогобичі.

Наш Лев народився в Перемишлі в 1926 році. Загинув молодим – як вояк Дивізії „Галичиїна“. Був тендітний, тому вдома не брав участі у тяжких працях, але серце мав сміле...

З усіх синів тато найбільше потребував моєї допомоги. Книжки книжками, але щодня мене також чекала січкаря, протягом літа – коса і серп, я звозив сіно і конюшину до стодоли, зривав овочі на торговицю, обтинав на зиму старі гілки на деревах у саду, але найбільше любив коней і псів – мав з ними найкращі взаємини. Закінчивши гімназію, я зібрався йти на медицину, але тато, спостерігаючи за моїм ставленням до коней і псів, порадив мені йти на ветеринарію. Щодо медицини, то тато мав цілком певну засторогу: серед його близьких знайомих були лікарі-хірурги, котрі зловживали алкоголем. Тато казав мені: „Як втратиш через лікарську помилку коня чи пса, то ту шкоду можна таки пережити, але коли втратиш людину, то це може мати непередбачений ефект на решту твого життя“. І цей татів аргумент переконав мене...

Хоч усі ми, діти Дужих, були різні за характерами і життєвими уподобаннями, але тепер, згадуючи наше дитинство, приходжу до висновку про вийняткове об'єднувальне значення співу. Якби в нашій родині нічого іншого не переживалося, лише співання українських пісень, то й у цьому випадку вистачило б біографічного матеріалу на велику книжку споминів. Де тільки який хор був у тодішньому Перемишлі – церковний, громадський, студентський – в ньому неодмінно співали діти Дужих. Всі ми, крім вродженого слуху, мали добру музичну освіту, знали нотну грамоту, тому вільно почували себе в будь-якому репертуарі, співаючи не лише церковні і народні, стрілецькі пісні, але й твори Кирила Стеценка, Станіслава Людкевича, Ніщинського та багатьох інших наших композиторів.

Нерідко спонтанні хори збиралися в нашому саду, і тоді сусіди з усієї околиці виходили з хатів і зачаровано слухали – чути було далеко, бо сад ріс на схилі гори, лицем до вулиць. Після співів мама радо вгощала співаків паляницею і квасним молоком, яблуками і грушками...

Першопоштовхом в нашому пісенному житті була церковна музика. Церкви в батьківському селі Строневицах я не пам'ятаю, але добре пам'ятаю каплицю Отців-василіян і катедру св. Івана Хрестителя в Перемишлі, де правив Владика Йосафат Коциловський. Цей високий, атлетичної будови монах мав гарний бартон і співав з камертоном в руці. Диякони теж мали добрі голоси і музичний слух. То був такий високий професійний рівень, який перетворював кожен Службу Божу у хвилюючий концерт церковної музики, то були непроминальні за своїми враженнями дні. На празник св. Йосафата я деклямував вірші на честь нашого Владика і співав з Мерікою Дубляницею дует. Маєстатична постать Єпископа Йосафата, з довгою білою бородою, залишилася у моїй пам'яті на все життя, хоч словами мені тяжко передати всі душевні нюанси тих вражень.

Владика Коциловський суворо дотримувався усіх традиційних звичаїв і церковних обрядів. На Йордан, в зимний, морозний день, ніс голою рукою металевий жезл, голіруч занурював хрест у холоднющу воду. Владика не дозволив польським жовнірам брати участь у Водохрищі, бо були випадки, коли під парадними вояками тріскав лід й вони опинялися по шию у воді.

Перед самим Великоднем Отці-василіяни ходили від хати до хати святити паски, кілька років підряд і я ходив з отцем Маньком, й коли парафіяни обдаровували отця, то й мені щось діставалося.

У приготуваннях до Свят-Вечора брали участь усі діти, і кожному вистачало важливих обов'язків. Спершу приготувалося паші ходобі, коням, свиням, птицям. Тоді порядкувалося в хаті, щоб скрізь було чисто, тоді пеклося штруцлі, шинку, опихалося пшеницю, терлося мак, варилося сушені грушки-яблука і кутю. Тамтешній континентальний клімат означав, що на Різдво світ буде білий, під густим снігом, і до праці всі мусіли тепло вдягатися, взуватися в чоботи.

Я вставав о п'ятій годині ранку, ходив з колядою до наших недалеких сусідів, складав їм побажання щастя-здоров'я, жита-пше-

ниці і всякої пашниці, і це було моєю кількарічною традицією, яку відтак продовжував брат Левко. Люди чекали на нас з відчиченими дверима – щиро, по-дитинному вірили, що хлопець-колядник в цю мить заступає небесного ангела, і завжди давали ласощі і гроші.

Тато і мама ревно берегли давні звичаї та обряди. Батько вносив дідуха, ставив його в куті в кухні, стелив солому на підлогу. Мама готувала 12 страв, усі без м'яса, масла і молока. Варила капустяний квас з грибами, цибулею і гречан ою кашою, смажила рибу – переважно шупаки, пекла пироги з бараболею, капустою, фасолею, а до того приготувляла грибовий сос. До квасу робилося вушка з грибами. Доконечними на столі були сушені овочі, кутя з тертим маком, медом і горіхами. Перед самою вечерею ми ділилися просфорою, а тато йшов з просфорою і медом до всього живого сотворіння в газдівстві. Після спільної молитви батько казав святкове слово, тоді їли просфору і висловлювали побажання всій родині і всім людям. Після вечері колядували собі, тоді йшли з колядою до сусідів. Вранці на Різдво всі йшли до церкви на утреню. Після церкви свято продовжувалося, тривало воно три повні гарних вранень дні. Ходили в гості і приймали гостей у себе.

Дуже приємним і пам'ятним родинним святом був празник на св. Івана – день іменин нашого тата. Тоді приїздила родина Дужих зі Строневиц, Лапицькі і Гаськевичі з Міжинця, Іваші з Библа, Грицики з Жоротович, гостювали в нас два дні. Старші спали в хаті, а молодь – у stodолі, на запашному сіні, до пізньої ночі оповідаючи різні історії.

І діти, і наші гості любили всі страви нашої мами, але найбільше – смажені в третій булці лини. Наш сусід, поляк Малявський, мав стави і розводив у них коропа, на продаж. Коли спускали воду зі ставів, лини залишалися в намулі, їх тяжко було схопити. Батько навчив мене, як це робиться. Лин лежить глибоко в намулі і час від часу випускає повітря, тоді треба було спритно підкинути його дерев'яною лопаткою і впіймати решетом. Я набув у цьому ділі великої майстерности. Раз сусід Малявський скуштував маминих ливнів, то ходив за мамою і просив, щоб вона на гостину в його хаті зізмажила таких смачнющих ливнів...

Що я пам'ятаю про одяг? Тато і мама одягалися просто, але пристойно. Кравчиня шила для мами сукенки і плащі, швець – чоботи і черевики. Тато любив куповане вбрання, тільки давав шити теплі

плащі, з хутряним підкладом. Носив капелюхи, а взимі – теплу баранкову шапку. Любив білосніжні сорочки і краватки. Татові чоботи і мамині черевики завжди були чистенькі і наваксовані – й то було моєю заслугою. Діти також були пристойно вбрані і батьками при звичаєні до особистої гігієни. Щотижневі купелі в гарячій воді були обов'язковими для всіх членів родини. До наших твердих порядків і розпорядків мусили при звичаюватися й наша кузинка з Міжинця Стефа Гаськевич, яка вчилася в гімназії і мешкала в нас, а також одноклясник нашого Василя, лемко Микола Толкан з Либохори, який теж навчався в Перемиській гімназії.

В дитинстві я мав багато друзів і приятелів, починаючи від дня, коли я, не маючи ще й шести літ, випросив маму, щоб завела мене до школи. Досі пам'ятаю ту „історичну“ мить: ми з мамою підходимо до школи, а всі учні ідуть до каплички на Службу Божу, – і всі обличчя мені вже знайомі. Також задовго до школи я вже знав учительок-Сестер-служебниць, а Сестру Амалію Чабан, яка директорувала у школі, добре знала моя родина.

Серед моїх приятелів були діти і з польських родин, були поміж ними культурні хлопці і дівчатка, але були й батяри, з якими не один раз в мене доходило до бійки. Близькими друзями я мав Генка Вуйчика, Славка Іванського, Олега Пушкаря, Мар'яна Зайця, а з дівчат – Дарку Дацьків, Марійку Хробак, Нусю Лозинську, Арету Богач, Геню Іванець та інших..

Коли мені сповнилося вісім років, я ходив до Манька Яросевича вчитися українських національних танців, і за рік вже був солістом у танцювальній групі, й коли на концерті в Народному Домі танцював „щупачка“, публіка не хотіла мене відпустити зі сцени.

Того ж року я почав опановувати скрипку і ходив на лекції до вчителя, котрий також, як і Манько Яросевич, мешкав недалеко від нас. Вертаюся якось з лекції – як тут на мене напосідаються батярчуки, аби я віддав їм скрипку. Навчений татом не боятися і ставати лицем до лиця з нападником, я використав скрипку як зброю, молотячи нею нападників по плечах, аж поки вони повтікали. Коли прийшов додому з уцент розбитим інструментом, тато спокійно оцінив ситуацію і висловив тверезе передбачення, що скрипаля з мене не вийде...

Взагалі кажучи, я належав до наденергійних дітей, вистачало мене й на різні витівки. Недалеко від нас був стадіон польського

спортивного Товариства „Сокул“. Влітку по суботах там оркестра пригравала до танців, приходили вояки, танцювали з дівчатами, просто гуляли собі. Приходили і пані з дітьми у візочках, немовлятами. Одна залишался біля візочків, а всі інші тим часом бігли потанцювати. От мені прийшла до голови ідея поміняти дітей у візочках і подивитися, що з того буде. Організував я шестеро чи семеро таких самих батьрів, як я, і, за моїм пляном, двоє з нас відвілікали увагу няні-сторожа, а решта здійснила мій проект. Коли звечоріло, няні похапали свої візочки і порозбігалися по своїх домівах. Що вже там було, не знаю, але закінчилося тим, що поліція привела всіх няньок з візочками на стадіон, де матері впізнавали і забирали кожна свою дитину.

Жоден з топваришів не зрадив мене. Татові я зізнався десь через рік чи два. Він не похвалив, але відзначив „добру роботу“, кажучи: „Зробиш щось невміло, то воно тебе наздожене, а це ти зробив добре, бо ніхто й не подумав на тебе“.

Отож я мав багато і вірних друзів-приятелів, та особливо добре я ставився до дівчат. Вже в дитинстві вони мені подобалися, особливо ж – Геня Іванець. Мабуть, і я їм, бо моя перша учителька-монахиня Терезікія, яка дуже була гарна і гарно співала, все казала мені, що я своєю усмішкою роззброював її, коли треба було мене карати за чергову витівку в школі. Усіх учительок моїх пам'ятаю за клясами, від першої до шостої: Сестра Терезікія, Сестра Моніка, Сестра Теофіля, Сестра Віра, Сестра Омеляна, Сестра-директорка Амалія.

Здається, я вже згадав усіх найрадісніші дні і події з мого дитинства. Залишається згадати найсумніший день – коли татові повідомили, що його мама, моя бабуся, померла. Перший раз я побачив, як тато плакав і ні з ким не хотів говорити...

Людмила ВЕСЕЛЛІ

КРОКОДИЛЬЧИК

У передреволюційному Миколаєві жила родина інженера Леонтовича. А пан Леонтович був людиною допитливою і цікавою, головним його захопленням були подорожі.

Відвідав він багато екзотичних місць і, будучи палким прихильником тваринного світу, дуже часто зі своїх мандрівок привозив різних тварин.

Так, поволі, в його великому будинку в самому центрі міста утворився своєрідний звіринець.

З однієї своєї подорожі інженер Леонтович привіз маленького крокодилчика. Цей крокодилчик виявився на диво смиренним, можна сказати, навіть – мов дитина. Він ріс – і з кожним днем міцнішала його дружба з господарем. Кожного ранку й вечора він зустрічав і проводжав свого пана радісним бурчанням.

Час минав швидко. Інженер Леонтович вже перестав кожного дня ходити до праці, бо одна влада змінювалась іншою, і вже нікому не були потрібні його інженерні знання та досвід.

Та ось одного дня над містом здійнявся червоний прапор, а на вулицях з'явилося багато військових з червоними зірками на кашкетах. І зчинилось таке, що не дай Господи! Спочатку почалась боротьба з „буржуазними“ пам'ятниками. Їх швидко забили дошками. Так сталося з пам'ятником адміралові Грейгові – людині, яка стояла біла джерел створення Чорноморської флотії.

Не всім мешканцям Миколаєва була до вподоби ця нова влада і її дії. Однієї ночі хтось зірвав дошку з тильного боку пам'ятника Грейгові і написав: „Не хотіли дивитись в обличчя – дивіться в с...у““.

Невдовзі від боротьби з пам'ятниками перейшли до боротьби з людьми.

І ось одного соняшного ранку до інженера Леонтовича постукали в двері троє людей в шкіряних куртках, з червоними зірками на кашкетах. І від того дня господар замешкав в „апартаментах“ з ґратами на вікнах. Крокодильчик дуже засумував за своїм паном.

Минуло небагато часу, і прислуга пана-інженера, втративши годувальника забралася геть, забувши зачинити двері клітки, де мешкав крокодильчик. А він, не довго думаючи, вирушив на волю. Безпомільним крокодилячим інстинктом відчувши неподалік велику воду, він, притискаючись до землі, попрямував до річки, Південного Бугу.

Ясна річ, в місті виник переполох. Особливо серце тих, хто любив купатись і ловити рибу. Ніхто не міг збагнути, звідки тут взявся крокодил. Висувалися різні версії. Дехто, звертаючись до історії виникнення землі, казав, що перед тим, як на Євразію почав насуватись льодовик, тут, на берегах Бугу, було доволі тепло і росли пальми й інші субтропічні рослини, на ліянах розгойдувались мавпи, а в річках плавали крокодили. Але ось прийшов льодовик – і люди зодягнулись в шкіри, а крокодили залишили наші річки й попливли до Адріатики. А тепер ось цей крокодил, який тут ніби несподівано з'явився, є предтечею потепління. Услід за цим першопрохідцем до нас припливуть нові зграї крокодилів, а на березі Південного Бугу повиростають пальмові гаї, і не треба буде працювати, бо тут будуть рости банани й кокоси і все інше, що потрібно для щасливого життя.

Декілька днів миколаївці спостерігали незвичне явище, як у Південному Бузі плавав крокодильчик. А потім він зник. Рибалки

з лиману казали, що бачили незнайоме чудовисько, яке пливло у напрямку Чорного моря. Але достеменно ніхто не знав, куди поплив крокодильчик. Можливо, „внутрішній компас“ повів його до Африки, на свою історичну батьківщину, крізь небезпечно бурхливі хвилі моря. Але людям хотілося вірити, що крокодильчик вижив, і що він обов'язково повернеться і визволить свого господаря.

І може, тоді в Україні таки настане потепління. Може, навіть виростуть пальми. І може, життя тоді стане по-справжньому вільним і щасливим.

Нью-Йорк

РЕКЛЯМИ

Члени управи 59-го Відділу УНС Тов. „Українська Січ“

ВІТАЮТЬ

*всіх членів УНС та читачів „Свободи“
з Новим Роком
та бажають найкращих успіхів у дальшій праці
для добра Українського Народного Союзу.*

За управу Відділу:

Тарас Сливінський, Голова
Богдан Добоцак, Секретар

Log on to

www.ukrweekly.com

1933 - 2011

The Ukrainian Weekly archive (1933-2009) is open to the public.

The current year's issues, however, are reserved for online subscribers.

Read and search The Ukrainian Weekly online.
Discover our shared past and present.

GREETINGS AND BEST WISHES
from
Sisterhood of Annunciation,
UNA Br. 125
in
Chicago, IL

Since 1912 we have served
the Ukrainian Community
with honor, integrity and fellowship.
We have supported all sorts of activities
to promote a positive image of Ukraine
and the UNA to the world.
We are proud of our record.

Gloria Paschen, Secretary

COMPUTOPRINT CORP.

Established 1972

Марійка Дун'як — власник

1360 CLIFTON AVE. #402, CLIFTON, NJ 07012

Tel.: (973) 574-8800

Fax: (973) 574-8887

E-mail: Computopr@aol.com

ВЖЕ 39 РОКІВ ОБСЛУГОВУЄМО УКРАЇНСЬКУ ГРОМАДУ В США

Виконуємо різного роду друкарські роботи:

книжки, журнали, брошури, коверти,
канцелярйні друки, візитівки
та весільні запрошення

на різних мовах, головно слов'янських.

***Ваші замовлення виконуємо сумлінно, скоро і на час,
по низьких цінах
та з 39-літнім досвідом!***

(973) 574-8800

**Управа і Члени
194 Відділу УНС „Свобода“
В Нью-Йорку**

вітають

**Головний Уряд
Українського Народного
Союзу**

і бажають успіхів у праці.

Щасти Вам Боже!

За Управу Відділу:

Олександра Юзенів

голова

Оксана Лопатинська

секретар

**САМОПОМІЧ (Н.Дж.)
Федеральна Кредитна Спілка**

**SELF RELIANCE (NJ)
FEDERAL CREDIT UNION**

***ВІТАННЯ ВСІМ ЧЛЕНАМ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО СОЮЗУ***

***PRINCIPAL OFFICE
851 ALLWOOD ROAD
CLIFTON, NJ 07012
(973) 471-0700***

***BOTANY VILLAGE OFFICE
VILLAGE SQUARE WEST
CLIFTON, NJ 07011
(973) 772-0620***

**Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com**

www.soyuzivka.com
 email: soyuzivka@aol.com;
 Call 845-626-5641

Heritage Center
 Союзівка

Відвідайте! *Visit us!*

216 Foordmore Rd Kerhonkson NY 12446
www.soyuzivka.com email soyuzivka@aol.com
845-626-5641

UKRAINIAN
FEDERAL CREDIT UNION

УКРАЇНСЬКА
ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТНА СПІЛКА

Prosperity for Generations since 1953

Добробут для Поколінь від 1953

VISA *from* **9.75% APR***
Gold Card
*Annual Percentage Rate
Earn VISA CUREward points on qualified VISA purchases

VISA
Debit/Check card

No Monthly Fee • No Check Writing
No Wasted Time
Quick ATM cash withdrawals

**SAVINGS
ACCOUNTS**

SHARE CERTIFICATES: 5 mos. to 5 yrs.
MONEY MARKET ACCOUNTS: liquidity and easy access
INDIVIDUAL RETIREMENT ACCOUNTS: Traditional, Roth, Coverdell

LOANS

MORTGAGES: Fixed, ARM, Hybrid
HELOC: Home Equity Line of Credit, HOME IMPROVEMENT LOANS
NEW & USED VEHICLES, SIGNATURE, COMMERCIAL
MORTGAGES & LINE OF CREDIT

- Share Draft Checking Accounts • OnLine Banking • Electronic Bill Payment • Direct Deposit
- Audio Response Account Access • eStatements

Rates subject to change • Membership Requirements

824 Ridge Rd East Rochester, NY 14621

• Watervliet, NY • Sacramento, CA • Syracuse, NY • Westwood, MA • Portland, OR

www.rufcu.org 877-968-7828

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc.
ФУНДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, Інк.

**ФУНДАЦІЯ УВУ НА СЛУЖБІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ, ДОПОМАГАЄ УВУ В
 НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ З АМЕРИКИ, ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ.**

Фундація УВУ протягом свого існування уділювала стипендії студентам з Америки, Європи і України та продовжує уділювати і тепер. Два рази в рік – на Різдво і Великдень висилала листочки, в яких інформувала українське громадянство про свою діяльність. Фундація видала або частинно фінансувала кільканадцять книжок, які містять матеріали про білі плями в українській історії, промовчувани за окупації України, документи „Акції Вісла“, „Масовий морд у Вінниці“, цінні історичні праці, документи Галицько-Волинської Держави та інші. Два роки тому Фундація УВУ видала унікальну книжку „Що дала Україна світові“. Книжка вийшла в українській і англійській мовах, автора згаданої книжки Володимир Сергійчука, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка. А також роман трилогію „Кара історії“, автора – поета, прозаїка, драматурга, члена Національної спілки письменників України, лауреата і дипломата кількох престижних літературних премій Василя Дергача з Черкащини, з Шевченкового краю України.

При Фундації УВУ існувала продовж 11 років студійна програма „Стежками Батьків по Європі“, з допомогою якої українські студенти Америки і Канади відвідували європейські історичні місця і музеї, а при тому країни, де знаходяться українські осередки життя та пам'ятники: Німеччина (Мюнхен, Пух), Австрія (Відень, Фельбах), Італія (Рим, Монте Касіно), Голяндія (Роттердам), Франція (Париж, Люрд), Люксембург. Студенти цієї програми встановили пропам'ятну дошку в концтаборі Дахав, засвідчуючи тут присутність українських політв'язнів. В селі Пух (Німеччина) поставлено образ в пам'ять бл. Едіґни в 1000-ліття Хрещення України. Запевнили щорічні молитви монахів Бенедиктів за поляглих українських вояків у Монте Касіно (Італія).

Після проголошення незалежності України Фундація УВУ вислала сотки пачок книжок і різного роду журналів виданих у діяспорі для університетів і бібліотек в Україні.

При Львівському Національному університеті ім. Івана Франка створено бібліотеку і архів української діяспори, яку зорганізовано за допомогою Фундації УВУ і її прихильників.

При Фундації УВУ діє Літературний Фонд ім. Волянників-Швабінських, який уділяє кожного року нагороди авторам за найкращі твори з україністики (белетристики, історії, філософії) в українській та інших мовах. Цей конкурс стає все більше популярним в Україні. За останніх вісім років роздано понад пів сотні нагород. Кожна Ваша пожертва, навіть найменша, сприяє розвитку української науки.

Управа Фундації УВУ складає щиру подяку всім шановним жертводавцям, які розуміють корисну працю Фундації УВУ в США для уможливлення молодому поколінню набути найкращу освіту в Америці, Європі, а від 1991 р. в Україні на користь Вільної України. Також, тільки завдяки нашим жертводавцям УВУ буде святкувати своє 90-річчя в січні 2011 року.

Всі пожертви й вкладки на Фундацію можна відтягати від податку.

Управа Фундації УВУ

Mailing Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., P.O.Box 1028, New York, NY 10276

Office Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., 136 Second Ave., New York, NY 10003

TEL: 212-353-3029 • FAX: 212-260-5408

Українська Федеральна Кредитова Кооператива

"САМОПОМІЧ"

Філадельфія — Трентон

Ukrainian Selfreliance
Federal Credit Union
Philadelphia — Trenton

Serving the financial needs of the Ukrainian Community since 1952

For *HIGH* interest rates on CDs
***LOW* rates for mortgages and loans,**
and *Outstanding Financial Services*

JOIN OUR CREDIT UNION!

Main Office:

1729 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111
Tel: 215-725-4430 Fax: 215-725-0831

Branches:

14425 Bustleton Ave., Philadelphia, PA 19116 (267) 351-4021
700 Cedar Rd., Jenkintown, PA 19046 (215) 627-5317
2307 Brown Street, Philadelphia, PA 19130 (215) 232-3993
477 Jeremiah Avenue, Trenton, NJ 08610 (609) 656-0802

www.ukrfcu.com

**NATIONAL BOARD
“SELFRELIANCE”**

**ASSOCIATION OF
AMERICAN UKRAINIANS**

---

98 SECOND AVE., NEW YORK, NY 10003
Tel.: (212) 777-1336

ГОЛОВНА УПРАВА
Об'єднання Українців в Америці
„САМОПОМІЧ“

ініціатор та спонзор ряду українських кредитівок,
які стали рушієм економічного руху
української громади в Америці

– в і т а є –

*усі свої відділи та бажає їм дальших успіхів
у їхній праці для добра нашої організації
та спільноти.*

За дирекцію Головної Управи
Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч“

Олег Лопатинський, голова
Надя Савчук, секретар

Ukrainian Future Credit Union

Українська Кредитова Спілка „БУДУЧНІСТЬ”

“Your Financial Partner Since 1961”

- Great Loan Rates
- ATM Cards
- VISA Credit Cards
- IRA Accounts
- Certificates of Deposit
- Internet Bill Payor
- Market Index Certificates
- Platinum Preferred Cards
- Drive-up ATM
- CU at home www.urkfutcu.org
- Debit Cards
- No-Fee Checking
- Home Mortgages
- Wire Transfers
(Foreign & Domestic)
- Gift Cards for all occasions
- On line Banking
- Direct Deposit
- Nite Deposit
- Safe Deposit Boxes
- Notary Services
- Direct Bill Pay
- Money Orders
- Accept Payments For City of
Warren Property Taxes And
Water Bills

Home Office

Tel.: (586) 757-1980

Fax: (586) 757-7117

Hamtramck Office

Tel.: (313) 366-0055

Fax: (313) 366-3130

Dearborn Heights Office

Tel.: (313) 277-4020

Fax: (313) 277-3990

West Bloomfield Office

Tel.: (248) 487-0330

Fax: (248) 487-0333

c.u. at home @ www.ukrfutcu.org

Злучений Український Американський Допомоговий Комітет вітає всю українську громаду.

ЗУАДК, як харитативна, допомогова, неприбуткова установа, переводить многогранні акції, спрямовані на допомогу нашим братам і сестрам в Україні та поза її межами, призначені жертвам стихійних лих, дітям в сиротинцях та інтернатах, колишнім політичним в'язням, людям похилого віку за програмою "Дідусь і Бабуся". Пересилає контейнери з новим та вживаним одягом і взуттям, інвалідні візки, медичне приладдя і таке інше.

ЗУАДК орудує майже виключно пожертвами від української громади, тож просимо не забувати про гасло ЗУАДК-у

“БРАТ - БРАТОВІ!”

**United Ukrainian American Relief Committee, Inc.
UUARC**

**1206 Cottman Ave
Philadelphia, PA 19111
Tel.: 215-728-1630 * Fax: 215-728-1631
www.uuarc.org
uuarc@verizon.net**

Допоможіть Вашим рідним в Україні.
Скористайтеся послугами корпорації "Міст".

Фірма "Міст"
гарантує
надійний сервіс
та найкращі ціни

ФІРМА "МІСТ"
З 1989 РОКУ
РАЗОМ З ВАМИ!

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

в Україні та по цілому світу

- Жодних доплат при отриманні грошового переказу
- У будь-якому з 1400 відділень банків по всій Україні
- Ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата*

*Існують певні обмеження

ПЕРЕСИЛКА ПАЧОК

Кораблем, авіа або
авіа-експрес в Україну, Росію
та в країни СНД

- Щоденна висилка контейнерів
- Підбираємо пачки з дому

ДОСТАВКА АВТОМОБІЛІВ

та комерційних вантажів

в контейнерах до України, Росії,
Прибалтики, Грузії
та в усі країни СНД

ДОСТАВКА ПОДАРУНКІВ

Привітайте Ваших рідних
подарунками, квітами
або тортом через фірму "Міст"

дзвоніть безкоштовно:

1 (800) 361-7345

www.meest.net

MEEST Corporation Inc.
97 Six Point Rd.,
Toronto, ON M8Z 2X3
Tel: 416-236-2032

MEEST North York
4136 Bathurst St.,
North York, ON M3H 3P2
Tel: 416-636-0808

"Майбутнє починається в минулому"

Одо Маркард

1893

2011

Огляніться назад, зазирніть у минуле

Історичний архів СВОБОДИ відкритий для вільного доступу.*

На нашій веб-сторінці Ви можете знайти:

- всі числа газети з 1893 року;
- унікальні альманахи УНС з 1903 року;
- дитячий журнал ВЕСЕЛКА;
- щось про Вас, або Вашу родину

та інші цікаві інформації читайте на веб-сторінці СВОБОДИ

www.svoboda-news.com

СВОБОДА заснована у 1893 році в США. Вона є найстаршою у світі україномовною газетою що видається безперервно.

* Рік 2011 – тільки для передплатників.

UNION FUNERAL HOME
LYTWYN & LYTWYN

THEODORE M. LYTWYN, *Manager*
NJ License No. 3212
1600 STUYVESANT AVENUE, UNION, NJ 07083
(908) 964-4222 • (973) 375-5555
FAX: (908) 964-7569

Website: unionfuneralhome.com

**We have been honoring
the Ukrainian
funeral traditions
for three generations.
Please call us
with any questions,
concerns, or to preplan.**

Theodore M. Lytwyn, Manager, NJ License No. 3212
Steven Lytwyn, NJ License No. 3340
Charles Castiglione, NJ License No. 4340

A brighter financial future begins at
SELF RELIANCE NEW YORK
 FEDERAL CREDIT UNION

*Where confidentiality,
 professionalism,
 ultimate value and service
 is always a top priority.*

САМОПОМІЧ НЬЮ ЙОРК
Федеральна Кредитова Кооператива

A full service financial institution serving the Ukrainian American community since 1951!

Main Office: 108 Second Avenue New York, NY 10003

Tel: 212 473-7310 Fax: 212 473-3251

Kerhonkson:

6325 Route 209
 Kerhonkson, NY 12446

Tel: 845 626-2938 Fax: 845 626-8636

Uniondale:

226 Uniondale Ave.
 Uniondale, NY 11553

Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

Astoria:

32-01 31st Avenue
 Astoria, NY 11106

Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

Lindenhurst:

225 N. 4th Street
 Lindenhurst, NY 11757

Tel: 631 867-5990 Fax: 631 867-5989

Outside NYC call toll-free: 1-888-SELFREL

Visit our website at: www.selfreliancenyc.org E-mail: info@selfreliancenyc.org

Your savings liability insured to at least \$250,000 and
 backed by the full faith and credit of the United States Government

NCUA

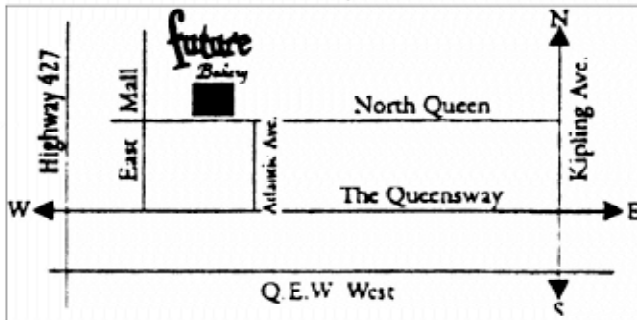
National Credit Union Administration, a U.S. Government Agency

"Try a slice of the **future** today!"

Factory Outlet

106 N. Queen St., Etobicoke

Tel.: (416) 231-1491

ЗАХОДЬТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ!

*Скуштуйте нашого хліба, маківників, сирників, калачів!
Зайдіть до нас на сніданок чи на каву.*

*Переконайтесь, що смачніших не знайдете! У нас
можете купити найвищої якості сири, сметану, гусянку,
кефір*

ST. LAWRENCE MARKET, 95 FRONT ST. EAST, TEL.: (416) 366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

•Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

SUMA (Yonkers) Federal Credit Union

Over 46 Years of Service to Our Members

Visit us at our website
www.sumafcu.org

Main Office

**125 Corporate Blvd
Yonkers, New York 10701-6841
Tel: 914-220-4900
Fax: 914-220-4090
1-888-644-SUMA**

***E-mail:* memberservice@sumafcu.org**

<i>Yonkers Branch</i>	<i>Spring Valley Branch</i>	<i>Stamford Branch</i>	<i>New Haven Branch</i>
301 Palisade Ave Yonkers, NY 10703 Tel: 914-220-4900 Fax: 914-965-1936 <i>E-mail:</i> palisade@sumafcu.org	16 Twin Ave Spring Valley, NY 10977 Tel: 845-356-0087 Fax: 845-356-5335 <i>E-mail:</i> springvalley@sumafcu.org	39 Clovelly Road Stamford, CT 06902 Tel: 203-969-0498 Fax: 203-316-8246 <i>E-mail:</i> stamford@sumafcu.org	555 George St. New Haven, CT 06511 Tel: 203-785-8805 Fax: 203-785-8677 <i>E-mail:</i> newhaven@sumafcu.org

**Expanded office hours, safe deposit
boxes, drive-thru window, 24 hour ATM,
all types of loans and more....**

**Тов. „Згода“
20-ий Відділ УНС у Воррен, Миш.**

Український Народний Союз
допомагає забезпечити краще майбутнє
своїх членів та їхніх родин.
Кожний Українець повинен стати членом УНС

Тамара Куропась, *Президент*
Роман Куропась, *фінансовий секретар*

*Greetings from UNA Br. 292
St. John the Baptist Society
in Detroit, MI*

IRENE PRYJMA, *Secretary*
GEORGE RUB, *President*
MICHAEL KALYNYCH, *Auditor*

**402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка
в Етобікок, Канада**

*вітає Головний Уряд і все членство
Українського Народного Союзу, та бажає багато
успіхів у дальшій праці для добра українського
народу в діаспорі і в Україні.*

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

RESTORATIVE AND COSMETIC DENTISTRY*Invisalign Premier Provider***IRENE D. ROGUTSKY, D.D.S.***29 West 57th Street, New York, NY 10019**Tel. 212-947-1665**E-mail: dr.irogutsky1@verizon.net*

**FIRST QUALITY
UKRAINIAN TRADITIONAL-STYLE
MONUMENTS**

SERVING NY/NJ/CT REGION CEMETERIES

**OBLAST
MEMORIALS**

P.O. BOX 746
Chester, NY 10918

845-469-4247**BILINGUAL HOME APPOINTMENTS**

**EYECARE, MD OF NEW JERSEY, P.A.
MARTA LOPATYNSKY, M.D.**

Comprehensive Eye Care Services

- Laser Vision Correction for farsightedness, nearsightedness and astigmatism
- Sutureless refractive cataract surgery
- Medical, laser, and surgical treatment of eye diseases
- Complete eye examinations
- Corneal transplants
- Corneal Topography
- Visual field testing.

Insurance/Billing

- Accepts Medicare, numerous private insurance carriers, HMO's and PPO's
- Payment plans available for Laser Vision Correction.

261 James Street, Suite 2D, Morristown, NJ 07960
973-984-3937 • Fax: 973-984-0059 • www.eyecaremdofnj.com

Chupa Insurance Agency*REAL ESTATE & INSURANCE*

240 EAST 6th STREET

NEW YORK, NY 10003-9998

TELEPHONE: **212-674-5340**FAX: **212-979-1769**

BARBARA CHUPA, Licensed Insurance Broker

**UKRAINIAN
SELFRELIANCE
NEW ENGLAND
FEDERAL CREDIT UNION**

Самонавір

21 SILAS DEANE HIGHWAY WETHERSFIELD, CT 06109-1238 PHONES 860 • 296 4714 800 • 405 4714 FAX 860 • 296 3499

50 YEARS

UKRAINIAN SELFRELIANCE NEW ENGLAND FEDERAL CREDIT UNION HAS SERVED THE UKRAINIAN COMMUNITY SINCE 1959

WE OFFER THE FOLLOWING SERVICES:

- HOME BANKING
- FREE CHECKING ACCOUNTS
- VISA DEBIT CARDS AND OVER 34,000 SURCHARGE FREE ATM'S
- VISA CREDIT CARDS
- TERM SHARE CERTIFICATES
- IRA SHARE ACCOUNTS & TERM SHARE CERTIFICATES
- FIRST MORTGAGE LOANS
- BUSINESS LOANS
- FIXED 5 YR. & 10 YR. HOME EQUITY LOANS
- HOME EQUITY LINES OF CREDIT (HELOCS)
- NEW CARI USED CARI COMMERCIAL VEHICLE LOANS
- SHARE SECURED LOANS
- PERSONAL LOANS
- DIRECT DEPOSIT SERVICE
- FREE NOTARY PUBLIC SERVICE
- AUDIO RESPONSE

ALL MEMBERS' FUNDS ARE INSURED FOR UP TO \$250,000 IN INDIVIDUAL ACCOUNTS BY NCUA

**PROFESSIONAL AND CONFIDENTIAL SERVICE IS AWAITING YOU
VISIT OUR WEB SITE AT: WWW.USNEFCU.COM**

WESTFIELD BRANCH • 103 NORTH ELM STREET, WESTFIELD, MA 01085 • PHONE 413 • 568-4948 FAX 413 • 568-4747
NEW BRITAIN BRANCH • 270 BROAD STREET • NEW BRITAIN, CT 06053 • PHONE 860 • 801-6095 FAX 860 • 801-6120

УКРАЇНСЬКЕ ПАТРІАРХАЛЬНЕ ТОВАРИСТВО В ЗСА

✠ ТОВАРИСТВО ОБ'ЄДНУЄ ХРИСТОВУ
ЦЕРКВУ КИЄВО-ВІЗАНТІЙСЬКОЇ
ТРАДИЦІЇ В СВІТІ

✠ ПОГЛИБЛЮЄ РОЗУМІННЯ
ПАТРІАРШОГО УСТРОЮ УКЦ

✠ ЙДЕ СЛДАМИ ПАТРІАРХА
ЙОСИФА В ЄДНОСТІ З ГЛАВОЮ
ЛЮБОМИРОМ ТА СВЯЩЕННИМ
СИНОДОМ У(Г)КЦ.

THE UKRAINIAN PATRIARCHAL SOCIETY IN THE U.S.A.

PROMOTES UNDERSTANDING OF THE KYIVAN-BYZANTINE TRADITION OF THE
UKRAINIAN CATHOLIC CHURCH UNDER THE LEADERSHIP OF PATRIARCH
LUBOMYR (HUSAR) AND THE HOLY SYNOD.

ЗМІСТ

1. НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ – 20 РОКІВ

УКРАЇНА – СУВЕРЕННА ДЕРЖАВА (довідка).....	17
<i>Микола ВОРОНИЙ</i> ЗА УКРАЇНУ!.....	20
<i>Ольга ШИШКО</i> ПАМ'ЯТЬ ПРО ТОЙ НАДХНЕННИЙ РЕФЕРЕНДУМ.....	22
<i>Марина Ткачук</i> СВЯТО ДЕРЖАВНОГО ПРАПОРА.....	25
<i>Олексій ТОЛКАЧОВ</i> ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ.....	28
<i>Юрій МАКАРОВ</i> КОГО ВВАЖАТИ УКРАЇНЦЕМ І ЯК СТАВАТИ УКРАЇНЦЯМИ? (Відповідає академік Ігор Юхновський).....	33

2. ТРАГІЧНИЙ 1921-ИЙ...

<i>Роман КОВАЛЬ</i> ВОНИ ВОЛІЛИ ВМЕРТИ ПІД УКРАЇНСЬКИМ СОНЦЕМ.....	41
<i>Леонід ЯМКОВИЙ</i> ПАМ'ЯТАЙМО І ПРО ПЕРШИЙ ГОЛОД.....	50

3. ЗУДАР ДВОХ ЧОРНИХ СИЛ

<i>Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ</i> УКРАЇНА В ПЕКЕЛЬНОМУ ВОГНІ.....	59
<i>Ярослав СВАТКО</i> АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ: УКРАЇНА ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ...67	67
<i>Петро АРСЕНИЧ</i> ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СВІДОМИХ УКРАЇНЦІВ.....	70
<i>Володимир В'ЯТРОВИЧ</i> ЯК ТВОРИЛАСЯ ЛЕГЕНДА ПРО „НАХТІГАЛЬ“	75
<i>Степан МУДРИК</i> ХТО ВИ, ПАНЕ ВІЗЕНТАЛЬ?.....	86

Анатолій ФОКА
ТОДІ, В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ.....92

4. НЕЗАБУТНІ ПОСТАТІ

Леонід КОВАЛЕНКО
ІВАН БОГУН, ПОЛКОВНИК КОЗАЦЬКИЙ
(До 360-річчя битви під Берестечком).....99

Василь ГОРИНЬ
„РАЗОМ К СВІТЛУ!...“
(До 200-річчя від народження Маркіяна Шашкевича).....107

Петро КИРИЧОК
БЕЗСМЕРТНА УКРАЇНКА
(До 140-річчя від народження Лесі Українки).....114

ІВАН ФРАНКО – ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ.....121

Петро ЧАСТО
„БРАК ВІРИ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ІДЕАЛ“
(До 170-річчя від народження Михайла Драгоманова).....125

Тетяна КОСТЕНКО
У РУСОВІ ЦВІТУТЬ САДИ
(До 140-річчя від народження Василя Стефаника).....135

Ірина ВАСИЛЯЙКО
ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ
(До 120-річчя від народження полковника Євгена Коновальця)...144

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ
„НАЙКРАЩИЙ ЦВІТ РОЗП'ЯТОГО НАРОДУ“
(До 90-ої річниці героїської смерти Віри Бабенко).....159

Світлана ЙОВЕНКО
„МИНАЄ ВСЕ, ЯК ЛЕГКИЙ ДИМ...“
(До 110-річчя від народження Михайла Ореста).....165

„НЕМОВ ХТО В ВІЧНІСТЬ ВІДЧИНІВ ВІКНО...“
(До 120-річчя від народження Юрія Клена).....173

5. ЗНАТИ СВІТ, ЛЮБИТИ СВІТ

Степан СЛУЦЬКИЙ
ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ ГАДСОН?.....183

<i>Олександр ТОЛПИГІН</i> ПІД ВІТРИЛАМИ „БАТЬКІВЩИНИ“	196
<i>Сергій НАУМЕНКО</i> „НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ..“	203
6. З НЕЗАКІНЧЕНИХ РУКОПИСІВ	
<i>Ярослав ДУЖИЙ</i> ДИТИНСТВО, ПОРА ЗОЛОТА.....	210
<i>Людмила ВЕСЕЛІ</i> КРОКОДИЛЬЧИК.....	226
РЕКЛЯМИ	229

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ, ІНК.

Звертайтеся до УНСоюзу,
коли плануєте майбутність своєї родини!

Для кращого вияснення та оцінення ваших
потреб, порадьтеся з спеціалістами від
життєвого забезпечення та пенсійних грамот
при УНСоюзі.

**УНСоюз і громада:
друзі на все життя!**

UNA, Inc.
2200 Route 10
Parsippany, NJ 07054
800-253-9862

www.UkrainianNationalAssociation.org